

Samtyckeslagens tillämpning och konsekvenser

En förnyad uppföljning av 2018 års förändringar
i svensk våldtäktslagstiftning

Brå – kunskapscentrum för rättsväsendet

Myndigheten Brå verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsbekämpning och brottsförebyggande arbete, till i första hand regeringen och myndigheter inom rättsväsendet.

Publikationen finns som pdf på www.bra.se. På begäran kan Brå ta fram ett alternativt format. Frågor om alternativa format skickas till tillgangligt@bra.se

Vid citat eller användande av tabeller, figurer och diagram ska källan Brå anges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovspersonens tillstånd.

Författare: Stina Holmberg

urn:nbn:se:bra-1227

ISSN 1100-6676

© Brottsförebyggande rådet 2025

Brottsförebyggande rådet, Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08–527 58 400, e-post registrator@bra.se, www.bra.se

Samtyckeslagens tillämpning och konsekvenser

En förnyad uppföljning av 2018 års förändringar i svensk
våldtäktslagstiftning

Rapport 2025:3

Förord

Den 1 juli 2018 ändrades lagstiftningen när det gäller våldtäkt, så att lagen nu bygger på avsaknad av frivillighet i stället för förekomsten av våld, hot eller en särskilt utsatt situation (den så kallade "samtyckeslagen"). Lagen välkomnades av många som en viktig samhällelig signal, men det fanns också farhågor från jurister om att den skulle bli svår att tillämpa. I juni 2020 presenterade Brå en rapport om hur lagen fungerat under de första ett och ett halvt åren efter införandet (Rapport 2020:6). Myndigheten konstaterade att de nya lagreglerna i stora drag tillämpats i enlighet med lagstiftarens intentioner, men att det var svårt att göra några säkra och långsiktiga bedömningar efter så kort tid. Mot den bakgrunden har Brå haft ett förnyat uppdrag från regeringen att följa upp hur väl samtyckeslagen fungerar i praktiken.

I Brås första uppföljning låg fokus främst på domstolarnas tillämpning av de nya reglerna. I den här rapporten studeras även i vilken utsträckning polisanmälningarna om våldtäkt ändrat karaktär till följd av lagändringarna, och vilka effekter de nya reglerna fått för polisens utredningsarbete.

Rapporten vänder sig främst till regeringen och riksdagen samt till dem som arbetar inom rättsväsendet med våldtäktsärenden. Men den kan även vara av intresse för andra som är intresserade av frågan om hur samtyckeslagen fungerar.

Rapporten har genomförts av docent Stina Holmberg, forsknings- och utredningsråd på Brå, tillsammans med forskningsassistent Wilma Hedlund. Jur. doktor Dennis Martinsson, utredare på Brå, har också bidragit i delar av arbetet. Linnea Wegerstad, docent vid juridiska institutionen vid Lunds universitet, och Jerzy Sarnecki, professor emeritus vid kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet, har vetenskapligt granskat utkast till rapporten. Rapporten har sakgranskats av åklagare vid Utvecklingscentrum i Göteborg och av polisinspektör Anna Lindström vid Polisen i region Väst. Oavsett alla värdefulla synpunkter från dessa läsare är det dock Brå som i alla avseenden ansvarar för innehållet i rapporten.

Vi vill rikta ett stort tack till alla de åklagare, domare, försvarsadvokater och poliser som ställt upp för intervjuer och besvarat vår enkät. Vi vill också tacka Unizon och Fatta för värdefulla synpunkter.

Stockholm i februari 2025

Jonas Trolle

Stina Holmberg

Tf generaldirektör

Forsknings- och utredningsråd

Innehållsförteckning

Sammanfattning	10
Kriminalstatistik	11
Ökningen av anmälningar utgörs helt av ”nya” fall	11
Män anmäler mer sällan när de utsätts för våldtäkt.....	12
Polisens resurser för att utreda våldtäkter har ökat	13
Antalet domar som rör ”nya” fall har fördubblats sedan 2019	14
Andelen fällande domar har ökat i fall med tidigare intim kontakt	15
Enbart muntlig bevisning accepteras oftare som tillräckligt för en fällande dom	16
Fortfarande svårt att tillämpa reglerna om oaktsam våldtäkt.....	16
Försvarens och åklagarnas syn på de nya reglerna	17
Skärpningen av minimistraffet	17
Brås bedömning	18
Brås förslag	19
Stort intresse för rapporten i Europa.....	20
Nytt uppdrag från regeringen	22
Grunddragen i de nya lagreglerna	23
Begrepp	24
Frågeställningar	25
Tillvägagångssätt.....	27
Bakgrund.....	31
Ändringar i lagen sedan Brås förra uppföljning	31
Forskningsartiklar om de nya reglerna om frivillighet.....	32

Kriminalstatistiken	36
Det årliga antalet anmälningar har planat ut	36
Antalet åtal ligger stabilt sedan 2020	37
Drygt 10 procent av anmälningarna personuppklassas	38
Drygt 300 fällande domar 2023 för våldtäkt av normalgraden	39
Polisanmälda våldtäkter mot vuxen kvinna	41
Närmare en tredjedel av anmälningarna är rena ofrivillighetsfall	41
Inga större förändringar mellan åren i ärendenas karaktär	43
Anmälda våldtäkter mot vuxna män.....	49
Var tredje anmälan saknar verklighetsförankring.....	50
Parterna är bekanta i nästan tre av fyra fall.....	51
Gärningspersonen är ofta en man som utnyttjat att målsäganden sov.....	52
Mer ovanligt att målsäganden som är män har ringt ett larmsamtal om det som skett	54
Vad utmärker anmälningarna?	54
Arbete med att utreda anmälda våldtäkter.....	56
Amnesty riktar kritik mot polisens utredningsarbete	57
Polisens tillsyn tyder på att gällande riktlinjer i stor utsträckning följs	57
Utredningar där målsäganden är kvinnor	58
Utredningar med målsäganden som är män	65
Polisens syn på utredningsarbetet efter lagändringarna	69
Rena ofrivillighetsfall dominerar enligt polisen	69
Mer omfattande förhör efter lagändringarna	70
Den misstänkte förhörs oftast och anhålls inte sällan.....	71
Respekt, empati och en snabb utredning är viktigt	71
Positiva konsekvenser av samtyckeslagen	72
Negativa konsekvenser av samtyckeslagen.....	73
Tingsrättsdomar 2023	74
Vad som är ”nya” fall framgår inte alltid av vilken del av lagbestämmelsen som anges i stämningen.....	75
Antalet ”nya” fall har ökat sedan 2019.....	76

Oaktsam våldtäkt sällan förstahandsyrkande.....	77
Andelen och antalet fällande domar för rena ofrivillighetsfall har ökat kraftigt.....	78
20 procent av samtliga domar ändras i hovrätten.....	79
Vad utmärker de rena ofrivillighetsfallen?	80
Domstolarnas tillämpning av reglerna om frivilligt deltagande.....	84
Brås första uppföljning var försiktigt positiv till hur de nya reglerna om våldtäkt tillämpades.....	84
Den skrivna domen ger inte hela bilden	85
Större enighet mellan åklagare och domare om vad som är straffbart	85
Fall där parterna tidigare haft frivilligt sex leder oftare till en fällande dom	87
Enbart muntlig bevisning accepteras oftare som tillräckligt för en fällande dom	89
Olika syn i tingsrätt och hovrätt när det gäller målsägandens trovärdighet.....	94
Oaktsam våldtäkt	99
Väl avvägda fällande domar för oaktsam våldtäkt.....	100
Domar för oaktsam våldtäkt som kan diskuteras	101
Åklagare och försvarares syn på reglerna om bristande frivillighet	107
Åklagare är fortsatt positiva.....	107
Många försvarare är fortfarande negativa till de nya reglerna om frivillighet.....	108
Försvararnas samlade bedömning.....	115
Röster från andra än rättsväsendet.....	117
Namninsamling om att oskyldiga döms för våldtäkt.....	117
Straffen för våldtäkt	119
Två typer av straffskärpningar.....	119
Majoriteten av remissinstanserna avstyrkte förslaget att höja minimistraffet – men det infördes ändå.....	119
Straffnivåerna 2023 jämfört med 2019	120
Summering av vilka effekter straffskärpningen fått	122
Rättsväsendets syn på straffskärpningen	123

Straffen i Sverige jämfört med i andra länder i Europa.....	125
Minimistrafvet enligt lagtexten är oftast lägre än i Sverige	125
Sakkunnigas bedömning av faktisk straffpraxis	127
Bedömningarna av vad straffet skulle bli i fall nr 1	128
Bedömningarna av vad straffet skulle bli i fall nr 2	130
Bedömningarna av vad straffet skulle bli i fall nr 3	131
Summering av Brås slutsatser av den europeiska jämförelsen	132
Avslutande diskussion	134
Våldtäkter utan våld står för ökningen av antalet anmälningar.....	134
Utsatta män gör mycket sällan en polisanmälan	135
Mer resurser för polisutredningar – men brotten är fortfarande svåra att klara upp	136
Antalet fällande domar för rena ofrivillighetsfall har ökat kraftigt	137
Hur länge sträcker sig ett samtycke?	137
Synen på när muntlig bevisning räcker har blivit mer enhetlig	138
Försvare upplever att lagen och dess tillämpning är rättsosäker....	139
Är det ett tecken på bristande rättssäkerhet att andelen domar som ändras i hovrätten har ökat?	140
Fortfarande diskutabla domar som rör oaktsam våldtäkt.....	141
Straffmätning i enlighet med lagstiftarens intentioner	142
Brås samlade bedömning om rättstillämpningen.....	144
Är rättsprocessen helande och brottspreventiv?	145
Brås önskemål.....	147
Referenser	148
Avgöranden i Högsta domstolen.....	149
Examensarbeten	150
Bilaga 1.	151
Sammanfattningen från rapporten Den nya samtyckeslagen i praktiken (Brå 2020:6).....	151
Antalet anmälningar, åtal och fällande domar har ökat efter lagändringarna.....	151
Nya typer av fall har gått till domstol	152
De nya fallens karaktär	152

Rättens bedömning av bevisningen	153
Rättens bedömning av frivilligheten.....	154
Gränsen mellan likgiltighetsuppsåt och grov oaktsamhet.....	154
Den utdömda fängelse tiden har ökat.....	155
Synpunkter från rättsväsendet.....	155
Synpunkter från frivilligorganisationer	156
Brås bedömning	157
Bilaga 2.....	158
Intervjufrågor till poliser	158

Sammanfattning

Den 1 juli 2018 ändrades lagstiftningen när det gäller våldtäkt, så att lagen nu bygger på avsaknad av frivillighet i stället för på förekomst av våld, hot eller att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation – den så kallade ”samtyckeslagen”. Samtidigt infördes ett nytt våldtäktsbrott i lagen: oaktsam våldtäkt. Med oaktsam våldtäkt avses att gärningspersonen inte var medveten om att den andra parten inte ville delta, men insåg eller borde ha insett att det fanns en risk för det.

Ändringarna i lagen välkomnades av många som en viktig samhällelig signal, men det fanns också farhågor från främst jurister om att de nya rekvisen (reglerna) skulle bli svåra att tillämpa. Ett och ett halvt år efter ändringarna gjorde Brå en första uppföljning av hur domstolarna tillämpade dem. Genomgången av samtliga tingsrättsdomar från 2019 som rör våldtäkt mot vuxen kvinna visade enligt Brå att lagändringarna haft effekt i form av en rad åtal och fällande domar för nya typer av handlingar av det slag som lagstiftaren åsyftat. Men studien visade också att det fanns en del gränsdragningsproblem som kan äventyra rättssäkerheten. Dessa problem aktualiserades framförallt i domarna för oaktsam våldtäkt.

Det rörde sig dock om en tidig uppföljning som inte kunde ge någon bild av hur de nya lagreglerna som bygger på frivillighet fungerat över lite längre tid. Därför har Brå nu haft i uppdrag av regeringen att på nytt studera hur reglerna tillämpas.

Den nya studien som presenteras är bredare än den första uppföljningen. Utöver en genomgång av samtliga domar som rör fullbordad våldtäkt mot vuxen, har också ett urval av handlagda anmälningar med tillhörande polisutredningar som rör sådana våldtäkter från 1 juli 2022 till 30 juni 2023 studerats. Det urvalet jämförs med ett motsvarande urval från 2016 (Brå 2019).

Liksom i förra studien har synpunkter inhämtats från poliser¹, åklagare och försvarare samt ett par frivilligorganisationer. Slutligen har minimistraffet för våldtäkt i Sverige jämförts med straffet i andra europeiska länder med en våldtäktslagstiftning som bygger på avsaknad av frivillighet.

¹ Gruppintervjuer gjordes med utredare vid 9 enheter i olika regioner; 17 åklagare telefonintervjuades och en enkät gick ut till personer som varit försvarare i ett våldtäktsmål 2023.

I den här rapporten benämns de handlingar som nu ingår i våldtäkt för ”nya” fall eller ”rena ofrivillighetsfall”. Det är alltså de fall där målsäganden inte deltagit frivilligt, men handlingen inte omfattar våld, hot eller utnyttjande av att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation. De gärningar som definierades som våldtäkt redan före 2018, och införandet av samtyckeslagen, benämns ”gamla” fall, oavsett om gärningarna ägt rum före eller efter lagändringarna.

Kriminalstatistik

Lagändringarna har lett till att både antalet anmälningar och antalet åtal för våldtäkt har ökat jämfört med före lagändringarna 2018. Antalet åtal nästan fördubblades de första åren efter lagändringarna: från 236, år 2017, till 455, år 2020. Även anmälningarna ökade, men där var ökningen mer en fortsättning på en trend som startat redan före lagändringarna. År 2015 var antalet anmälningar knappt 4 000, jämfört med cirka 6 500 år 2021. De senaste åren har antalet anmälningar och åtal stabiliserats på ungefär den nivån. Eftersom antalet åtal ökat mer än antalet anmälningar, har personuppleringen ökat från 7 procent år 2017 till 11 procent år 2023.²

Antalet fällande domar för våldtäkt av normalgraden har legat ganska stabilt på omkring 300 per år sedan år 2019.³

Ökningen av anmälningar utgörs helt av ”nya” fall

Genomgången av anmälningarna tyder på en ganska jämn fördelning mellan fall där våldtäkten anges ha skett genom våld eller hot, fall där gärningspersonen ska ha utnyttjat att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation samt ”nya” fall där brottet uteslutande rör att målsäganden inte deltagit frivilligt i den sexuella handlingen.⁴ De står för ungefär en tredjedel var. Omräknat i reella tal innebär det att den ökning av antalet våldtäktsanmälningar som skett sedan lagändringarna 2018 helt består av ”nya” fall. Antalet anmälda våldtäkter som skett genom våld, det vill säga

² Personupklaringsprocenten för våldtäkt räknas fram genom att dividera antalet åtal med antalet anmälda brott.

³ Därtill kommer sammanlagt ett 70-tal domar för mindre grov våldtäkt, grov våldtäkt och oaktsam våldtäkt.

⁴ Det inte alltid enkelt att från en anmälan och polisutredning slå fast hur gärningen gick till – till exempel i vilken utsträckning den skedde genom våld eller om målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation. Beskrivningen av de anmälda händelsernas karaktär innehåller därmed en viss osäkerhet.

mer ”traditionella” våldtäkter, tycks snarare vara något lägre under den undersökta perioden 1 juli 2022 till 30 juni 2023, än den var 2016.⁵

Bortsett från hur övergreppet gått till finns det många likheter mellan de ”nya” fallen och ”gamla” fall. En tydlig skillnad framträder dock, och det är att parterna är yngre i de ”nya” fallen än i ”gamla” fall. Målsägandens medianålder är 20 år i de ”nya” fallen, jämfört med 24 år i ”gamla” fall. Det innebär att närmare hälften av dem är tonåringar. Den misstänktes medianålder i ”nya” fall är 25 år, jämfört med 31 år i ”gamla” fall.

I närmare hälften av de ”nya” fallen är parterna bekanta, och en ungefär lika stor andel är i en nära relation. Det är sällsynt att den misstänkte är en helt obekant person. Cirka 70 procent av gärningarna avser ett vaginalt eller analt samlag, medan 10 procent avser uteslutande fingrar i vagina eller i anus.

Män anmäler mer sällan när de utsätts för våldtäkt

I den här studien har Brå för första gången även studerat anmälningar om våldtäkt mot män. Sådana anmälningar är dock få. Under 2022/2023 anmäldes 283 våldtäkter mot män, vilket innebär att det är 18 gånger vanligare med anmälningar om våldtäkt mot en kvinna än mot en man. Skillnaderna i utsatthet mellan män och kvinnor är dock påtagligt lägre om man ser till hur många som i Brås nationella surveyundersökning (NTU) anger att de utsatts för en våldtäkt med våld, hot eller utnyttjande av särskilt utsatt situation det senaste året. I NTU för 2023 angav 0,4 procent av männen och 2,2 procent av kvinnorna att de utsatts för ett sådant sexualbrott. Det visar att benägenheten att polisanmäla ett upplevt övergrepp är mycket lägre bland män än bland kvinnor. Det saknas studier om vad det beror på, men ett skäl kan tänkas vara att män har svårare att se sig själva som ett offer för våldtäkt än kvinnor, och även i ännu större utsträckning skulle kunna känna skuld och skam över det som hänt.

De anmälda händelserna skiljer sig också åt mellan män och kvinnor. Det är mindre vanligt att män anmäler att de utsatts för en våldtäkt som uteslutande avser att målsäganden inte tagit frivilligt, men gärningspersonen inte tagit hänsyn till det. En femtedel av de anmälda fallen har den karaktären, jämfört med närmare en tredjedel av fallen där en kvinna är målsägande. Det är också något mindre vanligt att brottet

⁵ Jämförelsen görs i förhållande till den genomgång Brå gjorde i rapporten Våldtäkt från anmälan till dom, rapport 2019:9

anges ha skett genom våld. Det som i stället är det vanligaste är att gärningspersonen har utnyttjat att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation; närmare hälften av anmälningarna avser en sådan situation.

Det faktum att mycket få av de händelser där en man uppfattar att han blivit våldtagen har polisanmälts, innebär också att man bör undvika att tolka de anmälda fallen som en representativ bild av hur våldtäkter mot män ser ut. De anmälda fallen ger snarare en bild av vilka av alla våldtäkter som män valt att anmäla och därmed bli offentliga.

Att den selektionsmekanismen har betydelse för vad som anmäls får stöd av att många av de anmälda fallen karaktäriseras av att målsäganden inte kan anklagas för att på något sätt ha varit delaktig i det som skedde. Det är till exempel påtagligt i form av den stora andelen av fall där målsäganden berättar att han sov när våldtäkten ägde rum. Det är också en mindre andel ”nya” fall när målsäganden är en man jämfört med om målsäganden är en kvinna.

Polisens resurser för att utreda våldtäkter har ökat

En risk när antalet våldtäktsanmälningar ökar totalt sett, så som skett efter lagändringarna, är att polisens resurser att utreda brotten blir alltmer otillräckliga. Brås genomgång visar dock att de utredningsgrupper inom polisen som arbetar med våldtäkt har fått kraftigt ökade resurser de senaste åren. I genomsnitt har regionernas resurser till så kallade BINR-grupper⁶ ökat med 50–90 procent sedan 2018. I mycket stor utsträckning följer polisen de riktlinjer som finns om vad som ska göras i en utredning om våldtäkt (när åtgärden är relevant och möjlig). Genomgången av polisutredningar – och gruppintervjuer med utredare – talar inte heller för att polisen tar mindre allvarligt på de ”nya” fallen än de ”gamla”. Polisen håller fler förhör per utredning och det genomförs fler alkohol- och drogtestar än före lagändringarna. Insatserna är inte färre i utredningar om ”nya” fall än i övriga utredningar.

Polisens insatser har dock inte lett till någon större ökning av andelen anmälningar som personuppklaras. Fortfarande leder runt 90 procent av alla anmälningar inte till något åtal. Andelen ”nya” fall som personuppklaras är något lägre än för ”gamla” fall, eftersom det mer sällan

⁶ Förkortningen står för Brott i Nära Relation.

finns bevisning i form av skador eller alkohol- och drogtester som kan visa att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation.

De utredare inom polisen som deltagit i gruppintervjuer ser överlag positivt på ändringarna i lagen, men menar samtidigt att lagändringarna har ökat deras arbetsbörda markant. Det både eftersom antalet anmälningar ökat, men också för att de ”nya” fallen överlag är svåra att utreda. Det kräver att utredarna har en hög kompetens, bland annat inom förhörsteknik, för att få fram hur målsäganden uttryckt att hon eller han inte ville delta och hur den misstänkte tolkat situationen.

Antalet domar som rör ”nya” fall har fördubblats sedan 2019

De 367 studerade våldtäktsdomarna från 2023 fördelar sig på ungefär samma sätt som anmälningarna när det gäller typ av fall. Dock svarar våldtäkter genom våld för en något högre andel i domarna än i anmälningarna (41 procent jämfört med 33 procent). Det beror på att det oftare finns teknisk bevisning i sådana fall och att chansen för åtal därmed ökar.

Antalet domar för 2023 som rör ”nya” fall var 121, vilket är nästan en fördubbling sedan Brås förra genomgång avseende 2019⁷. Av de ”nya” fallen 2023 avsåg 26 oaktsam våldtäkt och samtliga dessa domar var fällande. Att samtliga var fällande beror på att oaktsam våldtäkt mycket sällan är åklagarnas förstahandsyrkande och att brottet aktualiseras först efter att rätten gjort bedömningen att rekvisiten för förstahandsyrkandet våldtäkt inte är uppfyllda. I 26 fall har rätten då i stället dömt för oaktsam våldtäkt.

När målsäganden i ett ”nytt” fall berättar om vad som hände är det två situationer som är ungefär lika vanliga. I runt hälften av fallen beskriver målsägande att hon upprepade gånger sagt nej och visat att hon inte ville ha sex, men att den tilltalade inte lyssnade och att hon till slut gett upp och legat passiv. I de flesta övriga fallen beskriver målsäganden hur hon reagerat genom att bli helt orörlig. Den passiviteten förklaras av målsäganden ofta som någon form av frysreaktion (”frozen fright”), men det är heller inte ovanligt att avsaknaden av en tydlig reaktion hänger samman med att hon vaknar av att den tilltalade försöker inleda någon

⁷ År 2019 var antalet 76.

form av sexuell handling och att hon inte förmår reagera i det nyvakna tillståndet. I några få fall överrumplas målsäganden av en kortvarig sexuell handling och hinner inte reagera.⁸

Andelen fällande domar har ökat i fall med tidigare intim kontakt

I Brås första uppföljning 2019 var det inte mer än drygt hälften av domarna som rörde ”nya” fall som var fällande. Den andelen har ökat kraftigt, till 78 procent. Fällandegraden för ”nya” fall ligger därmed på ungefär samma nivå som för ”gamla” fall. Det innebär att det utvecklats en större enighet mellan åklagare och domstolar om hur de nya lagreglerna om frivillighet ska tolkas och vad som krävs i form av bevisning.

När det gäller domstolarnas tillämpning av de nya reglerna 2023 jämfört med 2019, kan man se vissa förändringar som kan ha bidragit till att andelen fällande domar för ”nya” fall har ökat.

En förändring rör ”nya” fall där parterna haft sex tidigare, men inte samma dag eller kväll.⁹ I och för sig är andelen ”nya” fall där parterna haft en intim kontakt före våldtäkten ungefär densamma 2023 som 2019. Men en förändring är att den här typen av fall nu oftare leder till en fällande dom, vilket sällan förekom 2019. År 2023 har andelen fällande domar i sådana fall ökat markant, och är ungefär lika hög som i fall där parterna inte haft intim kontakt tidigare.

En annan förändring rör frågan om hur flera sexuella handlingar efter varandra ska bedömas. Det gäller fall där målsäganden först deltagit frivilligt men efter ett uppehåll inte vill delta mer, och den tilltalade ändå fortsätter. Det fanns inga fall av det slaget som ledde till en fällande dom 2019, medan det finns flera fällande domar 2023 som rör den typen av fall.

Förändringen kan enligt Brås mening tolkas som att domstolarna nu i större utsträckning än inledningsvis har anammat lagens andemening – att kravet på frivillighet i varje enskild sexuell situation är lika starkt oavsett om målsäganden tidigare deltagit frivilligt.

⁸ I dessa fall är målsäganden helt vaken när övergreppet sker.

⁹ Det var en fördubbling jämfört med domarna 2017.

Enbart muntlig bevisning accepteras oftare som tillräckligt för en fällande dom

En ytterligare förändring som kan iakttas är att enbart muntlig bevisning i större utsträckning tycks ses som tillräckligt för en fällande dom. Andelen av alla fällande domar där det enbart finns muntlig bevisning har ökat från 16 procent år 2017, till 28 procent år 2023. I fällande domar för ”nya” fall är det hela 39 procent.

Att muntlig bevisning kan vara tillräckligt för en fällande dom ligger i linje med tidigare avgöranden i Högsta domstolen¹⁰, men det är först nu som det tycks ha fått ett genomslag i tingsrätterna.

Man kan se en mer konsekvent linje i tingsrätterna 2023 jämfört med både 2017 och 2019, kring vilka omständigheter som ska vara för handen för att muntlig bevisning ska räcka för en fällande dom. Målsäganden ska ha bedömts som både trovärdig och tillförlitlig genom att anmäla det som hänt relativt snart, ha en konkret berättelse om händelsen, vara tydlig med vad hon eller han minns och inte minns och vara konsekvent i sin beskrivning. Målsäganden ska i nära anslutning till händelsen i konkreta ordalag ha berättat för andra vad hon eller han varit med om (polis, sjukvård, vänner eller anhöriga) och beskrivit händelsen på samma sätt i de olika sammanhangen. Slutligen ska hon eller han enligt samlade vittnesmål ha visat tecken på traumatisering efter händelsen. I flera av den här typen av fällande domar är dessutom den tilltalades berättelse tydligt motsägelsefull och inte trovärdig.

Det finns enstaka fällande domar med enbart muntlig bevisning där alla dessa kriterier inte är uppfyllda, men i de flesta fall är de det.

Fortfarande svårt att tillämpa reglerna om oaktsam våldtäkt

I Brås första uppföljning gjorde myndigheten bedömningen att otydligheter kring hur lagen skulle tolkas främst visade sig i de fällande domarna för oaktsam våldtäkt. Den bedömningen kvarstår. Det framstår fortfarande, utifrån domarna från 2023, som mycket svårt att avgöra om gärningspersonens agerande har skett med uppsåt, inklusive så kallat

¹⁰Se NJA 2009 s. 447 I och II, NJA 2010 s. 671, NJA 2017 s. 316.

”likgiltighetsuppsåt”¹¹, eller genom grov oaktsamhet. Det finns några domar 2023 som framstår som väl motiverade och tycks träffa just sådana fall som lagstiftaren åsyftat. Men i majoriteten av fallen framstår en friande dom eller en dom för våldtäkt som mer rimlig.

En aspekt i sammanhanget är också att andelen av de fällande domarna för oaktsam våldtäkt där det enbart finns muntlig bevisning, är markant högre än i övriga fällande domar. I 12 av de 26 fällande domarna finns endast muntlig bevisning (46 procent). Det förstärker ytterligare osäkerhetsmomenten i domarna som rör oaktsam våldtäkt.

Försvararnas och åklagarnas syn på de nya reglerna

Intervjuerna med åklagare¹² visar, liksom i första uppföljningen, att yrkesgruppen är positiv till lagändringarna. Ingen av de intervjuade har en övervägande negativ uppfattning, utan alla tycker att reglerna fungerar bra. De allra flesta tycker att reglerna är lätta att tillämpa och att de medfört att det är lättare att få en fällande dom.

Den enkät som besvarades av 50 advokater, som varit försvarare i ett våldtäktsmål 2023, gav också ungefär samma resultat som enkäten i den första uppföljningen. De är överlag fortsatt kritiska till de nya lagreglerna; tre av fyra uppfattar till exempel att de medfört att rättssäkerheten försämrats. Flera beskriver också vad de uppfattar att det leder till i praktiken. En av dem utvecklar sitt svar på följande sätt:

Lagen har syftat till att täppa till tidigare luckor. Samtidigt så innebär det att ungdomar som söker tillfälliga sexuella förbindelser riskerar långa straff enkom för att de uppfattar en situation annorlunda än sin tillfälliga partner. Jag är osäker på om det är rätt väg att gå. Det måste finnas utrymme för ungdomar att begå misstag utan att riskera att låsas in i flera år.

Skärpningen av minimistrafvet

Trots att de allra flesta remissinstanser avstyrkte förslaget, skärptes den 1 augusti 2022 minimistrafvet för våldtäkt av normalgraden från 2 till 3 års fängelse. Det har lett till att den utdömda fängelse tiden för våldtäkt av

¹¹ Likgiltighetsuppsåt innebär att gärningspersonen insett att det fanns en risk för en viss följd, men varit likgiltig inför att följden skulle inträffa. Med grov oaktsamhet innebär att gärningspersonen inser eller borde insett risken för en följd, men inte är likgiltig inför att följden inträffar.

¹² Intervjuer har gjorts med 17 åklagare med erfarenhet av våldtäktsmål.

normalgraden ökat från i genomsnitt 26,5 månader år 2019 till 37 månader år 2023. Genomsnittet för oaktsam våldtäkt var 10 månader.¹³

Frågan om höjningen av minimistraflet togs upp i både intervjuerna med poliser och åklagare, och i enkäten till försvarare. En majoritet av de svarande i samtliga grupper tyckte överlag att straffet inte står i proportion till brottets grovhet. En polisutredare jämförde till exempel med minimistraflet för grov kvinnofridskränkning, som ligger på ett års fängelse.

För att få ett vidare perspektiv på nivån på minimistraflet i Sverige, har Brå försökt jämföra det med straffnivån i andra europeiska länder som har en våldtäktslagstiftning som bygger på avsaknad av frivillighet. En genomgång av lagtexten i 21 europeiska länder med en frivillighetsbaserad lag visar att de flesta har ett lägre minimistraflet för våldtäkt än i Sverige. Ett par länder har enligt lagtexten ett högre minimistraflet än Sverige, men det innebär inte att straffen i praxis är så höga. Forskare i sex länder har därför fått bedöma vad straffet skulle ha blivit i tre fiktiva fall, som liknar fall som lett till tre års fängelse i Sverige. Svaren tyder på att straffen för rena ofrivillighetsfall i praktiken är avsevärt lägre i dessa länder än i Sverige.

Sammantaget reser Brås studie en hel del frågor kring om minimistraflet för våldtäkt är väl avvägt.

Brås bedömning

Efter den nya studien om hur de nya reglerna om frivillighet tillämpas är Brås övergripande bedömning fortfarande att de nya reglerna fungerar väl i de flesta fall där någon fälls för uppsåtlig våldtäkt. Även de friande domarna framstår som rimliga utifrån vad rätten funnit styrkt.

Lagändringarna har lett till ett starkare rättsskydd för dem som utsatts för en sexuell handling utan sin fria vilja. Ändringarna ger också en tydlig signal från samhällets sida om att allt sex ska vara frivilligt. Men liksom i den första uppföljningen är Brås bild även den här gången att det nya brottet oaktsam våldtäkt är svårtillämpat och medför rättssäkerhetsproblem.

Generellt sett kan sägas att en hel del av de tillämpningsproblem som de nya reglerna om frivillighet fört med sig enligt Brås första studie inte har

¹³ Uppgifter från kriminalstatistiken.

försvunnit. Bland dem som arbetar som försvarare tycks problemen snarare ha blivit tydligare. Det gäller till exempel vad som ska ses som tjugosex och vilka krav som ska ställas på unga oerfarna män att läsa av situationen, och på unga oerfarna kvinnor att uttrycka sin vilja. Med ganska knapphändiga förarbeten, och få prejudicerande domar från Högsta domstolen, kan det ibland vara en svår uppgift för domarna att tolka lagen.

De här uppgifterna illustrerar väl de svårigheter som uppstår när man vill modernisera våldtäktslagstiftningen, och på så sätt signalera att allt sex måste vara frivilligt. Även om reglerna om frivillighet tycks gå att tillämpa utan större problem i många fall, innebär det i en del fall en svår balansgång mellan målsägarnas legitima skyddsintresse, och grundläggande krav på rättssäkerhet för den tilltalade. Den balansgången är särskilt svår när det gäller att bedöma om en handling ska betraktas som oaktsam våldtäkt.

Brås förslag

- Det är önskvärt med fler vägledande domar från Högsta domstolen om rena ofrivillighetsfall.
- Domare behöver fortbildas om vad oaktsam våldtäkt innebär, så att bestämmelsen blir tolkad så enhetligt som möjligt och inte överanvänds som en kompromiss i fall där det är oklart vad som faktiskt hänt. Att reglerna om oaktsam våldtäkt tolkas enhetligt, och i enlighet med lagstiftarens intentioner, är särskilt viktigt med hänsyn till att skillnaden i utdömda straff mellan våldtäkt och oaktsam våldtäkt är så stor.
- Möjligheterna att få straffen att bättre avspegla variationen i straffvärde mellan olika typer av våldtäkter, inklusive oaktsam våldtäkt, bör utredas.
- Det behövs forskning om i vilken mån, straffen för gärningar som ligger i den nedre delen av straffskalan för våldtäkt av normalgraden, ligger i linje med det allmänna rättsmedvetandet.
- Det behövs mer studier om hur parterna påverkas av rättsprocessen.
- Det är angeläget med fortsatta samhällsinsatser för att nå ut med både lagens budskap och lagens gränser.

Inledning

Efter många år av diskussioner infördes den så kallade samtyckeslagen i juli 2018 och den har nu, i början av 2025, varit i kraft i snart sju år. Brå gjorde en första uppföljning av ändringarna i lagen när de tillämpats i ett drygt år, och uppfattade då att de nya reglerna i huvudsak fungerade på det sätt som lagstiftaren avsett (Brå 2020). Genomgången av domar visade i och för sig att det i vissa fall kan vara svårt att avgöra var gränsen mellan lagliga och olagliga handlingar går. Men enligt Brås bedömning hade tillämpningen av de nya lagreglerna fungerat utan problem i de flesta fall där någon fällts för uppsåtlig våldtäkt. I stora drag avsåg dessa fällande domar gärningar av just det slag som lagstiftaren avsett. I stort sett alla fällande domar från 2019 om våldtäkt rörde alltså tydligt straffbara handlingar. Brå uppfattade däremot tillämpningen av det nya brottet oaktsam våldtäkt som problematisk. Det gällde både räckvidden av det straffbara området och gränsdragningen mellan uppsåt och oaktsamhet.

Brå inhämtade också synpunkter på lagändringarna från olika grupper inom rättsväsendet. De flesta grupper, som poliser, åklagare och domare var övervägande positiva till lagändringarna, medan försvararna i större utsträckning lyfte fram sådant som de såg som negativt. (Brå 2020. Rapportens sammanfattning redovisas i bilaga 1.).

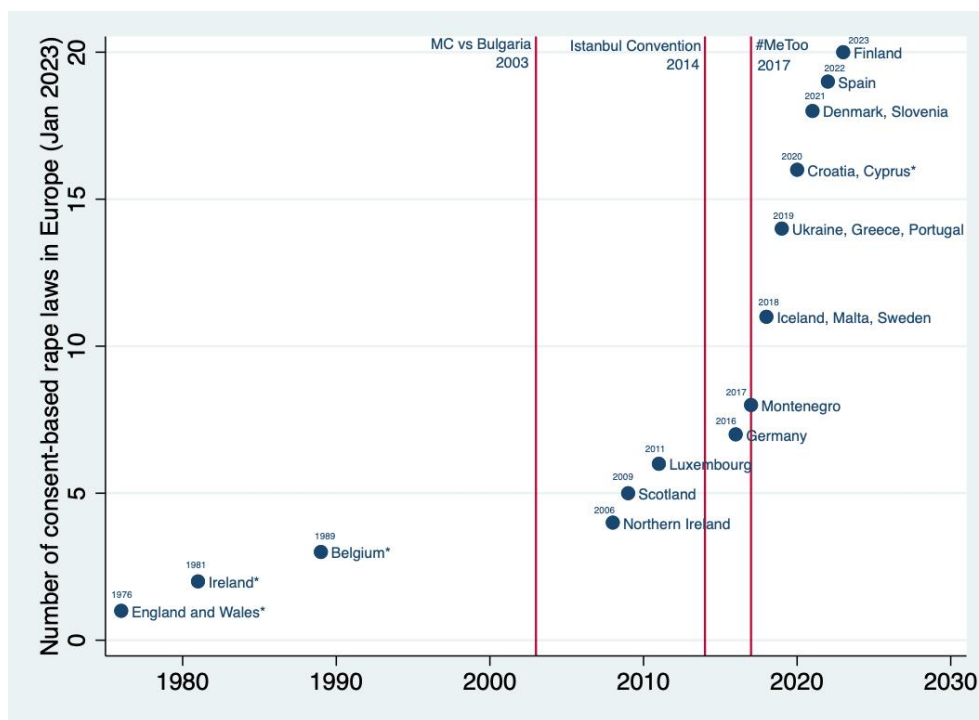
Brå betonade sammanfattningsvis att uppföljningen gjordes när de nya reglerna varit i kraft under en begränsad tid, och att det var angeläget att fortsätta att följa hur de fungerar och vilka konsekvenser de fått.

Stort intresse för rapporten i Europa

Under de senaste åren har frågan om att införa en samtyckeslag liknande den i Sverige blivit aktuell i allt fler länder i Europa, och sådan lagstiftning fanns hösten 2024 i 22 länder i Europa¹⁴. Bland dessa kan nämnas England, Tyskland, Danmark, Finland, Spanien, Slovenien, Kroatien, Schweiz och Belgien. Dessutom diskuteras ett införande i bland annat Frankrike, Tjeckien och Estland (Uhnö, Erixon och Bladini 2024). Vilka länder som infört samtyckesbaserade regler framgår av figur 1, som har hämtats från rapporten *The wave of consent-based rape laws in Europe*.

¹⁴ Med det avses att det faktum att en person som haft sex med någon som inte samtyckt till det kan dömas för våldtäkt. Olika begrepp kan dock användas i lagtexten, till exempel bristande samtycke eller frivillighet.

Figur 1. Tidslinje över länder i Europa som infört samtyckesbaserade lagregler.



Källa: Uhnöo, Erixon och Bladini 2024

Brås första uppföljning har hittills varit den enda studie som gjorts, som mer systematiskt belyser hur införandet av samtyckesbaserade regler har fungerat. Därför har intresset för studien varit mycket stort under denna omvandlingsprocess i Europa.¹⁵

Alla de länder som nu infört en samtyckeslagstiftning har dock ett minst lika stort behov av att själva följa upp hur de nya reglerna fungerar i praktiken. Att införa en samtyckeslag i ett land ger en viktig signal till befolkningen om att all sexuell interaktion måste bygga på frivillighet. Men det är inte självskrivet att en förändrad lagtext verkligen blir realiserad i praxis. Därför är det viktigt att följa hur den nya lagstiftningen tillämpas i praktiken, av polis, åklagare och domstolar. Då är studier som Brås värdefulla för att ge uppslag om frågeställningar och tillvägagångssätt, och även ge referenspunkter att förhålla de egna resultaten till.

¹⁵ Rapporten har till exempel presenterats på konferenser och seminarier med beslutsfattare, journalister och lobbygrupper i Norge, Island, Tjeckien, Estland och Schweiz.

En begränsning i Brås första uppföljning är att den endast avsåg den första tiden då lagen var i kraft; en tid då både åklagare och domstolar kan sägas ha prövat sig fram när det gäller hur lagen skulle tolkas. Ett tecken på det var till exempel att så mycket som hälften av åtal, som rörde våldtäkt utan våld och utan utnyttjande av särskilt utsatt situation, inte ledde till en fällande dom under den inledande perioden. Ett annat tecken var att det inte gick att se någon tydlig enhetlighet i dömandet när det gällde oaktsam våldtäkt, vilket kan ha berott på att antalet domar vid tiden för uppföljningen var mycket begränsat, och endast 1 dom om oaktsam våldtäkt hade prövats i Högsta domstolen.

Därtill kommer att lagen förändrats i vissa avseenden sedan Brås uppföljning gjordes, främst genom att straffminimum för våldtäkt höjts från två till tre år. En fråga av intresse är om det påverkat domstolarnas syn på vilka gärningar som ska anses som våldtäkt respektive ett lindrigare sexualbrott.

Nytt uppdrag från regeringen

Mot bakgrund av hur tidigt den förra rapporten gjordes har regeringen gett Brå i uppdrag att göra en förnyad uppföljning, för att se hur tillämpningen utvecklats under de år som gått sedan Brås första uppföljning av lagändringarna. Brå ska också belysa hur verksamma inom rättsväsendet nu ser på hur lagen fungerar, när de har lite längre erfarenhet av den. I det nya uppdraget ingår även, i motsats till det förra, att studera polisanmälningar om våldtäkt. I den förra studien kunde Brå konstatera att antalet anmälningar om våldtäkt ökat sedan samtyckeslagen införts. Men någon närmare genomgång av om lagändringarna lett till att nya typer av våldtäkter polisanmälades gjordes inte.

Uppdraget är formulerat på följande sätt:

Brå ska analysera hur anmälningar, åtal, personupplärning och fällande domar har utvecklats. Vidare ingår att analysera om det skett någon förändring i vilken typ av ärenden som leder till åtal och som tas upp i domstol. Brå ska även uppmärksamma eventuella tolkningssvårigheter och bevisproblem och om synen på lagstiftningen har förändrats inom olika delar av rättsväsendet sedan den förra studien. Brå ska särskilt belysa brottet oaktsam våldtäkt. Mot bakgrund av den straffskärpning avseende våldtäktsbrottet som infördes den 1 augusti 2022, ska Brå även redovisa hur fängelsestraffens längd har utvecklats.

Grunddragen i de nya lagreglerna

Den 1 juli 2018 ändrades sexualbrottslagstiftningen så att det tydligare slogs fast att gränsen för straffbar gärning ska gå vid om deltagandet i en sexuell aktivitet är frivilligt eller inte. Syftet var att tydliggöra att varje människa har en ovillkorlig rätt till personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande. I förhållande till den tidigare våldtäktsbestämmelsen kan den nya regleringen ses som en utbyggnad. De tidigare våldtäktsrekvisiten (om tvång samt särskilt utsatt situation) är nu två av tre omständigheter där ett deltagande aldrig kan anses frivilligt. Vidare har den tidigare brottsrubriceringen sexuellt utnyttjande av person i beroendeställning infogats som ett rekvisit i våldtäktsparagrafen.

Vid samma tillfälle infördes också brottet oaksam våldtäkt.

Den 1 augusti 2022 gjordes vissa mindre förändringar i våldtäktsparagrafen och minimistraffet för våldtäkt av normalgraden höjdes från två till tre år.¹⁶ Efter de ändringar som gjorts är våldtäktsbestämmelsen enligt 6 kap. 1 § BrB nu formulerad på följande sätt:

Den som, med en person som inte deltar frivilligt, genomför ett vaginalt, analt eller oralt samlag eller en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförbar med samlag, döms för våldtäkt till fängelse i lägst tre och högst sex år.

Detsamma gäller den som förmår en person som inte deltar frivilligt att företa eller tåla en sådan handling. Vid bedömningen av om ett deltagande är frivilligt eller inte ska det särskilt beaktas om frivillighet har kommit till uttryck genom ord eller handling eller på annat sätt. En person kan aldrig anses delta frivilligt om

deltagandet är en följd av misshandel, annat våld eller hot om brottslig gärning, hot om att åtala eller ange någon annan för brott eller hot om att lämna ett menligt meddelande om någon annan,

gärningsmannen otillbörligt utnyttjar att personen på grund av medvetlöshet, sömn, allvarlig rädsla, berusning eller annan drogpåverkan, sjukdom, kroppsskada, psykisk störning eller annars med hänsyn till omständigheterna befinner sig i en särskilt utsatt situation, eller

gärningsmannen förmår personen att delta genom att allvarligt missbruka att personen står i beroendeställning till gärningsmannen.

Är brottet med hänsyn till omständigheterna vid brottet att anse som mindre grovt, döms för våldtäkt till fängelse i högst fyra år. Är ett brott som avses i första stycket att anse som grovt, döms för grov våldtäkt till fängelse

¹⁶ En närmare beskrivning av ändringarna ges i det kommande kapitlet Bakgrund.

i lägst fem och högst tio år. Oaktsam våldtäkt definieras som följande i lagtexten 1 a §:

Den som begår en gärning som avses i 1 § och är grovt oaktsam beträffande omständigheten att den andra personen inte deltar frivilligt, döms för oaktsam våldtäkt till fängelse i högst fyra år. Om gärningen med hänsyn till omständigheterna är mindre allvarlig, ska det inte dömas till ansvar. Lag (2018:618)

Grov oaktsamhet innebär att gärningspersonen genomför den sexuella handlingen trots att han eller hon inser risken, eller borde insett risken för, att den andra personen inte deltar frivilligt. Gärningspersonen skulle dock inte ha begått handlingen om han eller hon vetat att den andra personen inte ville delta. Det skiljer sig från vad som är fallet vid våldtäkt, där gärningspersonen har uppsåt till handlingen, det vill säga är medveten om att den andra personen inte vill delta.

Det finns dock en särskild form av uppsåt, som ligger nära grov oaktsamhet, nämligen "likgiltighetsuppsåt". Likgiltighetsuppsåt innebär att gärningspersonen insett att det fanns en stor risk för att den andra personen inte vill delta i den sexuella handlingen, men varit likgiltig inför att det skulle kunna vara så.

Begrepp

De nya reglerna om frivillighet

De lagändringar som gjordes 1 juli 2018 kallas populärt för "samtyckeslagen". Det är dock ingen korrekt benämning eftersom det dels inte rör sig om en ny *lag* utan om ändringar i 6 kap. 1 § Brottsbalken, dels inte är samtycke som är grunden för reglernas utformning utan frivillighet. I första hand används därför i stället benämningen "de nya reglerna om frivillighet", men begrepp som "samtyckeslag" och "samtyckeslagen" förekommer också på några ställen i den här rapporten.

Rena ofrivillighetsfall

Rapportens fokus ligger på att studera hur de nya reglerna om frivillighet tillämpas. Det innebär bland annat att anmälningar, åtal och domar som rör handlingar som inte var straffbara som våldtäkt före 1 juli 2018, jämförs med ärenden som avser handlingar som var straffbara som våldtäkt redan tidigare. De nya typerna av fall benämns i rapporten antingen som "rena ofrivillighetsfall" eller "nya" fall. De fall som rör handlingar som var straffbara redan före lagändringen benämns som "gamla" fall.

Anmälningar om våldtäkt

Den första delen i rättskedjan som rör våldtäkt är att en polisanmälan om våldtäkt kommer in. Om man som Brå vill studera hur anmälningarnas omfattning och karaktär utvecklats kan ett urval göras antingen från kriminalstatistiken om anmälda brott, eller från statistiken om så kallade handlagda brott. Anmälningssstatistiken grundar sig på det datum då anmälan görs, medan statistiken om handlagda brott grundar sig på det datum då polisen eller åklagaren fattat ett avslutande beslut om anmälan, till exempel att avskriva anmälan, lägga ner en inledd utredning eller besluta om åtal. Båda statistikällorna avser alltså samtliga anmälningar, men statistiken om handlagda brott fångar upp dem i ett senare skede i rättskedjan än statistiken över anmälda brott. Brå har den här gången valt att göra ett urval av samtliga anmälningar som fick ett avslutande beslut under perioden 1 juli 2022 till 30 juni 2023, alltså handlagda brott. För enkelhetens skull kallar vi i rapporten det urvalet för ”anmälningar 2022/2023”.

Frågeställningar

Den övergripande frågan i projektet är vilka effekter ändringarna i våldtäktslagstiftningen har fått, när ändringarna nu varit i kraft under längre tid än vid den första uppföljningen. Rapporten följer rättskedjan i så bemärkelse att den först redovisar i vad mån – och hur – anmälningarna om våldtäkt förändrats efter införandet av de nya lagreglerna. Därefter beskrivs vilka effekter lagändringarna haft på polisens utredningsarbete, och sedan analyseras hur domstolarna tolkar de nya reglerna om frivillighet. Slutligen diskuteras skärpningen av det straffminimum som trädde i kraft den 1 augusti 2022, och en jämförelse görs med straffminimum i andra europeiska länder med samtyckeslagar.

De frågor som ställs i rapporten är främst följande:

Förändringar som rör anmälningar om våldtäkt

- Hur har antalet anmälningar, åtal, personuppkläring och fällande domar för våldtäkt utvecklats?
- I vilken utsträckning har de anmälda brotten karaktär förändrats efter lagändringarna?

- Har de nya reglerna om frivillighet lett till att omständigheterna kring den anmälda gärningen förändrats i övrigt, till exempel parternas ålder och relation?
- Skiljer sig anmälningar där målsäganden är en man från dem där målsäganden är en kvinna; är till exempel andelen ofrivillighetsfall densamma?

Polisens arbete med utredningar om våldtäkt

- Har polisens sätt att arbeta med våldtäktsanmälningar förändrats sedan 2016, det vill säga före tillkomsten av de nya reglerna om frivillighet?
- Hur uppfattar poliser som arbetar med våldtäktsutredningar att de nya reglerna påverkat deras arbete?

Domstolarnas tillämpning av de nya reglerna

- I vilken utsträckning har fall som inte var straffbara som våldtäkt före 2018 lett till åtal och fällande dom som våldtäkt? Är andelen högre 2023 än den var 2019?
- Vad utmärker de rena ofrivillighetsfall som tagits upp i domstol? Vad skiljer de rena ofrivillighetsfall som leder till en fällande dom från dem som leder till en friande dom?
- Har det skett förändringar när det gäller bevisvärderingen i domstol sedan Brås första uppföljning?
- Hur har tillämpningen av det nya brottet oaktsam våldtäkt utvecklats? Kvarstår de tillämpningsproblem som Brå tog upp i den första uppföljningen?
- Hur ser olika delar av rättsväsendet dels på effekterna av de nya reglerna om frivillighet, dels på den straffskärpning som gjordes den 1 augusti 2022?

Effekter av att minimistrafvet skärpts

- Vilken effekt har skärpningen av minimistrafvet fått på straffmätningen?

- Hur ser olika delar av rättsväsendet på skärpningen av minimistrafvet?
- Hur förhåller sig straffminimum i Sverige till straffminimum i andra europeiska länder med någon form av samtyckeslag?

Som framgår av listan på frågor har regeringen gett Brå ett brett uppdrag, som inrymmer en stor mängd olika typer av frågeställningar. Syftet är att studera lagens tillämpning från många olika perspektiv, där konsekvenser för båda parter i rättsprocessen belyses.

Tillvägagångssätt

Rapportens frågeställningar har främst besvarats genom kriminalstatistik, polisanmälningar, förundersökningar och domar som rör våldtäkt samt genom enkäter och intervjuer med representanter för rättsväsendet. Relevant forskning på området har också inhämtats och analyserats. I det här avsnittet beskrivs dessa källor i korthet.

Kriminalstatistik

För att besvara frågor om utvecklingen av fällande domar och straffnivåer har uppgifter från Sveriges officiella kriminalstatistik bearbetats och analyserats. I den fortsatta rapporten benämns de uppgifterna ”kriminalstatistiken”.

Genomgång av handlagda anmälningar och utredningar om våldtäkt

Ett slumpmässigt urval har gjorts av anmälda fullbordade våldtäkter mot personer 15 år och äldre (dessa räknas i kriminalstatistiken som vuxna), där det fattades ett avslutande handlägningsbeslut¹⁷ under perioden den 1 juli 2022 till den 30 juni 2023. Urvalsperioden valdes för att få en så aktuell studieperiod som möjligt vid den tidpunkt då beställningen av ärenden från polisen gjordes, samtidigt som alla anmälningar i urvalet kunde följas upp fram till avslutande beslut. Det är viktigt bland annat för att kunna se hur uppläringsprocenten för våldtäkt påverkats av ändringarna i lagen. Antalet handlagda anmälningar om fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna under den perioden var 4 632. Från dessa gjordes ett slumpmässigt urval på 487 anmälningar där målsägande var en kvinna. Av dessa anmälningar föll 65 bort, främst för att de visade sig avse försök till våldtäkt, eller avsåg något

¹⁷ Så kallade ”handlagda ärenden”.

annat brott än våldtäkt. Brås genomgång avser därmed 422 handlagda brott, vilket motsvarar 9 procent av samtliga anmälningar om fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna.

I stor utsträckning görs jämförelser med det material som rör anmälda och utredda våldtäkter från år 2016, som Brås rapport Våldtäkt från anmälan till dom (Brå 2019) byggde på. Man bör då hålla i minnet att urvalen inte gjorts på exakt samma sätt. Urvalet från 2016 avsåg ett urval av *anmälda* fullbordade våldtäkter som gjordes det året, medan urvalet i denna studie avser *handlagda* våldtäkter från halvårsskiftet 2022 till halvårsskiftet 2023.¹⁸ I praktiken skiljer sig dock anmälda och handlagda brott endast marginellt. För enkelhetens skull benämns därför i den fortsatta rapporten båda urvalen ”anmälda brott”.

En annan skillnad är att Brå den här gången, i motsats till den tidigare studien, även studerar anmälningar och utredningar där den målsägande är en man. Antalet handlagda anmälningar om fullbordad våldtäkt mot man under urvalsperioden var avsevärt lägre än mot kvinna – 302 stycken. För att få ett tillräckligt stort antal att analysera gjordes därför ett större urval av sådana brott – 139 stycken. Av dessa föll 28 ärenden bort på grund av att de inte uppfyllde urvalskriterierna. Brås genomgång bygger därmed på 111 handlagda våldtäkter från halvårsskiftet 2022 till halvårsskiftet 2023.

Båda materialen har kodats utifrån samma kodschema med 58 variabler.

I avsnittet om polisens utredningsarbete har de anmälningar som skrevs av direkt¹⁹ exkluderats. Det innebär att antalet studerade utredningar där den målsägande är en kvinna är 402, och antalet studerade utredningar där den målsägande är en man är 73.

Intervjuer med poliser vid åtta utredningsenheter

Under hösten 2024 har gruppintervjuer gjorts med förundersökningsledare och utredare vid åtta utredningsenheter, där man arbetar med våldtäktsärenden.²⁰ Enheternas ansvarsområden varierar en del. Ett par enheter arbetar bara med våldtäkter, andra arbetar också med våld i nära relation. Enheterna är förlagda i polisregion Bergslagen, Nord, Stockholm,

¹⁸ Dessa kan ha inkommit även tidigare än halvårsskiftet 2022.

¹⁹ Direktavskrivning innebär att polisen beslutar att inte inleda en utredning med anledning av anmälan.

²⁰ Sex av mötena var digitala och två var telefonmöten.

Syd, Väst och Öst. Vid intervjuerna ställdes frågor utifrån en intervjuguide, se bilaga 2.

Genomgång av domar

Ambitionen har varit att gå igenom samtliga tingsrättsdomar från 2023 som rör fullbordad våldtäkt mot person över 15 år. Urvalet är alltså bredare än i den första uppföljningen, eftersom domar där den målsägande är en man inte ingick. För det syftet har vi gjort sökningar i två olika rättsdatabaser²¹, vilket resulterade i 367 domar. De två databaserna skiljde sig i ett par fall från varandra, vilket illustrerar att det finns en risk att alla domar inte kommit med. Brås bedömning är dock att det i så fall rör sig om endast enstaka domar. Domarna har kodats utifrån ett kodschema med 40 variabler.

Enkäter till försvarare, och intervjuer med åklagare

Advokater med erfarenhet av att arbeta som försvarare i våldtäktsmål har ombetts besvara en enkät med frågor om den nya våldtäktslagstiftningen. Enkäten skickades ut våren 2024 till 238 advokater som varit försvarare i ett våldtäktsmål under 2023. Det var 50 av dem (21 procent) som besvarade enkäten. Av enkätsvaren framgår att många av dem även arbetat som målsägandebiträde i våldtäktsmål.

Dessutom har Brå varit i kontakt med 17 åklagare som väckt åtal i de studerade våldtäktsmålen, och där Brå varit osäkra på om åklagaren i målet uppfattade att brottet skett genom våld eller genom utnyttjande av särskilt utsatt situation. De ärenden som Brå därefter klassat som fall med enbart bristande frivillighet benämns i rapporten som ”nya” fall. De 17 åklagarna har också fått besvara ett antal frågor om de nya reglerna och tillämpningen av dem.

Genomgång av lagtexten i europeiska länder med samtyckeslag, och kontakt med rättskunniga i sex länder

En genomgång har gjorts av lagtexten i samtliga europeiska länder med samtyckeslag. Därutöver har rättskunniga personer från sex länder med samtyckeslag besvarat en enkät som innehöll tre fiktiva fällande domar, som liknade domar som utdömts i Sverige de senaste åren. Valet av dessa länder har främst gjorts utifrån att lagtexten tyder på att minimistrafvet för våldtäkt är högre eller lika högt som i Sverige, men även andra länder ingår.

²¹ Juno Karnov och JP Rättsfallsnet.

I enkäten ombads de svarande att försöka bedöma vad ett motsvarande fall hade lett till för straff i deras land.

Tidigare forskning om samtyckeslagen i teori och praktik

Slutligen har en genomgång gjorts av forskning i Sverige som rör de nya reglerna om frivillighet, som gjorts sedan Brås förra rapport. Sökningen har gjorts genom Diva och Google och genom kontakter med forskare på området.

Bakgrund

I det här kapitlet redogörs dels för vilka relevanta lagändringar som genomförts sedan Brås första uppföljning, dels för vilken forskning som presenterats som rör de nya frivillighetsbaserade reglerna om våldtäkt.

Ändringar i lagen sedan Brås förra uppföljning

Ganska kort efter att den nya våldtäktsparagrafen införts²², tillsattes en ny utredning med uppgift att se över lagstiftningen när det gäller våldtäkt och andra sexuella kränkningar (kommittédirektiv 2020:5). Utredningen resulterade i betänkandet Ett förstärkt skydd mot sexuella kränkningar (SOU 2021:43), som i sin tur ledde till ett par ändringar i bestämmelsen om våldtäkt (prop. 2021/22:231). Förändringarna har resulterat i att

- samlagsbegreppet i lagtexten ändrats
- straffansvaret för våldtäkt utvidgats till att även gälla ytterligare typer av sexualbrott på distans, som tidigare bedömts som mindre allvarliga brott.
- minimistraflet för våldtäkt höjts.

Lagändringarna trädde i kraft den 1 augusti 2022.

Ett vidgat samlagsbegrepp och våldtäkt på distans

Den första förändringen som gjorts är att begreppet samlag utvidgats så att orala och anala samlag inte längre ska anses som jämförliga med samlag, utan de utgör nu samlag i juridisk mening. Syftet med det är att göra lagtexten mer neutral med avseende på kön och sexuell läggning. Handlingen beskrivs alltså nu i lagtexten som ”ett vaginalt, analt eller oralt samlag eller annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens allvar är jämförlig med samlag”. Det är dock ingen ändring i sak.

Den andra förändringen är att straffansvaret för våldtäkt i lagtexten har utvidgats, så att det nu även avser fler sexualbrott på distans. Redan tidigare har det varit möjligt att straffa någon för våldtäkt som genom en videochatt eller dylikt *i realtid* förmår ett barn att mot sin vilja genomföra

²²Utredningen tillsattes den 30 januari 2020.

en sexuell handling inför gärningspersonen. Däremot har det betraktats som ett lindrigare brott om gärningspersonen förmått en person att senare i sin ensamhet utföra en sexuell handling på sig själv, filma det och sedan överföra filmen till gärningspersonen. Båda dessa typer av gärningar ska nu bedömas som våldtäkt, och straffansvaret avser dessutom både gärningar mot barn och mot vuxna.

Skärpt minimistraff för våldtäkt

Den mest kontroversiella ändringen som skedde 2022 var att straffminimum för våldtäkt höjdes från två till tre år. I direktiven till den bakomliggande utredningen angavs att den skulle lämna förslag på förändringar av straffskalorna som kan behövas för att i tillräcklig mån spegla brottens allvar. Det minimistraff som skulle föreslås, och som riksdagen redan tidigare förordat i ett tillkännagivande, var tre år. Utredningen lade också fram ett sådant förslag, trots att den i huvudsak argumenterade emot en sådan höjning (SOU 2021:43 s. 269–276). De flesta remissinstanserna avstyrkte förslaget. Det beslutades alltså trots det om en höjning av minimistrafte till tre år, och det motiverades i propositionen med att skyddsintresset för våldtäktsbrottet är mycket starkt, och att en våldtäkt innebär en mycket allvarlig kränkning av en annan persons sexuella integritet (prop. 2021/22:231 s. 49).

I propositionen tog regeringen också upp de farhågor som uppmärksammats i utredningen och av remissinstanserna, nämligen att straffskärpningen kan komma att leda till att domstolarna i högre utsträckning skulle bedöma brotten som mindre grova och därmed tillämpa den lindrigare straffskalan. Bedömningen i propositionen var dock att det inte finns anledning att tro det, men att regeringen kommer att följa tillämpningen av det höjda minimistrafte.

Forskningsartiklar om de nya reglerna om frivillighet

Sedan Brås första uppföljning har ett antal forskningsartiklar om de nya reglerna publicerats. Artiklarna har i huvudsak en juridisk-filosofisk inriktning; de bygger främst på analyser av lagtext och förarbeten. Ingen av de hittills publicerade artiklarna innehåller en bredare empirisk genomgång av det slag som Brå gör. De tolkningar som görs i artiklarna kan sägas följa två huvudspår. Det ena är att lagen är för vag och oprecis, det andra är att lagen bygger på felaktiga premisser och därmed inte ger utsatta kvinnor ett tillräckligt skydd.

Utöver de här refererade forskningsartiklarna har de nya reglernas innebörd främst analyserats i ett antal examensarbeten i juridik på grundnivå. Dessa arbeten redovisas i referenslistan i slutet av rapporten.

Kritik om att lagen är vag och oprecis

Kritik av det första slaget har framförts av bland annat Claes Lernestedt, Dennis Martinsson och Linnea Wegerstad. I artikeln *The Swedish move towards (in)voluntariness* tar Lernestedt och Kagrell till exempel upp att lagstiftarens val att bygga lagen på begreppet frivillighet i stället för det mer juridiskt vedertagna begreppet samtycke har skapat förvirring, och menar också att texten i förarbetena om att frivilligheten måste vara *uttryckt* på något sätt är svår att för domstolarna att tolka (Lernestedt och Kagrell 2023).

Martinsson lyfter i sin artikel *The legal framework as a way of correcting attention in sexual offences*, fram att de nya reglerna om frivillighet inneburit att våldtäktslagstiftningens skyddsintresse blivit mer abstrakt. Det i kombination med att förarbetena inte ger tillräckligt konkret vägledning om hur reglerna ska tillämpas, leder till att domstolarna riskerar att hamna i ett juridiskt vakuum när de ska tillämpa lagen. Det i sin tur gör att det blir svårt för både målsägande och misstänkta att förutse om domstolen kommer att bedöma den aktuella sexuella handlingen som våldtäkt eller inte (Martinsson 2023).

Även Linnea Wegerstad tar i sin artikel *Sex must be voluntary: Sexual communication and the new definition of rape in Sweden* (Wegerstad 2021) upp att lagen och förarbetena är alltför otydliga:

Det finns ingen legaldefinition av ofrivilligt deltagande och det överläts åt domstolarna att avgöra i varje enskilt fall om det är fråga om frivilligt deltagande.

Kritik om att lagen bygger på felaktiga premisser

Den andra typen av kritik kommer från feministiska forskare som uppfattar att lagen inte tar tillräcklig hänsyn till en ojämlikhet i makt som i praktiken finns mellan könen, utan att den i huvudsak bygger på att parterna är jämställda och att båda parterna kan göra fria val. Utifrån det perspektivet uppfattar dessa kritiker att lagen inte tar tillräcklig hänsyn till de utsattas *inre* vilja utan enbart ser till den uttryckta viljan. Eftersom den inre viljan kan vara svår att uttrycka när obalansen i makt mellan parterna är stor, så

medför det att våldtäktsoffer inte får ett tillräckligt starkt legalt skydd (Wettergren 2023, Bladini och Svedberg 2023).

Moa Bladini och Wanna Svedberg Andersson formulerar det på följande sätt i artikeln *Autonomy and Beyond – Voluntariness in the Light of Lived Autonomy* (Bladini och Svedberg 2021):

De punkter som huvudsakligen kritiserats och som fortfarande är relevanta kan sammanfattas som en oförmåga hos själva lagen att hantera sårbarhet, strukturell maktobalans och olika former av situationer där offret inte kan använda sin förmåga att uttrycka sin vilja på grund av en avgränsad autonomi i den speciella tidsmässiga och rumsliga kontexten. Även om några av problemen togs upp i förarbetena är det tydligt att de fortfarande är olösta. Även om intresset av att skydda och rätten till personlig och sexuell integritet och sexuellt självbestämmande grundar sig på en upplevd verklighet finns det fortfarande ett gap i förhållande till lagkonstruktionen. Lagkonstruktionen har sin utgångspunkt i den liberala idén om autonomi, även om det finns vissa undantag. Gapet mellan lagkonstruktionen och den upplevda verkligheten kan delvis förklaras av de manliga motiveringar som har påverkat lagkonstruktionen och det vardagsliv som konstruktionen är baserad på.

Sympati för de anklagade

I november 2024 publicerades ytterligare en artikel som driver tesen att de målsäganden som är kvinnor får en svagare position i våldtäktsmål än de tilltalade männen, på grund av så kallad "himpathy"²³ i rätten för de anklagade (Uhnöo, Wettergren och Bladini 2024). Artikelns titel är *It could be my son! 'Himpathy' and the male fear defence in rape trials*. Artikeln bygger primärt på intervjuer med åklagare, försvarare och domare samt närvaro vid rättegångar om våldtäkt, men även på en genomgång av domskälen i fyra av domarna.

Deras material visar att det inte bara är försvarare som talar för sin klients sak och känner sympati för hans svåra situation, utan att även domare uttrycker förståelse för "male fear of wrongful accusations":

Medan försvarare talar för sina klients sak och kan ha förståelse för deras trångmål visar vår forskning att domare också har förståelse för männens rädsla för orättvisa anklagelser.

Författarna lyfter fram att de tilltalade inte sällan är unga män som inte varit i klammeri med rättvisan tidigare och nu riskerar ett långt

²³ Ordet är en sammansättning av "he" och "sympathy".

fängelsestraff, och att det är något som ökar pressen på domarna att domen blir korrekt:

Våra data visar konsekvent på att "det skulle kunna vara min son" som är tilltalad, vilket får domarna att känna att det är mer som står på spel. Försvararna trycker på denna ömma punkt, eftersom de känner denna undermedvetna effekt intuitivt, och åklagarna är också väl medvetna om denna.

Deras övergripande slutsats är att det juridiska system som beskrivits i artikeln skapar strukturella förutsättningar för en hög andel friande domar i våldtäktsmål, trots en ökad medvetenhet och legala reformer.

Kriminalstatistiken

I detta kapitel redovisas kort hur antalet anmälningar, åtal och fällande domar har utvecklats sedan Brås förra uppföljning, som omfattade data från den 1 juli 2018 när samtyckeslagen infördes fram till och med år 2019. Redovisningen bygger på uppgifter från den officiella kriminalstatistiken.

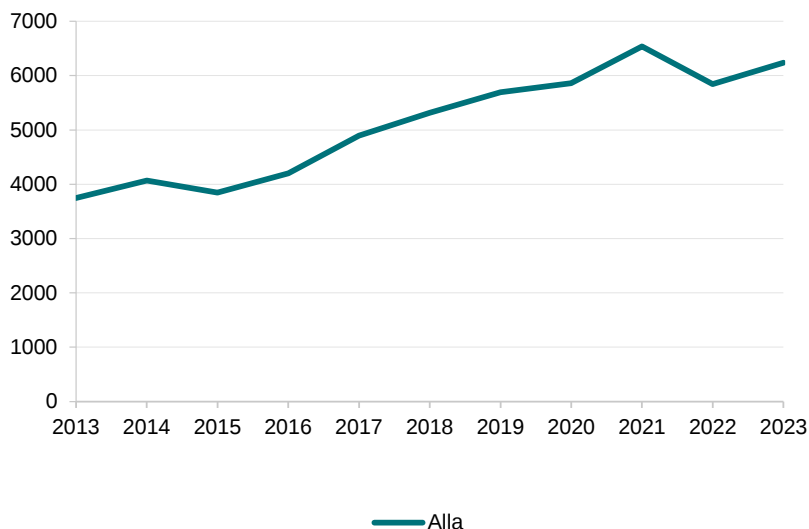
Det årliga antalet anmälningar har planat ut

Eftersom införandet av de nya lagreglerna innebär att fler handlingar än tidigare definieras som våldtäkt, är det rimligt att anta att den leder till fler våldtäktsanmälningar. En sådan ökning kunde också konstateras i Brås första uppföljning av lagändringarna. Men när Brå följde utvecklingen ytterligare några år tillbaka, framgick att ökningen var fortsättningen på en trend som inletts flera år tidigare. Ökningen låg alltså i linje med den samhällsutveckling med ökat fokus på sexualbrott, som kulminerade i #metoo-rörelsen i slutet av 2017. Det gick därmed inte att säga i vilken utsträckning ökningen av antalet anmälningar sedan 2017 berodde på lagändringarna, eller på den allmänna samhällsutvecklingen.

Ökningen fortsatte fram till år 2021, därefter har antalet anmälningar fluktuerat. År 2023 var antalet anmälningar om våldtäkt 6 239²⁴.

²⁴ Statistiken avser antalet brott och inte antalet utsatta personer. Det innebär att flera av de anmälda våldtäkterna kan ha varit riktade mot en och samma person.

Figur 2. Anmälningar om fullbordad våldtäkt mot person 15 år och äldre åren 2013–2023.



Källa: Kriminalstatistiken

I Brås rapport från 2020 anfördes att man skulle behöva gå igenom ett urval av anmälningar från både före och efter lagändringarna, för att se i vilken utsträckning anmälningarna ändrat karaktär – om de efter lagändringen i högre grad avser fall där handlingen enligt åtalet inte begåtts genom vare sig våld eller hot, utnyttjande av särskilt utsatt situation eller utnyttjande av person i beroendeställning²⁵, utan handlade om ofrivillighet (här benämnt ”rena ofrivillighetsfall”). En sådan genomgång har Brå nu gjort... Där framgår att lagändringarna verkligen har påverkat anmälningarna – omkring en tredjedel av anmälningarna om våldtäkt 2023 var rena ofrivillighetsfall.

Antalet åtal ligger stabilt sedan 2020

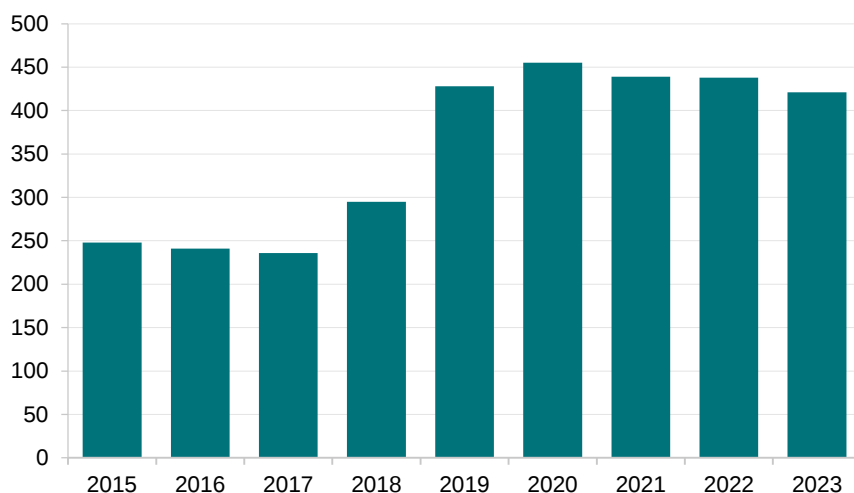
När de nya frivillighetsbaserade reglerna infördes ökade antalet åtal för våldtäkt mot en vuxen person kraftigt, från 236 personer 2017 till 425 personer 2019. Däremot var det ovanligt med åtal där förstahandsyrkandet

²⁵ En av utvidgningarna av 6 kap. 1 § BrB den 1 juli 2018 innebar att ”utnyttjande av en person i beroendeställning” lades till som en omständighet som innebär att deltagandet aldrig kan ses som frivilligt.

var oäktsam våldtäkt. Endast tre personer hade enligt kriminalstatistiken 2019 fått ett sådant åtalsbeslut.

Efter 2019 har antalet åtal per år legat på en relativt oförändrad nivå; någon ytterligare ökning till följd av lagändringarna har alltså inte skett.²⁶

Figur 3. Antal misstänkta personer med åtalsbeslut för våldtäkt mot person 18 år eller äldre 2015 - 2023.



Källa: Kriminalstatistiken

Drygt 10 procent av anmälningarna personuppklaras

Det mått som oftast används för att mäta polisens effektivitet är personuppklaringsprocent, det vill säga andelen anmälda brott²⁷ som leder till en lagföring²⁸. Av figur 4 framgår att personuppklaringsprocenten visade en nedåtgående trend innan samtyckeslagen infördes. Andelen anmälningar som ledde till åtal var 2017 endast 7 procent²⁹. År 2019, då samtyckeslagen införts, hade andelen ökat till 13 procent. Sedan dess har andelen fluktuerat något men legat ganska oförändrat; år 2023 var den 11 procent.

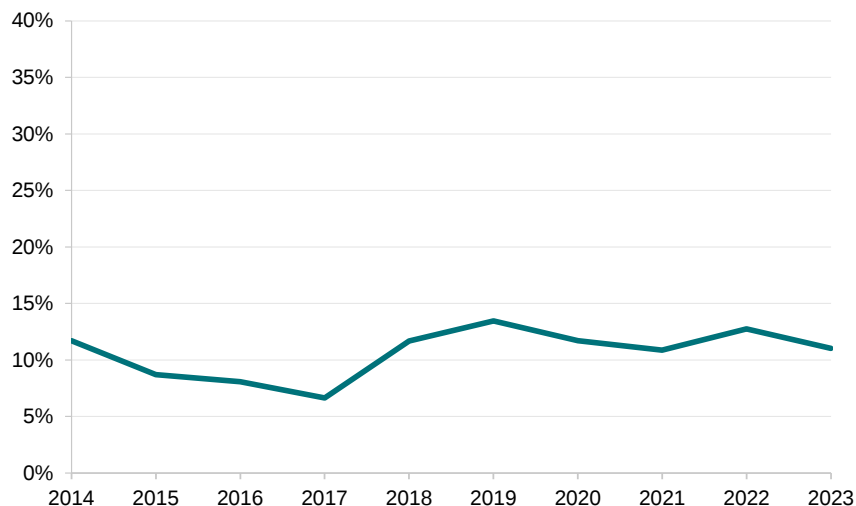
²⁶ Åtal som rör fall där offret är mellan 15 och 17 år ingår inte, eftersom sådana åtal i vissa fall kan röra bestämmelsen om våldtäkt mot barn (4§). Av statistiskt tekniska skäl ingår däremot även försök till våldtäkt.

²⁷ I kriminalstatistiken beräknas andelen inte utifrån anmälda brott utan från anmälda brott *där det fattats ett avslutande beslut*, så kallade "handlagda brott". I praktiken skiljer sig de två måtten endast marginellt.

²⁸ Med lagföring avses här åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse. När det gäller våldtäkt är det aldrig aktuellt med åtalsunderlåtelse eller strafföreläggande, vilket innebär att lagföring här är liktydigt med åtal.

²⁹ Nedgången sammanföll med Polisens omorganisation som inleddes år 2015.

Figur 4. Andelen anmälningar om fullbordad våldtäkt mot person 18 år och äldre som personupplärats, åren 2014–2023. Procent.

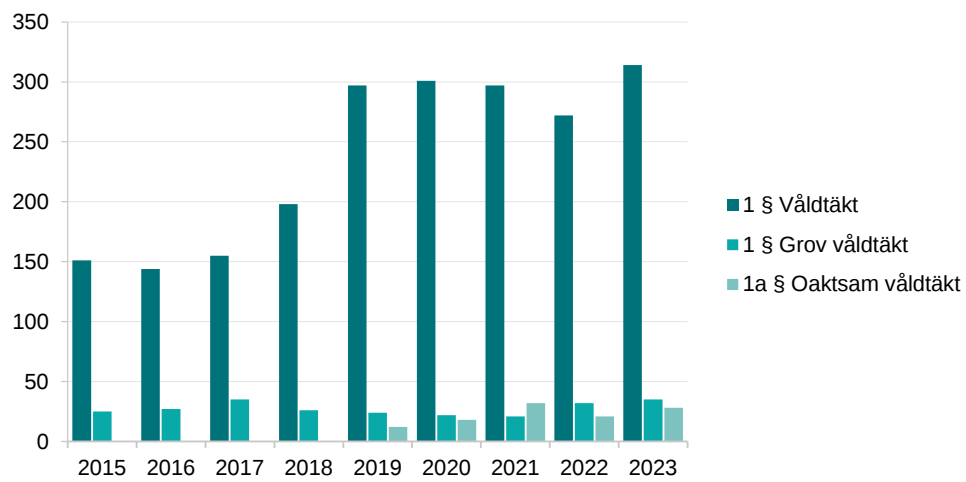


Källa: Kriminalstatistiken

Drygt 300 fällande domar 2023 för våldtäkt av normalgraden

Som framgått ovan har antalet åtal per år legat ganska stabilt sedan 2019. Detsamma gäller för antalet fällande domar med våldtäkt som huvudbrott, med undantag för 2022 då antalet minskade något. Det indikerar att andelen av åtalen som lett till en fällande dom totalt sett varit ganska oförändrad sedan 2019. År 2023 var antalet fällande domar enligt kriminalstatistiken 314.

Figur 5. Antal fällande domar med huvudbrottet våldtäkt, grov våldtäkt (1 §) respektive oaktsam våldtäkt (1a §) 2015–2023.



Källa: Kriminalstatistiken

Polisanmälda våldtäkter mot vuxen kvinna

Vad som åtalas som våldtäkt och behandlas i domstol styrs i stor utsträckning av vilka anmälningar som kommer in till polisen. I detta kapitel analyseras anmälningar om våldtäkt, som fick ett avslutande beslut hos polisen under perioden 1 juli 2022 till 30 juni 2023. I Brås första uppföljning av de nya reglerna om frivillighet ingick inte någon sådan genomgång av polisanmälningar. Däremot byggde Brås studie *Våldtäkt från anmälan till dom* (Brå 2019) på en sådan genomgång av år 2016. Mot den bakgrunden görs i den här studien jämförelser bakåt främst i relation till de anmälda brotten 2016, det vill säga precis före lagändringarna den 1 juli 2018.³⁰ Analysen avser både anmälningarnas karaktär och polisens sätt att arbeta med anmälningarna. Vissa jämförelser görs också med tingsrättsdomarna från 2023.

Först redovisas de 422 anmälningar i urvalet där målsäganden är en kvinna. Därefter beskrivs de anmälningar i urvalet där målsäganden är en man, och eventuella skillnader mellan könen analyseras. Eftersom studien från 2016 endast avsåg fall där de målsägande var kvinnor kan jämförelser mellan åren endast göras för den gruppen.

Närmare en tredjedel av anmälningarna är rena ofrivillighetsfall

Kodningen av de anmälda våldtäkterna från 2022/2023 bygger på vad målsäganden säger i anmälan och efterföljande polisförhör. Från dessa uppgifter är det inte alltid enkelt att slå fast hur gärningen gick till – till exempel i vilken utsträckning den skedde genom våld eller om målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation. Beskrivningen av de anmälda händelsernas karaktär innehåller därmed en viss osäkerhet. Med beaktande av den osäkerheten är Brås bedömning att anmälningarna där den målsägande är en kvinna fördelar sig ganska lika mellan gärningar som skedde genom våld, gärningar med utnyttjande av att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation och ”rena ofrivillighetsfall”. Fem procent av

³⁰ I ett avseende görs också jämförelser med anmälda våldtäkter 1995–2000.

fallen innehåller för lite information för att man ska kunna kategorisera dem.

Tabell 1. Fördelningen mellan olika typer av våldtäkter i anmälningarna 2022/2023. Antal samt andelar i procent.

Typ av våldtäkt	Antal	Andel
Rena ofrivillighetsfall	126	30
Våld och/eller hot	149	35
SUS och/eller UAB*	125	30
Svårbedömt	22	5
Totalt	422	100

*SUS = utnyttjande av särskilt utsatt situation, UAB = utnyttjande av beroendeställning.

Andelen anmälda våldtäkter som skett med våld har sjunkit till en tredjedel

En dryg tredjedel av de anmälda våldtäkterna mot kvinnor i urvalet från 2022/2023 anges ha skett genom utnyttjande av våld. Det våld som beskrivs i anmälningarna är oftast av mindre allvarligt slag, till exempel att gärningspersonen lade sig ovanpå målsäganden så att hon inte kunde röra sig eller höll fast hennes armar.

Andelen anmälda våldtäkter som skett med någon form av våld har minskat tydligt sedan 2016 då 45 procent av de studerade anmälda gärningarna anges ha skett med våld. Ser man i ett ännu längre perspektiv framgår en ännu tydligare förändring; åren 1995–2000 var en våldtäkt liktydigt med en gärning som skett med våld, och 90 procent av anmälningarna omfattade våld (Brå 2019:9 respektive 2008:13).

Tabell 2. Antal och andel av de anmälda våldtäkterna mot kvinna som tilltvingats med våld 2022/2023 respektive 2016.

Uppgifter om tvång genom våld	Andel 2022/2023 (n=422)	Andel 2016 (n=743)
Ja	33 (139)	45 (332)
Nej/uppgift saknas/svårbedömt	67 (283)	55 (411)
Totalt	100	100

Förändringen mellan perioderna 1995–2000 och 2022/2023 beror främst på två saker. Den första är att den legala definitionen av våldtäkt vidgades åren 2005 och 2013 till att även avse fall där någon har sex med en person genom att utnyttja att hon eller han befinner sig i en särskilt utsatt situation. Den andra orsaken är samtyckeslagens införande 2018.

Sammantaget har det medfört att andra typer av våldtäkter har tillkommit, som inte skett, genom utnyttjande av våld. Därmed har andelen av anmälningar som rör våldtäkter genom våld minskat.

Även antalet anmälda våldtäkter som skett med våld tycks ha minskat

Även om *andelen* anmälda våldtäkter som sker genom våld minskat kan ju *antalet* anmälda sådana våldtäkter per år ändå vara oförändrat, eller till och med ha ökat, om det skett en kraftig ökning av det totala antalet anmälningar. Brås analys visar dock att även antalet anmälda våldtäkter som skett med våld tycks ha minskat något från 2016 till 2022/2023. Om man utgår från andelen våldtäkter som anges ha skett genom våld i urvalen från 2016 och 2022/2023 och räknar ut vad det motsvarar i reella tal så handlar det om närmare 1 800 fall år 2016 och närmare 1400 fall 2022/2023.³¹

Man kan fråga sig hur detta ska tolkas. Är det ett tecken på att det faktiska antalet våldtäkter som sker genom våld har minskat, eller är det en slumpmässig variation ett enstaka år och inte någon nedåtgående trend? En ytterligare hypotes skulle kunna vara att de anmälda våldtäkterna som skett med våld är ganska oförändrade, men att målsägandena tidigare ibland kunde känna sig tvungna att lyfta fram att det anmälda övergreppet omfattade ett visst mått av våld, för att bli tagna på allvar. Det kan också vara så att det före lagändringen lades större fokus i polisutredningarna på att styrka att det förekommit våld.

Inga större förändringar mellan åren i ärendenas karaktär

I vilken utsträckning har då samtyckeslagen medfört förändringar i anmälningarnas karaktär i övrigt? Sammanfattningsvis kan sägas att omständigheterna kring de anmälda våldtäkterna i stor utsträckning är desamma 2022/2023 som 2016, trots att definitionen på våldtäkt har vidgats. Så är till exempel fördelningen när det gäller parternas relation ungefär densamma som 2016, och en anmäld våldtäkt som begåtts av en bekant har fortfarande ofta begåtts i festsammanhang, där båda parter varit mer eller mindre berusade. Parternas medianålder är också densamma; den

³¹ Totalt var det 3 993 anmälningar 2016 och 4632 handlagda brott urvalsåret 2022/23. Skillnaden är signifikant på nivå 0,1.

var 24 år för målsägarna och 30 år för de misstänkta både 2016 och 2022/2023.

Både 2022/2023 och 2016 är den sexuella handling som anmäls i ungefär tre av fyra fall en vaginal eller anal våldtäkt³² (ibland i kombination med andra sexuella handlingar). I tio procent av fallen 2022/2023 rör det sig uteslutande om att gärningspersonen fört in ett eller flera fingrar i målsägandens vagina eller anus, och i drygt 5 procent av fallen har det uteslutande rört sig om att målsäganden känt sig tvungen att utföra ett oralt samlag på gärningspersonen.³³

Både 2016 och 2022/2023 är också andelen anmälningar som rör överfallsvåldtäkter låg (5 respektive 6 procent), och en del av dessa anmälda våldtäkter gör polisen bedömningen att de inte ägt rum.³⁴ Att anmälan rör en gruppvåldtäkt är fortfarande ovanligt; i 4 procent av anmälningarna angav målsäganden att hon utsatts av flera personer efter varandra, och i 2 procent kunde det beskrivas som en gruppvåldtäkt.

Tabell 3. Förekomst av olika omständigheter kring de anmälda våldtäkterna år 2022/2023 respektive 2016. Andelar i procent samt medianåldrar.

Faktor	2022/2023 (n=422)	2016 (n=743)
Medianålder och sårbarhet		
Målsägandens medianålder	24	24
Den misstänktes medianålder	30	30
Målsägande extra sårbar	36	49
Parternas relation		
Parterna i nära relation	34	31
Parterna bekanta	46	46
<i>Därav festrelaterad gärning</i>	47	52
Parterna obekanta	8	15
Övriga relationer/uppgift saknas*	12	8
Typ av sexuell handling		
Vaginalt eller analt samlag	77	75
Enbart fingrar	10	-
Enbart penis i mun	5	-

*I övriga relationer ingår ursprungsfamilj, släkt och professionella kontakter.

³² I de flesta fall är det ett vaginalt samlag.

³³ I studien från 2016 saknades uppgift om detta.

³⁴ Det rör sig i en del av fallen om helt verklighetsfrämmande anmälningar, till exempel att en utomjording tagit sig in i lägenheten och våldtagit målsäganden. I de fallen har polisen också direktavskrivit anmälan utan att inleda en utredning.

Andelen – men inte antalet – extra sårbara målsäganden har minskat

En tydlig skillnad framträder dock, och det rör andelen målsäganden som Brå i studien från 2016 benämnde ”extra sårbara”. I den studien kunde Brå konstatera att närmare hälften av målsägandena kunde ses som extra sårbara (49 procent), vilket innebar att det framgick av anmälan eller polisutredningen att målsäganden hade missbruk, en intellektuell eller neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, eller psykisk ohälsa i form av psykos, svår ångest, klinisk depression eller självskadebeteende. Den andelen har sjunkit till en dryg tredjedel 2022/2023.³⁵ Det beror på att målsägandena i de nya rena ofrivillighetsfallen i mindre utsträckning anges ha någon särskild sårbarhet jämfört med i de ”gamla” fallen. Det skulle i sin tur kunna bero på att våldtäkterna genom våld eller utnyttjande av att offret var kraftigt berusad eller drogpåverkad, oftare än i de rena ofrivillighetsfallen sker när offret befinner sig i en påtagligt riskabel situation, och att extra sårbara kvinnor oftare blir utnyttjade i sådana situationer.

Det bör dock framhållas att *antalet* anmälningar där målsäganden framstår som extra sårbar inte har minskat, den siffran är ungefär densamma 2016 som 2022/2023.

”Nya” fall jämfört med ”gamla” fall 2023

De jämförelser som hittills gjorts har avsett skillnader mellan polisanmälningarnas karaktär 2022/2023 och 2016 totalt sett. Det framgår då att omständigheterna kring brotten är ungefär desamma, trots samtyckeslagens införande 2018. Att skillnaderna inte är så stora beror på att endast en knapp tredjedel av anmälningarna 2022/2023 avser fall som inte var definierade som våldtäkt 2016. I detta avsnitt ligger därför fokus istället på vilka skillnader man kan se mellan dessa ”nya” och ”gamla” fall 2022/2023.

En tydlig skillnad är att både målsägandena och de misstänkta är yngre i de ”nya” fallen jämfört med i de ”gamla” fallen. Målsägandena i de ”nya” fallen har en medianålder på 20 år, vilket innebär att närmare hälften av dem är tonåringar. Medianåldern i de ”gamla” fallen är 24 år. När det gäller de misstänkta är skillnaden mellan ”gamla” och ”nya” fall ännu större. I de ”nya” fallen är medianåldern 25 år jämfört med 31 år i de ”gamla” fallen. Däremot är det lika vanligt att parterna är bekanta i de ”nya” fallen som i de

³⁵ Siffrorna från både 2022/2023 och 2016 får dock ses som minimiskattningar, eftersom kvinnan kan ha sårbarheter som inte framgår i anmälan eller polisutredningen.

”gamla” (47 jämfört med 46 procent). I begreppet bekanta ingår både långvariga vänner med eller utan tidigare sexuell kontakt, nya bekantskaper för kvällen och personer som är på en första dejt.

Det är slutligen, som nämnts ovan, mindre vanligt i de ”nya” fallen att målsäganden har någon dokumenterad extra sårbarhet, som missbruk, intellektuell eller neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, eller psykisk ohälsa i form av psykos, svår ångest, klinisk depression eller självskadebeteende.

Tabell 4. Omständigheter kring de anmälda våldtäkterna i ”nya” och ”gamla” fall år 2022/2023. Andelar i procent samt medianåldrar.

Faktor	”Nya” fall (n=126)	”Gamla” fall (n=296)
Ålder och sårbarhet		
Målsägandens medianålder	20	24
Den misstänktes medianålder	25	31
Målsägande extra sårbar	30	38
Parternas relation		
Parterna i nära relation	44	30
Parterna bekanta	47	46
Parterna obekanta	3	10
Övriga relationer/framgår inte*	7	14
Typ av sexuell handling		
Vaginalt eller analt samlag	71	79
Enbart fingrar	11	9
Enbart penis i mun	10	3

*I övriga relationer ingår ursprungsfamilj, släkt och professionella kontakter

Unga kvinnor som känner sig maktlösa

Även om större delen av målsägandena i de ”nya” fallen inte har någon dokumenterad extra sårbarhet, så framgår det tydligt när man läser förundersökningarna att många av dem är sårbara i en lite vidare bemärkelse. Det gäller särskilt de fall där målsägarna är unga. I en typ av sådana fall har tjejen en nära relation till killen som de anmält. Överlag ger de utredningarna en bild av tjejer med svag självkänsla som inte vågar stå upp för sig själva. Till detta hör att flera av pojkvännerna, utifrån målsägarnas berättelser, inte tycks ha någon starkt utvecklad empatisk förmåga.

Nedanstående tre exempel bygger på förhör från förundersökningarna:³⁶

Han ville ha sex och jag sa att jag inte ville. Jag vågade inte säga nej utan sa att jag var för trött. Han lyssnade inte på det utan klädde av mig och sa att han skulle göra det snabbt. Att jag inte behövde bry mig om honom.

Han stoppade in sitt könsorgan ändå. Samlaget höll på länge, i cirka 20 minuter. Jag vågade inte säga ifrån. Till slut sa jag att det gjorde för ont. Han slutade och sa att han inte kan ha en kvinna som får ont.

Vi gick till parkeringen och där satt han sig på en bänk och bad mig att lägga mig ner. Han tog av mig kläderna och hade sex med mig. Jag minns inte så mycket mer än att det gjorde jätteont. Jag tror inte att jag sa nej eller gjorde något med kroppen. Jag låg bara väldigt still.

En annan vanlig typ av anmälningar är sådana där tjejen också är ung och har druckit en hel del alkohol innan händelsen. Hon går hem till en kille som hon inte känner särskilt väl; det kan handla om en första dejt efter att ha träffats via en dejtningssapp, eller att de just träffats på en krog eller fest. De har först någon form av frivilligt sex. Sedan vill killen fortsätta, men tjejen vill inte mer. Tjejen försöker då ibland först säga nej, men ger sedan upp. Ibland vet hon inte hur hon ska hantera situationen, blir rädd för vad som kan hända och vågar inte säga nej, trots att hon inte vill vara med längre. Berättelserna från dessa tjejer i förundersökningarna andas en hög grad av både maktlöshet och skam.

Andelen som polisanmäler direkt är oförändrad

Hur snabbt efter händelsen som en polisanmälan görs har stor betydelse för möjligheterna att klara upp brottet. I Brås studie från 2016 framgick att närmare hälften av de anmälningar som ledde till åtal hade skett samma dag som övergreppet begicks, trots att mindre än en tredjedel av samtliga anmälningar gjordes så snabbt. Att en snabb anmälan har stor betydelse är inte förvånande med hänsyn till att flera typer av bevisning, som spårsäkring avseende den misstänktes dna och alkohol- och drogtest, inte är möjliga att samla in om det inte sker i nära anslutning till att den anmälda våldtäkten ägde rum.

Tabell 5 nedan visar att andelen av anmälningarna som skett samma dag eller dagen efter det anmälda övergreppet är i stort sett oförändrad sedan den förra mätningen. År 2016 var det 40 procent av anmälningarna som skedde samma dag som gärningen eller dagen därpå, jämfört med 42

³⁶ Referaten har justerats något av sekretessskäl. Inget av dessa fall ledde till åtal.

procent 2022/2023. Det är också en ungefär lika stor andel som väntat minst en månad tills de anmälde brottet.

Tabell 5. Tid till anmälan, samt förekomst av larmsamtal år 2022/2023 respektive 2016. Andelar i procent.

Tid för anmälan	Andel 2022/2023 (n=422)	Andel 2016 (n=738)
Samma eller påföljande dag	42	40
Larmsamtal ³⁷	23	19
Efter minst en månad	30	32

³⁷ För den här variabeln är n för 2016 Inte 738 utan 694.

Anmälda våldtäkter mot vuxna män

Det är inte bara kvinnor som utsätts för våldtäkt, även män blir våldtagna. Det framgår av till exempel NTU³⁸. I NTU för 2023 angav 0,4 procent av männen och 2,2 procent av kvinnorna att de utsatts för ett sexualbrott genom våld, hot eller utnyttjande av att de sov eller var mycket berusade (NTU 2024). Det motsvarar den juridiska definitionen på våldtäkt, exklusive rena ofrivillighetsfall. Uppräknat till alla män och kvinnor i befolkningen betyder det att i storleksordningen 110 000 kvinnor och 20 000 män uppfattade att de blev utsatta för sådana våldtäkter någon gång under 2023. Det innebär att även om det är vanligare att kvinnor utsätts, så är det ett inte obetydligt antal män som anger att de våldtogs 2023³⁹.

Om man ser till kriminalstatistiken så är det dock uppenbart att män i mycket mindre utsträckning än kvinnor anmäler det som skett till polisen. År 2023 var antalet polisanmälningar om våldtäkt mot vuxen kvinna 5 158 medan antalet polisanmälningar om våldtäkt mot man uppgick till endast 283. Det visar att de allra flesta utsatta, oavsett kön, inte gör någon polisanmälan. Anmälningsbenägenheten är dock påtagligt lägre bland män än bland kvinnor. Det är drygt 5 gånger vanligare att kvinnor anger att de våldtagits det senaste året jämfört med män, medan det är drygt 18 gånger vanligare att en kvinna anmäler till polisen att hon blivit våldtagen.

Orsakerna till att anmälningsbenägenheten är så låg torde i stor utsträckning vara desamma för både kvinnor och män, till exempel att de skäms och anklagar sig själva för det som skett, och att de inte tror att det är någon idé. De utgår från att anmälan skulle läggas ner. När det gäller män kan det även finnas andra psykologiska hinder mot en polisanmälan: Det ena är att det kan kännas "omanligt" att ha blivit utsatt för våldtäkt och att de därför inte vill att andra ska veta om det. Det andra är att de flesta män som utsätts blir det av en annan man, och att de utsatta kanske också drar sig för att gå ut offentligt med sin sexuella läggning.

³⁸ Den nationella trygghetsundersökningen, NTU, är en årlig surveyundersökning som Brå genomför, där personer i åldern 16–84 år tillfrågas om bland annat ifall de utsatts för olika typer av brott det senaste året. Antalet svarande år 2023 var drygt 64 000.

³⁹ Nivån har legat ganska stabilt över tid.

Var tredje anmälan saknar verklighetsförankring

Brå har gått igenom och kodat 111 av de totalt 283 handlagda våldtäkter mot män, som hade ett avslutande beslut mellan 1 juli 2022 och 30 juni 2023. Brås tidigare studier har endast rört kvinnor, och det finns inte heller några andra studier utanför Brå som fokuserat på polisanmälda våldtäkter mot män. Därför avser de jämförelser som görs i det här avsnittet endast skillnader mellan handlagda våldtäkter 2022/2023 med män respektive kvinnor som målsäganden.

Det som direkt framträder vid genomläsningen av fallen som rör män är att en stor del av dem handlar om anmälningar där det framstår som mycket osannolikt att övergreppet ägt rum i verkligheten. De fallen har också skrivits av direkt. Det kan handla om fall där en man med misstänkta vanföreställningar varje vecka anmäler personalen på sitt boende för våldtäkt, eller en man som vaknar ensam i sin lägenhet på morgonen och upplever att han blivit våldtagen i sömnen, trots att det inte finns något som tyder på det. I inga sådana fall inleds en utredning. I urvalet av anmälningar om våldtäkt mot kvinna utgjorde sådana anmälningar endast ett par procent av totalen. När det gäller våldtäkt mot man svarade sådana fall för nästan en tredjedel av anmälningarna.⁴⁰ Det skulle innebära att det totala antalet anmälda våldtäkter mot män 2023, exklusive anmälningar som rör händelser som bedöms inte ha ägt rum i verkligheten, minskar från 283 till omkring 200.⁴¹ Den stora andelen anmälda fall som inte tycks röra faktiska händelser innebär att skillnaden i anmälningsbenägenhet mellan kvinnor och män ökar ytterligare.⁴²

Om man plockar bort de anmälningar i Brås urval som skrevs av direkt återstår 73 handlagda fall, som den fortsatta analysen bygger på. De jämförelser som görs med fall där målsäganden är en kvinna bygger däremot på samtliga 422 sådana anmälningar, eftersom antalet händelser som anmälts men inte tycks ha ägt rum är så litet i det materialet att de inte påverkar resultaten.

⁴⁰ I reella tal är det ungefär lika många anmälningar från kvinnor som bedöms sakna verklighetsförankring, som från män, men eftersom det totala antalet anmälningar som rör kvinnliga målsägare är så mycket större, blir andelen verklighetsfrämmande anmälningar lägre.

⁴¹ Slutsatsen bygger på antagandet att anmälningarna från 2023 har samma karaktär som anmälningarna under 2022/2023.

⁴² Om man exkluderar anmälningarna som saknar verklighetsförankring så blir antalet anmälningar om våldtäkt mot kvinna 25 procent större än antalet anmälningar om våldtäkt mot man.

Parterna är bekanta i nästan tre av fyra fall

De utsatta männens medianålder är densamma som kvinnornas, 24 år. Men gärningspersonerna är något äldre – 34 år jämfört med 30 år. Det innebär att åldersskillnaden är större mellan parterna när målsäganden är en man. När det gäller män är den hela tio år. Den stora skillnaden i medianålder mellan parterna tyder på att det i de anmälda fallen finns en maktobalans mellan gärningspersonen och den utsatte som kan ha haft betydelse för det som skett.

I 61 av de 73 fallen handlar anmälan om att målsäganden har våldtagits av en annan man. I 12 fall anger målsäganden att han blivit våldtagen av en kvinna.

Det vanligaste är att parterna är bekanta av något slag. Vad bekantskapen innebär kan variera. Det kan vara en långvarig vän, men det kan också vara någon man stämt träff med för första gången samma dag.

Däremot är det inte lika vanligt som bland de utsatta kvinnorna att våldtäkten är relaterad till en fest. Det kan indikera att sexuell interaktion mellan män, som inte är i en nära relation, i mindre utsträckning är länkad till fester utan initieras i mer slutna sällskap eller mer privata sammanhang.

Det är också mindre vanligt att parterna befinner sig i en nära relation (16 procent jämfört med 34 procent av kvinnorna), medan det är ungefär lika ovanligt som bland kvinnorna att gärningspersonen är en helt obekant person (12 procent jämfört med 8 procent).

Medan de anmälda våldtäkterna mot kvinnor i mer än tre av fyra fall avser ett vaginalt eller analt samlag, står samlag inte för mer än 59 procent av händelserna när målsäganden är en man. I stället är det vanligare att det rör sig om ett oralt samlag, antingen att målsägande tvingats utföra ett oralt samlag på gärningspersonen eller mot sin vilja blivit utsatt för ett oralt samlag.

När det slutligen gäller i vilken utsträckning det framgår att målsäganden är särskilt sårbar på något sätt, så är det minst lika vanligt som när målsäganden är en kvinna. I 45 procent av fallen framgår det att målsäganden har någon form av särskild sårbarhet. Det vanligaste är att han har psykisk ohälsa, respektive en neuropsykiatrisk eller en intellektuell funktionsnedsättning. Missbruk förekommer men är mindre vanligt.

Tabell 6. Omständigheter kring de handlagda våldtäkterna år 2022/2023 mot kvinnor respektive män, exklusive de anmälningar med män som målsäganden där anmälningen inte utretts. Andelar i procent samt medianåldrar.

Faktor	Kvinnor (n=422)	Män (n=73)
Medianålder och sårbarhet		
Målsägandens medianålder	24	24
Den misstänktes medianålder	30	34
Målsägande extra sårbar	36	45
Parternas relation		
Parterna i nära relation	34	16
Parterna bekanta	46	60
<i>Därav festrelaterad gärning</i>	47	32
Parterna obekanta	8	12
Övriga relationer/uppgift saknas	12	11
Typ av sexuella handling		
Vaginalt eller analt samlag	77	59
Enbart fingrar	10	6
Enbart penis i mun	5	26

Gärningspersonen är ofta en man som utnyttjat att målsäganden sov

Det absolut vanligaste när målsäganden är en man är att den anmälda våldtäkten har skett genom att gärningspersonen utnyttjat att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation. I de flesta av dessa fall ska övergreppet ha skett när målsäganden sov efter att ha varit mycket berusad eller drogpåverkad. I närmare hälften av de 73 fallen beskrivs en situation av det slaget (45 procent). Gärningspersonerna är av olika slag: en vän, en eller flera okända personer på en fest, en första dejt via en dejtningssapp, en kvinna som mannen tidigare under kvällen haft sex med eller en man i fängelse som anklagas av cellkamraten för att ha våldtagit honom när han sov.

Generellt sett utsätts män för våld i större utsträckning än kvinnor (NTU 2023), men när det gäller anmälda våldtäkter är det en mindre andel av de målsäganden som är män än av de som är kvinnor som anger att våldtäkten skett genom våld (33 procent för kvinnor jämfört med 25 procent för männen).

När den anmälda våldtäkten anges ha skett med våld handlar det oftast om två typer av händelser. Den ena är att målsäganden berättar att han, ofta under dramatiska omständigheter, våldtagits av flera okända män som med

våld tilltvingat sig olika typer av sex. Fem av de 18 fallen som omfattar våld rör sådana händelser.

I den andra typen av fall har parterna träffats för att ha sex, och har vanligen då först haft frivilligt sex. Det rör sig antingen om någon form av dejt eller om sexköp. Målsäganden har blivit misshandlad och våldtagen.

Det är mindre vanligt att män anmäler att de utsatts för en våldtäkt som uteslutande avser att målsäganden inte deltagit frivilligt, men gärningspersonen inte tagit hänsyn till det. En femtedel av de anmälda fallen har den karaktären, jämfört med närmare en tredjedel av fallen där en kvinna är målsägande.

Tabell 7. Typ av våldtäkt som de anmälda brotten 2022/2023 avser, uppdelat på kvinnor och män. Andelar i procent.

Typ av våldtäkt	Kvinnor (n=422)	Män (n=73)
SUS och/eller UAB*	30	45
Genom våld (med eller utan hot)	33	25
Genom endast hot	2	10
Rent ofrivillighetsfall	33	19
Svårbedömda fall	5	2
Totalt	100	100

*SUS = utnyttjande av särskilt utsatt situation, UAB = utnyttjande av beroendeställning.

”En man kan inte våldtas av en kvinna”

En inte helt ovanlig uppfattning är att en kvinna inte kan ha vaginalt samlag eller föra in en mans penis i sin mun mot hans vilja. Detta dels eftersom en mans erektion förutsätter upphetsning, och att det därav följer att mannen på något sätt är delaktig i det som sker, dels eftersom en man normalt sett är starkare än en kvinna och bör kunna försvara sig mot kvinnan om han inte vill ha sex med henne (se till exempel Persson och Rydén, 2021). Mot den bakgrunden kan det vara av intresse att närmare studera de 12 utredda anmälningarna där mannen angav att han blivit våldtagen av en kvinna (16 procent av samtliga utredda ärenden).

I 7 av fallen rör det sig om en motanmälan mot en kvinna som mannen oftast haft en nära relation till och som nu anmält honom för misshandel och våldtäkt. Ibland finns det också en vårdnadstvist med i bilden. I flera av fallen beskriver männen mycket målande hur kvinnan är nymfoman och med våld eller tjat tvingat sig till sex mot hans vilja. I de fallen beskriver

kvinnan å sin sida hur det varit mannen som utsatt henne för det som han nu anklagar henne för.

I ett par fall beskrivs händelsen i anmälan som att mannen och kvinnan haft frivilligt sex och att mannen därefter somnat liggandes på rygg. Han vaknar av att kvinnan sitter ovanpå honom och har samlag med honom. Enligt honom har hon då inte känt sig tillfredsställd när han somnade utan sexuellt stimulerat honom medan han sov så att han fått erektion.

I ett par av de övriga fallen har målsäganden någon form av funktionsnedsättning. I ett fall har mannen, som har en intellektuell funktionsnedsättning, bokat tid på en salong för massage. Han tror att han ska få massage, medan den kvinnliga massören har uppfattat det som att han vill köpa sex och för in hans penis i sin mun. I ett annat fall går en man med psykisk ohälsa i massagebehandling hos en kvinna. Efter ett par gånger för hon in hans penis i sin mun som en del av behandlingen. Han säger ja då, men känner sedan att han blivit utnyttjad.

Ingen av de 12 anmälningarna ledde till åtal.

Mer ovanligt att målsäganden som är män har ringt ett larmsamtal om det som skett

Det är ingen stor skillnad mellan män och kvinnor som målsäganden när det gäller tid från brott till anmälan. Däremot är det mindre vanligt att män ringer ett larmsamtal till polisen om vad som skett direkt i anslutning till händelsen.

Tabell 8. Förekomsten av larmsamtal och tid från brott till anmälan år 2022/2023, uppdelat på kvinnor och män. Andelar i procent.

Tid för anmälan	Kvinnor (n=422)	Män (n=73)
Larmsamtal	23	14
Samma eller nästkommande dag	42	36
Efter minst en månad	30	34

Vad utmärker anmälningarna?

Som framgått av föregående avsnitt är anmälningsbenägenheten bland män som upplever att de blivit våldtagna mycket låg, och påtagligt lägre än bland utsatta kvinnor. Det innebär att män i ännu mycket högre grad än kvinnor avstår från att göra en polisanmälan när de upplever att de blivit utsatta för en våldtäkt. Det saknas studier om vad det beror på, men man skulle kunna

tänka sig att män har svårare att se sig själva som ett offer för våldtäkt än kvinnor, och även i ännu större utsträckning skulle kunna känna skuld och skam över det som hänt. Att en man kanske måste ta sig över en högre tröskel än en kvinna för att polisanmäla händelsen kan också vara en förklaring till att de ofta väntar längre än kvinnorna med att göra en anmälan.

Det faktum att nästan inga av de händelser där en man uppfattar att han blivit våldtagen har polisanmälts,⁴³ innebär också att man bör undvika att tolka de anmälda fallen som en representativ bild av hur våldtäkter mot män ser ut. De anmälda fallen ger snarare en bild av vilka av alla våldtäkter som män uppfattar som okej att anmäla, och därmed bli offentliga.

Att den selektionsmekanismen har betydelse för vad som anmäls får stöd av att många av de anmälda fallen karaktäriseras av att målsäganden inte kan anklagas för att på något sätt ha varit delaktig i det som skedde. Det är till exempel påtagligt i den stora andelen av fall där målsäganden berättar att han sov när våldtäkten ägde rum. Det stöds också i det att en så stor andel av de utsatta i anmälningarna har någon slags funktionsnedsättning; deras funktionsnedsättning gör dem troligen till mer renodlade offer i allmänhetens ögon än andra män som utsätts för en våldtäkt⁴⁴. Det får också stöd när det gäller den lilla andelen rena ofrivillighetsfall.

Att endast en fjärdedel av anmälningarna avser en våldtäkt som skett med våld behöver heller inte ses som att det förekommer mindre tvång i form av våld i relationer mellan män än mellan män och kvinnor. Det skulle snarare kunna handla om andra faktorer, till exempel skamkänslor, som gör att män inte polisanmäler sexuell interaktion som skett med oönskat våld.

När det slutligen gäller anmälningar där män uppger att de blivit utsatta för våldtäkt av en kvinna, är det även här mycket svårt att våga uttala sig om "verkligheten" på grundval av anmälningarna. Anmälningarna illustrerar hur en våldtäkt av en kvinna mot en man skulle kunna gå till, men i samtliga fall saknas det helt bevisning för att händelsen verkligen ägt rum och var ett brott, och ingen av anmälningarna har lett till åtal.

⁴³ Se inledningen till detta kapitel.

⁴⁴ När det gäller personer med funktionsnedsättning är det ofta någon annan än den utsatte som gör polisanmälan.

Arbete med att utreda anmälda våldtäkter

Den fråga i uppdraget som behandlas i det här kapitlet är om polisens sätt att arbeta med våldtäktsanmälningar förändrats sedan 2016, det vill säga före tillkomsten av de nya reglerna om frivillighet. Kapitlet inleds med ett avsnitt om vad som framkommer från Polisens egen tillsyn om kvaliteten i polisutredningarna. Därefter redovisas vilka utredningsinsatser som vidtogs i de polisanmälningar som ingick i Brås urval, det vill säga handlagda brott med ett avslutande beslut under perioden 1 juli 2022 till 30 juni 2023, och resultaten jämförs också med dem från Brås studie av våldtäktsanmälningar år 2016 (Brå 2019:9). Sedan jämförs om det finns skillnader i utredningsinsatserna i ”gamla” respektive ”nya” fall 2022/2023. Är det till exempel så att polisen tar mindre allvarligt på rena ofrivillighetsfall och inte utreder dem lika noga som andra fall?

Redovisningen av Brås material inleds med uppgifter om de 402 anmälda fullbordade våldtäkter mot vuxna kvinnor, där en utredning inleddes och åklagaren fattade ett avslutande beslut under 2022/2023. Därefter görs motsvarande redovisning om de 73 utredningarna om våldtäkt mot man, och resultaten jämförs med dem för kvinnor.

Som framgår av kriminalstatistiken var det 11 procent av de anmälda våldtäkterna 2023 som klarades upp, det vill säga ledde till åtal. Det är en viss ökning jämfört med innan samtyckeslagen infördes, men det innebär också att nio av tio anmälda våldtäkter fortfarande inte klaras upp. En central fråga är då i vilken utsträckning uppklaringsprocenten skulle kunna öka ytterligare genom ett förbättrat utredningsarbete av polis och åklagare⁴⁵. Här går uppfattningarna i viss utsträckning isär. När Brå studerade detta i rapporten *Våldtäkt från anmälan till dom* (Brå 2019:9), drog myndigheten slutsatsen att det fanns en viss potential till förbättringar som skulle kunna öka uppklaringen, men att det rörde sig i så fall om en ökning med enstaka procentenheter.

⁴⁵ | utredningar som rör våldtäkt är en åklagare förundersökningsledare och kan lämna synpunkter på vilka utredningsinsatser som ska vidtas.

Amnesty riktar kritik mot polisens utredningsarbete

På Amnesty Internationals webbplats antyds däremot att det skulle gå att öka uppkläringen mer markant genom att höja utredningsarbetets kvalitet. I ett uppprop med krav på att polisen satsar på bättre utredningar av våldtäkt och våld i nära relationer skriver de bland annat att

bara en av 10 kvinnor och flickor, som polisanmält att de utsatts för våldtäkt, fick sitt fall prövat i domstol. Ett av skälen var att de metoder som anses vara de mest framgångsrika för att öka lagföringen inte alltid användes. Idag finns flera av dessa brister kvar. För att våldtäktsöverlevare och de som utsatts för våld av sin partner ska kunna få tillgång till rättvisa och upprättelse så krävs skyndsamma, metodiska utredningar som håller hög kvalitet. (Amnesty 2024)

De metoder för att förbättra arbetet som Amnesty International främst nämner är att snabbt hålla videofilmade förhör med brottsoffret och tidigt säkra alla typer av bevisning.

Polisens tillsyn tyder på att gällande riktlinjer i stor utsträckning följs

Amnestys bild av bristerna tycks bland annat grunda sig på den tillsyn av polisens arbete i regionerna Bergslagen, Öst och Stockholm som Polismyndigheten har gjort (Tillsynsrapport 2023:1). Tillsynen avsåg brott mot särskilt utsatta brottsoffer och omfattade anmälningar om våldtäkt mot vuxen. Tillsynen avsåg i vilken utsträckning polisen följer de riktlinjer för arbetet som finns. Bland annat undersöktes hur snart efter anmälan som förhör hölls med målsäganden, i vilken utsträckning förhöret videoinspelades, om skador dokumenterades och om brottsplatsen undersöktes. För Brås räkning har Polismyndigheten tagit fram uppgifter från tillsynen om enbart våldtäkt, och då inte bara från de tre regioner som ingick i tillsynsstudien utan från samtliga regioner. De uppgifter som redovisas i tabell 9 avser alltså utredda våldtäkter mot vuxen i hela landet 1 maj–31 augusti 2023.⁴⁶

Den bild som enligt Brås bedömning framträder av Polismyndighetens uppgifter är att det finns en del brister i polisens utredningsarbete. Till exempel hölls det i 20 procent av utredningarna inte något *videoförhör* med målsäganden, trots att det var möjligt och borde ha skett. Andelen

⁴⁶ I tillsynsrapporten är brott i nära relation och brott i parrelation sammanslagna. De tabeller som tagits fram till Brå avser endast våldtäkt mot vuxen.

utredningar där sådana förhör hålls har dock gradvis ökat, från 64 procent 2021 till 80 procent 2023.

Överlag ger dock den här statistiken en bild av att polisen gör ett bra arbete, i enlighet med gällande riktlinjer. De flesta av de studerade insatserna genomfördes i flertalet utredningar under 1 maj–31 augusti 2023⁴⁷, om det enligt polisens bedömning var möjligt och relevant. Det framgår av tabell 9.⁴⁸

Tabell 9. Avsaknad av utredningsåtgärder i våldtäktsutredningar där det enligt polisens bedömning hade varit relevant och möjligt att genomföra dem. Uppgifterna avser 1 maj–31 augusti 2023. Andel av utredningar i procent.

Åtgärd	Andel
Förhöret med målsäganden hölls inte vid anmälningstillfället	10
Förhöret videoinspelades inte	20
Brottsplatsundersökning inte genomförd	5
Målsäganden har inte fått information om målsägandebiträde	6
Spårsäkringssats inte använd	9

Utredningar där målsäganden är kvinnor

En anmälan om våldtäkt mot en kvinna leder nästan alltid till att en utredning inleds. Det var endast fem procent av anmälningarna i urvalet som skrevs av direkt.⁴⁹ När en förundersökning inte inleds anges oftast ett av följande tre skäl: att det är uppenbart att brottet inte går att utreda, att uppgifterna i ärendet inte ger anledning att anta att brott som hör under allmänt åtal har förövats, eller att målsäganden inte vill delta i en utredning. De tre skälen anges i ungefär lika stor omfattning. Det första skälet innebär att det inte finns spår eller andra åtgärder att vidta som kan tänkas leda till att brottet klaras upp. Det kan till exempel handla om att våldtäkten skedde för en längre tid sedan och den misstänkte inte går att identifiera, eller om att brottet skett utomlands och central bevisning inte finns tillgänglig i Sverige. Det andra skälet anges framför allt vid upprepade och uppenbart påhittade anmälningar från personer som är inskrivna på psykiatriska avdelningar, eller om den anmälda gärningen är preskriberad. Det tredje skälet anges i fall där målsäganden ringer och anmäler att hon

⁴⁷ Den perioden var den senaste som det fanns uppgifter från när Brås studie gjordes.

⁴⁸ Därutöver finns det också ett par utredningar där uppgifterna i fråga saknas, och där det alltså också kan finnas brister. Den andelen varierar mellan en och tio procent beroende på vilken utredningsinsats det gäller.

⁴⁹ År 2016 var det sex procent av anmälningarna som direktavskrevs.

utsatts för en våldtäkt men sedan inte går att nå eller direkt säger att hon inte vill delta i en utredning och håller fast vid det. Det innebär att antalet utredda våldtäkter i Brås material är 402.

I det här avsnittet redovisas först vilka utredningsinsatser som vidtogs totalt sett i utredningarna 2022/2023 i jämförelse med 2016. Det bör här påpekas att man bör tolka eventuella skillnader med försiktighet, eftersom det rör sig om förhållandevis små urval.

Förhör den vanligaste formen av bevisinhämtning

Att förhör hålls med målsäganden, misstänkt och eventuella vittnen är ofta det enda möjliga sättet att få fram bevisning om vad som hänt. Detta eftersom mindre än hälften av anmälningarna görs samma dag eller dagen efter, och i övriga fall är det ofta för sent att få fram någon form av teknisk bevisning eller dokumentering av målsägandens skador.

Målsäganden förhörs alltid när så är möjligt⁵⁰. Det är dock inte alltid som målsäganden riktigt kan beskriva vad som hänt. Så är oftast fallet när målsäganden var mycket kraftigt berusad eller sov när brottet ägde rum. En av fem kan endast ge en vag beskrivning av den anmälda händelsen.

Även om de flesta målsäganden deltar i ett förhör är det inte ovanligt att hon sedan inte vill delta i utredningen längre. Det är drygt två tredjedelar av målsägandena som deltar fullt ut under hela processen, medan övriga hoppar av eller inte medverkar fullt ut. Andelen som deltar fullt ut har ökat med fem procentenheter sedan 2016 (från 63 till 68 procent).

Det är mer vanligt att den misstänkte inte blir förhörd under utredningen. Det hänger samman med att polisen ofta väljer att inte höra den misstänkte förrän man hört målsäganden och vittnen och fått deras utsagor. Därmed har man en säkrare bedömning av om det finns en *skälig* misstanke⁵¹ och ett bättre underlag för förhöret med den misstänkte. Bedömer förundersökningsledaren att det inte finns anledning att gå vidare med

⁵⁰ Det var 93 procent av målsägarna som deltog i ett förhör. Det framgår dock inte om det videoinspelades.

⁵¹ Att det finns en skälig misstanke mot en person är en förutsättning för att polisen ska ha rätt att förhöra personen.

utredningen efter förhören med målsäganden och vittnen hålls inget förhör med den misstänkte.⁵²

Av de kända misstänkta blir 68 procent förhörda, vilket är ungefär samma andel som 2016.⁵³ Andelen misstänkta som erkänner brottet har inte heller ökat; det var inte mer än en procent som erkände fullt ut. Två tredjedelar av de misstänkta, både de som är misstänkta i ofrivillighetsfall och övriga misstänkta, uppger att målsäganden samtyckt till det som hänt.⁵⁴

I 70 procent av utredningarna hörs ett eller flera vittnen. Även det är en viss ökning sedan 2016, då andelen var 63 procent. Om man räknar det genomsnittliga antalet förhör per utredning har det ökat från fem till sex.

Tabell 10. Andelen av utredningarna där olika typer av förhör hålls och där målsäganden deltar helt i utredningen år 2022/2023 respektive 2016. Procent.

Faktor	2022/2023 (n=402)	2016 (n=671)
Målsäganden förhörd	93	90
Målsäganden deltar helt i utredningen	68	63
Känd misstänkt förhörd	68	67
Andra vittnen förhörda	70	63
Genomsnittligt antal förhör per utredning	6	5

Teknisk stödbevisning

Om polisen kan få fram någon typ av teknisk bevisning ökar chansen för att brottet klaras upp. I praktiken handlar det då oftast främst om att se till att målsäganden blir läkarundersökt för att få eventuella skador dokumenterade och att prover tas enligt en så kallad spårsäkringssats ("rape kit"). Det förutsätter dock att målsäganden anmält våldtäkten så tätt inpå händelsen att det fortfarande kan finnas till exempel skador eller dna-spår. De prov som tas kan ge svar på om det finns spår efter den misstänktes dna i eller på målsäganden eller hennes kläder. Sådana spår kan i vissa fall ha stor betydelse, till exempel om man hittar spår av den misstänktes dna i målsägandens vagina och den misstänkte nekar till att de

⁵² I rapporten Våldtäkt från anmälan till dom rekommenderade Brå att alla skäligen misstänkta i våldtäktsmål förhörs (Brå 2019, s. 150).

⁵³ Andelen var 52 procent 2016.

⁵⁴ Det är exakt samma andel som 2016.

haft samlag.⁵⁵ I de fall det är relevant i ärendet mäts också förekomsten av alkohol och droger i målsäganden.

Ganska ofta spårsäkring men mycket sällan avgörande dna-fynd

Totalt säkrades spår i 38 procent av de utredda fallen, vilket är ungefär samma andel som 2016. Att spår säkrats är dock inte detsamma som att spåren har blivit analyserade; om den misstänkte tillstår att han haft sex med målsäganden kanske inte spår av hans dna har så stor betydelse från bevissynpunkt. Liksom 2016 är det mycket ovanligt att spårsäkringen leder till att man hittar spår av dna från den misstänkte *och* att det, enligt Brås bedömning, stärker bevisläget. Den andelen var sex procent, samma andel som 2016.

Alkohol- och drogtester görs oftast när de kan ha betydelse

Om det kan misstänkas att målsäganden var så påverkad av alkohol eller droger att hon befann sig i en särskilt utsatt situation och inte kunde freda sig, är det viktigt att om möjligt ta prover för att bedöma förekomsten av alkohol- och droger i målsägandens kropp när övergreppet skedde. Det krävs dock i princip att målsäganden kommer till ett sjukhus samma dag som händelsen ägde rum för att en tillräcklig mängd alkohol eller droger ska finnas kvar i kroppen för att provet ska ge utslag. Brå har studerat hur vanligt det var med ett alkohol- och drogtest i de fall där anmälan gjordes samma dag, och det kunde misstänkas att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation. I dessa fall hade ett alkohol- och drogtest gjorts på 59 procent av målsägandena. I de fall inget test hade tagits berodde det oftast på att målsäganden inte var beredd att åka till sjukhuset samma dag. Det fanns dock ett par fall där ett misstag tycks ha gjorts, eftersom målsäganden åkt till sjukhus, men inget alkohol- och drogtest tagits, trots misstanke om att hon befann sig i en särskilt utsatt situation på grund av berusning när händelsen inträffade.

Eventuella skador dokumenteras oftare i dag än 2016 – men få har tydliga skador

Om målsäganden uppger att våldtäkten skedde med våld, är det viktigt att bedöma och dokumentera förekomsten av eventuella skador. Sådan dokumentation finns i 35 procent av samtliga utredda fall – en ökning jämfört med 2016 då andelen var 27 procent. Andelen utredda fall där

⁵⁵ Som angavs i avsnittet Förhör den vanligaste formen av bevisinhämtning medger dock två tredjedelar av de misstänkta att de haft sex med målsäganden men hävdar att det skett med samtycke. I sådana fall har dna-fynd oftast mindre betydelse.

förekomsten av eventuella skador finns dokumenterade har alltså ökat, trots att andelen anmälningar som enligt målsäganden har skett genom våld har minskat.

Men det betyder inte att andelen målsäganden som uppvisar skador har ökat. I mindre än tio procent av de utredda fallen 2022/2023 hade målsäganden dokumenterade skador, till exempel blåmärken som var ett tydligt resultat av våldtäkten (7 procent). I ytterligare 13 procent av de utredda fallen hade målsäganden skador, men de var mer diffusa, till exempel svaga blåmärken, och kunde inte med någon säkerhet kopplas till våldtäkten.

Annan skriftlig bevisning i en tredjedel av utredningarna

Allt som inte omfattas av de tidigare beviskategorierna har vi valt att kalla ”annan skriftlig bevisning”. Som exempel kan nämnas sms, brev, bilder eller filmer i datorer och mobiltelefoner, bilder från övervakningskameror, dagboksanteckningar, inlägg på sociala medier och dokumentation av larmsamtal. I vissa fall beslagtogs och töms parternas telefon, i andra lämnar målsäganden in så kallade skärmdumpar från mobil eller dator. Det förekommer också att polisen fotograferat av en sms-konversation mellan parterna. Inte sällan handlar det då om att den misstänkte direkt efter händelsen bett om ursäkt för det som skett.⁵⁶ I vissa fall finns det en händelserapport eller utskrift av larmsamtal dokumenterat i akten.

Sådan bevisning samlades in i en dryg tredjedel av ärendena, vilket är ungefär samma andel som år 2016 (36 procent jämfört med 32 procent 2016). I tabell 11 ges en sammanfattande redovisning av i vilken utsträckning teknisk bevisning inhämtades i våldtäktsutredningar 2022/2023 respektive 2016.

Tabell 11. Andelen utredningar där olika former av teknisk bevisning inhämtats 2022/2023 respektive 2016. Procent.

Inhämtad teknisk bevisning	2022/2023 (n=402)	2016 (n=671)
Spårsäkring utförd	38	43
Drogtest i ”relevanta” fall*	59	-
Skadedokumentation utförd	35	27
Annan skriftlig bevisning inhämtad	36	32

*Andel av de fall där anmälan gjordes samma dag som händelsen och åtalet omfattade misstanke om särskilt utsatt situation. Uppgift om det saknas för 2016.

⁵⁶ I nästan alla fall anger den misstänkte senare att ursäkten rörde något annat än det han anmälts för.

Mer bevis inhämtas i "gamla" jämfört med "nya" fall

Om man jämför bevisinhämtningen i de utredningar som avser vad vi bedömt som "gamla" fall med de som bedömts som "nya" kan man se att polisen samlar in flera olika typer av bevis i de "gamla" fallen jämfört med de "nya". En rimlig förklaring till det kan vara att anmälningar om "gamla" fall oftare innehåller sådant som skulle kunna styrkas genom drogtest på målsäganden, spårsäkring eller skadedokumentation.

Tabell 12. Andelen av utredningarna 2022/2023 där olika typer av förhör hålls, där målsäganden deltar helt i utredningen i "nya" jämfört med "gamla" fall. Procent.

Inhämtad bevisning	"Nya" fall (n=122)	"Gamla" fall (n=280)
Målsäganden förhörd	94	93
Målsäganden deltar helt i utredningen	72	66
Misstänkt förhörd	57	60
Andra vittnen förhörda	63	73
Spårsäkring utförd	29	41
Annan skriftlig bevisning	30	38

Antalet förhör i våldtäktsutredningarna har ökat med uppskattningsvis 7 800 förhör

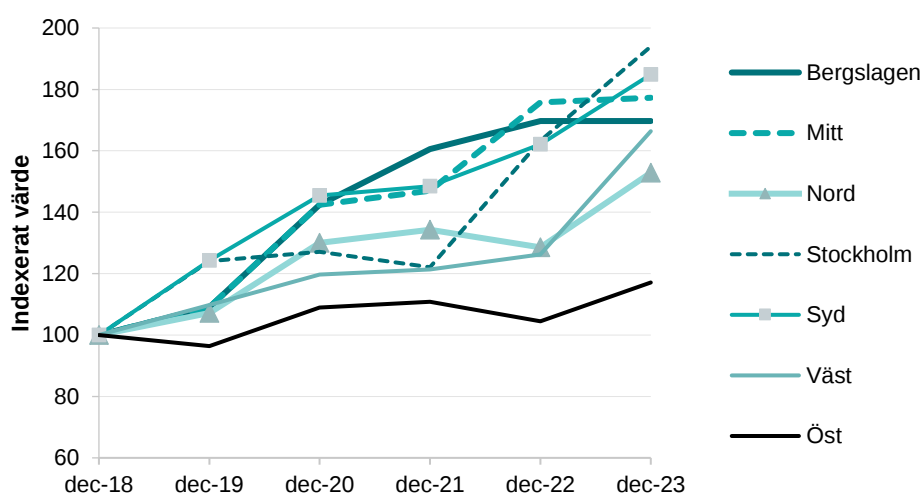
Hittills har vi jämfört hur stor andel av utredningarna 2016 respektive 2022/2023 som omfattade olika typer av utredningsinsatser. Då framgår att den genomsnittliga utredningsinsatsen i varje utrett ärende ökat något, men det är inga drastiska skillnader. Man bör dock komma ihåg att *antalet* anmälda och utredda våldtäkter har ökat sedan 2016, vilket innebär att en begränsad ökning i andelar kan innebära en ganska stor faktisk ökning av antalet utredningsinsatser. Det kan illustreras genom att applicera det genomsnittliga antalet förhör i urvalen på det faktiska antalet utredda våldtäkter 2016 respektive 2022/2023. Det totala antalet förhör som hölls i utredda våldtäktsärenden år 2016 kan då uppskattas till cirka 20 000 år 2016 jämfört med 27 800 år 2022/2023, en ökning med 7 800 förhör. En motsvarande beräkning när det gäller antalet droganalyser som gjordes i våldtäktsutredningar visar att de har ökat från drygt 700 år 2016 till drygt 1 100 år 2022/2023.⁵⁷ Det betyder att antalet insatser som polisen vidtar i våldtäktsutredningar av anmälda våldtäkter har ökat markant sedan 2016.

⁵⁷ För att hitta jämföra uppgifter från 2016 avser beräkningen endast de utredda fall där anmälan skedde samma dag som våldtäkten, eller nästkommande dag, och endast alkohol- och drogtestar som blivit analyserade.

Ökade personalresurser för att utreda våldtäkter

Att polisens resurser för att utreda våldtäkter har ökat bekräftas i en rapport från Brå hösten 2024 (Polisens utredning av grova brott och brott mot särskilt utsatta brottsoffer, Rapport 2024:9). Av figur 6, som hämtats från den rapporten, framgår att antalet anställda i de flesta så kallade BINR-grupper (brott i nära relation) har ökat med mellan 50 och 90 procent mellan åren 2018 och 2023⁵⁸. Undantaget är region Öst, vilket förklaras av att BINR-grupper i den regionen hade jämförelsevis bra resurser 2018 och därför inte växt lika mycket som övriga regioner.

Figur 6. Antal anställda inom BINR-grupper per polisregion, 2018–2023. Indexerade siffror, 2018=100.



Källa: Verksamhetsstatistik, Polismyndigheten

Utredningen tar i snitt närmare tre månader

Att utredningarna om våldtäkt inte drar ut alltför mycket på tiden är angeläget både när det gäller chanserna att klara upp brottet, och när det gäller den psykiska påfrestning som utredningstiden innebär för parterna. I Brås material är mediantiden från anmälan till avslutande beslut i utredda fall 84 dagar. Utredningstiden är längre i "gamla" än i "nya" fall – 90 dagar jämfört med 70 dagar. Det torde hänga samman med att "gamla" fall oftare

⁵⁸ Resurserna i december 2018 har satts till 100 i samtliga regioner. På det sättet blir det enklare att se utvecklingen i olika regioner.

än ”nya” fall innehåller beställningar till Nationellt forensiskt centrum (NFC), som kan ha långa väntetider.⁵⁹

Drygt ett av tio brott i materialet klarades upp

Trots att polisen lägger ner mycket arbete på att utreda och klara upp anmälda våldtäkter är andelen ärenden som leder till åtal, det vill säga klaras upp, fortfarande liten. Enligt kriminalstatistiken så ledde 11 procent av de handlagda, fullbordade våldtäkterna mot vuxen kvinna 2023 till åtal, det vill säga personuppkarades. Andelen är densamma i Brås material.⁶⁰ Andelen anmälningar som går till åtal är lägre bland de fall som vi bedömt som ”nya”, andelen i de fallen är 9 procent jämfört med 13 procent av de ”gamla” fallen. Den skillnaden är inte oväntad eftersom polisen lyckas inhämta mer teknisk bevisning i ”gamla” fall, se föregående stycke.

Utredningar med målsäganden som är män

I detta avsnitt beskrivs polisutredningarna i ärendena där målsäganden är en man, och en jämförelse görs med utredningarna med kvinnliga målsäganden. Urvalet av utredningarna med manliga målsäganden är dock mycket mindre än dem med där målsäganden är en kvinna. Det beror inte bara på att antalet anmälningar med en målsäganden som är man är mindre, utan även på att en mycket större andel av anmälningarna som rör våldtäkt mot man skrivs av direkt, eftersom det är uppenbart att det rör sig om upplevelser som saknar verklighetsförankring från män med någon form av psykisk sjukdom, se avsnittet Var tredje anmälan saknar verklighetsförankring. Det var endast 68 procent av anmälningarna i materialet som utreddes, vilket innebär 73 fall. Med hänsyn till det låga antalet är det svårt att dra långt gående generella slutsatser från materialet och resultaten bör tolkas med försiktighet.

Färre utredningsinsatser än när det gäller kvinnor

Överlag görs färre utredningsinsatser när målsäganden är en man än när det är en kvinna. Även när det gäller män hålls alltid ett förhör med målsäganden, när det är möjligt, men det är oftast bara *ett* förhör. Men att det bara blir ett förhör beror vanligen inte på att målsäganden ”hoppas av”; tre av fyra målsägande deltar fullt ut under hela utredningen.

⁵⁹ Det framgår dock av materialet att svaren från NFC kommer snabbare i anmälningar som kommit in till polisen 2023 än de som kommit tidigare.

⁶⁰ Av de utredda fallen ledde 12 procent till åtal.

Den misstänkte hörs mer sällan. I endast drygt hälften av utredningarna har den misstänkte förhörts, jämfört med 68 procent när en kvinna är målsägande. Det är nästan lika vanligt som i fall där målsäganden är kvinna att något vittne hörs, men antalet sådana förhör i varje utredning är tydligt lägre än när det gäller kvinnor. Det genomsnittliga antalet förhör per utredning är fem jämfört med sex för kvinnor.

Tabell 13. Andelen av utredningarna 2022/2023 med män respektive kvinnor som målsäganden, där olika typer av förhör hålls och där målsäganden deltar helt i utredningen. Procent.

Faktor	Kvinnor (n=402)	Män (n=73)
Målsäganden förhörd	93	88
Målsäganden deltar helt i utredningen	68	73
Misstänkt förhörd	68	56
Andra vittnen förhörda	70	64
Genomsnittligt antal förhör per utredning	6	5

Teknisk stödbevisning

Om polisen kan få fram någon typ av teknisk bevisning ökar chansen för att brottet klaras upp. Som framgick i avsnittet om fall där målsägandena är kvinnor handlar det då främst om att se till att målsäganden blir läkarundersökt för att få eventuella skador dokumenterade, och för att säkra dna-spår från gärningspersonen. Det förutsätter dock att målsäganden anmält våldtäkten så tätt inpå händelsen att det fortfarande kan finnas skador eller dna-spår.⁶¹ I de fall det är relevant i ärendet mäts också förekomsten av alkohol och droger i målsäganden.

Avgörande dna-fynd i endast ett par procent av utredningarna

Totalt säkrades spår ungefär lika ofta som i utredningar med kvinnor som målsäganden. En stor del av de säkrade spåren blir, liksom när det gäller kvinnorna, inte ivägskickade för analys, eftersom det visar sig att det inte finns skäl att gå vidare med utredningen. Liksom när det gäller målsäganden som är kvinnor är det mycket ovanligt att spårsäkringen leder till att man hittar spår av dna från den misstänkte *och* att det på ett avgörande sätt stärkt bevisläget. Den andelen var endast en procent.

⁶¹ Som angavs i avsnittet Förhör den vanligaste formen av bevisinhämtning medger dock två tredjedelar av de misstänkta att de haft sex med målsäganden, men hävdar att det skett med samtycke. I sådana fall har dna-fynd oftast mindre betydelse.

Alkohol- och drogtest i 64 procent av de "relevanta" fallen

Över hälften av målsäganden anger i anmälan att de befunnit sig i en särskilt utsatt situation när övergreppet ägde rum, eftersom de sov och då ofta hade somnat för att de var kraftigt berusade eller drogpåverkade. Trots det är det ganska ovanligt med alkohol- och drogtest; ett sådant test togs i en fjärdedel av fallen. Om man i stället väljer ut endast de fall där ett test hade varit relevant, så gjordes ett alkohol- och drogtest i närmare två tredjedelar av fallen.⁶² Att andelen inte är högre beror främst på att männen inte gjort anmälan tillräckligt nära inpå händelsen, eller inte ville åka till sjukhus för att ta ett blodprov.

Skadedokumentation och annan skriftlig bevisning

Det är mindre vanligt att skador har dokumenterats i utredningar som avser män jämfört med kvinnor. Huvudskälet till det är att männen i mindre utsträckning gör sin polisanmälan så tätt inpå händelsen att eventuella skador finns kvar. Det är också mindre vanligt att annan skriftlig bevisning inhämtas.

Tabell 14. Andel utredningar 2022/2023 med kvinnor respektive män som målsäganden där olika typer av teknisk bevisning inhämtats. Procent.

Inhämtad teknisk bevisning	Kvinnor (n=402)	Män (n=73)
Spårsäkring utförd	38	40
Drogtest i "relevanta" fall*	60	64
Skadedokumentation utförd	35	21
Annan skriftlig bevisning inhämtad	36	17

*Andel av de fall där anmälan gjordes samma dag som händelsen och åtalet omfattade misstanke om särskilt utsatt situation.

Lägre uppkläring när målsäganden är en man

Personuppkläringens procenten, det vill säga andelen av anmälningarna som leder till åtal, är lägre när målsäganden är en man jämfört med en kvinna. Endast 6 av samtliga 111 handlagda brott i Brås urval ledde till åtal, vilket motsvarar 5 procent. Om man i stället jämför uppkläringens procenten för utredda brott, vilket kan vara en mer rättvis jämförelse⁶³, blir skillnaden mindre – 8 procent när målsäganden är en man jämfört med 12 procent när målsäganden är en kvinna.

⁶² I endast fyra fall visade testresultatet att målsäganden varit kraftigt berusad eller drogpåverkad när den anmälda händelsen skedde.

⁶³ Det kan vara en mer rättvis jämförelse, eftersom en så stor andel av anmälningarna där en man är målsägande direktavskrevs med anledning av att den anmälda händelsen troligen inte ägt rum.

Att personuppleringen är lägre när målsäganden är en man jämfört med om det är en kvinna, hänger samman med att en mycket större andel av de anmälda våldtäkterna mot män inte ägt rum, enligt polisens bedömning, och därför inte blivit utredda. När det gäller skillnaden i andelen av de *utredda* ärendena som klaras upp, förklaras det främst av att det är svårare att få fram tillräcklig bevisning i fall med en man som målsägande. Det beror bland annat på att männen generellt sett väntar längre innan de gör sin anmälan, vilket minskar möjligheten att spårsäkra och dokumentera skador. Medelvärde för antalet förhör är något lägre än när en kvinna är målsägare, vilket kan tyda på att männen i mindre utsträckning berättat för andra om vad som skett.

En fråga som uppstår är om skillnaderna också kan vara ett tecken på att polisen inte tar mäns anmälningar på lika stort allvar som kvinnors? Det är inte något som framgår när man läser förundersökningarna. För att verkligen kunna besvara frågan skulle man behöva göra en mycket mer djupgående studie, där man bland annat skulle kunna fråga målsägandena om de upplever att det fanns ytterligare åtgärder som polisen kunnat vidta som hade stärkt bevisningen.

Polisens syn på utredningsarbetet efter lagändringarna

I Brås första uppföljning intervjuades fyra förundersökningsledare eller enhetschefer från Stockholm län, Malmö och Norrköping samt en representant för utvecklingscentrum i Göteborg (Brå 2020). De lyfte då fram att de nya våldtäktsfallen överlag var mycket svårutredda, både när det gäller frågan om ifall den anmälda händelsen är ett brott, och när det gäller bevisning. De såg ett värde i de nya lagreglerna, men tog också upp att en del fall kunde väcka blandade känslor, där de kunde känna sympati inte bara för målsäganden utan även för den misstänkte.

I den nya uppföljningen har Brå under hösten 2024 haft digitala gruppintervjuer med förundersökningsledare och utredare vid åtta utredningsenheter, där man arbetar med våldtäktsärenden.⁶⁴ Enheternas ansvarsområden varierar en del. Ett par enheter arbetar bara med våldtäkter, andra arbetar också med våld i nära relation. Enheterna är förlagda i polisregion Bergslagen, Nord, Stockholm, Syd, Väst och Öst.

Rena ofrivillighetsfall dominerar enligt polisen

I den förra rapporten hade de intervjuade börjat märka att anmälningar om våldtäkt utan våld eller hot ökade. Hösten 2024 uppfattar de flesta grupperna att de rena ofrivillighetsfallen nu dominerar bland de inkomna anmälningarna. Anmälda våldtäkter som innehåller våld eller hot uppfattas som ganska ovanliga. Även fall som rör utnyttjande av särskilt utsatt situation uppfattas som mindre vanliga.

De intervjuade gruppernas uppfattning är alltså att rena ofrivillighetsfall dominerar bland anmälningarna, trots att de inte utgör mer än en tredjedel av Brås genomgång av avslutade ärenden 2023. Det är möjligt att andelen ökat sedan Brås datainsamlingsperiod, men det kan också tänkas bero på att de rena ofrivillighetsfallen upplevs som mer krävande att utreda och upptar mer av utredarnas tid.

Gruppernas beskrivningar av en typisk anmälan liknar i stor utsträckning det som togs upp 2019. Det handlar om ganska unga människor som inte känner varandra särskilt väl; oftast har de haft en inledande kontakt

⁶⁴ Sex av mötena var digitala och två var telefonmöten. Antalet deltagare varierade mellan två och sex.

på nätet och nu träffas de för en dejt. De kan också ha träffats på en fest eller på krogen samma kväll. Båda har druckit alkohol. Efter någon form av frivilligt sex, vill hon inte delta mer, men han struntar i det. Inte sällan har tjejen valt att anmäla det som hänt efter att hon berättat om det som skett för en kompis som sagt: "Men det är ju våldtäkt!". Några i intervjugruppen sa så här:

Tinderdejt. Att de träffas för första gången, det blir sex och någon gång under sexet slutar samtycket. Så skulle jag uttrycka standard.

Sen märker vi ju också att yngre människor anmäler och då är det inte alltid i direkt anslutning till det utan att man har pratat med väninnor eller kompisar eller skolan efteråt. "Ja men ville du ha? Ville du verkligen?" "Nej, det ville jag inte." "Nej, men då var det en våldtäkt." Och sen då när man får hjälp att prata om det, då kanske man inser vad som hänt och känner att man kanske är drabbad.

Mer omfattande förhör efter lagändringarna

Liksom i Brås förra studie lyfter de intervjuade fram att den stora skillnaden i utredningsarbetet efter lagändringarna är att förhören med parterna är mycket mer ingående än tidigare. Det gäller både förhören med målsäganden och den misstänkte:

Det har blivit en jättestor skillnad i vårt sätt att jobba. Vi upplever att man lägger mer frågeställningar på den misstänkte nu, att den ska förklara sig hur den har uppfattat att målsäganden vill eller inte vill ha sex. Så var det ju inte riktigt förr.

Och det är inte alltid att vi tycker att det är så tydligt att det är en våldtäkt, även då de har haft ett förhör.⁶⁵ Så vår uppgift blir ju ofta det här detaljerade, nu måste man gå in i så mycket detaljer. Man måste ta reda på mycket mer saker än vad man behövde förut, för då var det ganska tydligt våld, hot eller tvång.

Flera lyfter fram att de ingående frågorna kan vara jobbiga för målsäganden men att de måste ställas:

Vi ställer ju frågor kring så "när han gjorde så, hur reagerade du då, sa du något, sa han något, när du sa det hur reagerade han då", "nej men jag sa inte så mycket", "okej, visade du på något vis att du inte ville, med kroppen eller så", "jag flyttade mig bort eller jag försökte ta bort honom" och sådär. Jag brukar alltid innan säga att det kan vara så att man måste ställa utmanande frågor och frågor som kanske kan verka provocerande och skuldbeläggande för att om det går till åtal, så kommer det samma frågor från försvarsadvokaten. Det är liksom garanterat.

I den förra studien framkom att det här sättet att förhöra fortfarande var något nytt för utredarna, och att det krävde en hög kompetens. I denna

⁶⁵ Med "de" avses polisen som har tagit upp anmälan.

studie förmedlar de intervjuade att de har större erfarenhet av den nya typen av anmälningar, och att de känner sig säkra i sitt arbete – även om det är svårt:

Man behöver vara lite kreativ i det och försöka hitta andra vägar för att nå bevisning så att säga. Och man behöver vara väldigt noggrann i förhör, så det är väl det som är utmaningen då. Men det är också det som gör det intressant.

Det ställer mycket krav på oss utredare helt enkelt. Jag tycker det har gjort det mer intressant också, att man måste se det ur alla håll och från olika perspektiv.

Den misstänkte förhörs oftast och anhålls inte sällan

En förutsättning för att den utpekade gärningspersonen ska kunna förhöras är att det finns ”skälig misstanke” emot honom. Därför förhörs alltid målsäganden först för att få fram om anklagelsen är rimlig och om det finns skäl att gå vidare i utredningen. Om så är fallet kallas vanligen den misstänkte till förhör. Enligt de intervjuade förhörs den misstänkte i de flesta fall där man inleder en utredning.⁶⁶ En del ser det som positivt; de uppfattar att man därmed ger en tydlig samhällelig signal till den misstänkte om vikten av samtycke vid sex:

Ibland kanske det är tillräckligt att de har fått en varning (genom förhöret) – om du har gjort så har du gjort fel. Jag kanske inte kan bevisa det men gör inte om det.

I samband med förhöret anhålls inte sällan den misstänkte. Det är något som tas upp av de intervjuade i ett par utredningsgrupper. De uppfattar att många misstänkta i våldtäktsärenden anhålls och häktas på för svaga grunder:

En av de jobbiga sakerna här tycker jag också är att vi låser in väldigt många människor på rätt svaga grunder. Det man ska ha med sig är att det är många som fastnar i rättssystemet och som sen frias i de här ärendena. Jag tror vi häktar väldigt många som sen släpps. Alltså mer än man gör i andra brottstyper. Vi anhåller och häktar mycket, men vi släpper sen mycket. Och det påverkar ju dem väldigt mycket negativt.

Det finns inget annat brott som är i närheten av där vi sopar in så mycket folk och häktar som vi gör i de här ärendena. [– –] Och sen kanske dom frisläpps som oskyldiga. Så, nej, jag är inte speciellt förtjust i den här lagen som den är utformad nu.

Respekt, empati och en snabb utredning är viktigt

Ändringarna i reglerna som rör våldtäkt har lett till fler anmälningar, fler åtal och fler fällande domar. *Andelen* anmälningar som leder till åtal och

⁶⁶ I Brås genomgång av förundersökningar hördes den misstänkte i knappt 68 procent av utredningarna.

dom har också ökat något, men fortfarande leder närmare nio av tio anmälningar inte till något åtal. Man skulle kunna tänka sig att det skulle göra utredarna inom polisen modfälda, men det är inte den bild som framkommer i intervjuerna. Drivkraften för utredarna tycks främst vara att göra ett så professionellt arbete som möjligt, där så mycket som går av "sanningen" kommer fram och så mycket bevis som möjligt inhämtas. På frågan om hur de tror att målsägandena upplever utredningen när chansen för åtal är så liten, svarar de att det naturligtvis kan vara jobbigt för dem, men att det också understryker hur viktigt det är med ett bra bemötande. Ett respektfullt och empatiskt bemötande kan få målsäganden att se ett värde i processen, även om det inte blir ett åtal. En viktig del av det är också att målsäganden snabbt får ett målsägandebiträde och kontinuerligt får information om hur utredningen fortskrider:

Vissa tycker väl att det är väldigt positivt bara att vi lyssnar på dem och att vi jobbar med det. Det är väl ändå de flesta som har en positiv upplevelse av utredningen, skulle jag säga. Även om de blir traumatiserade igen när de kommer hit och pratar så klart. Men vi tar det ju ändå på stort allvar.

Ja, sen tror jag att ju snabbare vi jobbar på med en utredning desto bättre upplever målsäganden det. Det är nog en sån faktor som spelar in mycket i hur de upplever rättsprocessen.

Positiva konsekvenser av samtyckeslagen

Vid samtliga gruppintervjuer ställdes frågan om vilka positiva respektive negativa konsekvenser som de uppfattade att lagen har haft. När det gällde de positiva aspekterna var det många som tog upp att det är en viktig samhällelig signal att lagen är tydlig med att allt sex måste vara frivilligt, och att det inte krävs något våld för att en handling ska kunna betraktas som våldtäkt:

Jag tycker att det är bra att det är väldigt tydligt det här med att man ska ta reda att den andra parten verkligen vill. Så att det faktiskt står inskrivet i lagen att det är det som gäller.

Det är en jätteviktig signal till killarna i de fallen att de ska förvissa sig om att det är frivillighet från motparten.

Den stora vinsten är att det faktiskt ses som en våldtäkt även om du inte blivit slagen eller fasthållen.

Flera tog också upp att lagändringarna hade positiva effekter för målsäganden:

Att målsäganden känner sig mer hörd nu och liksom får berätta hur det varit, inte bara fokus på våld och sådär.

Ser man från ett brottsofferperspektiv så är det ju jättebra att samtyckeslagen finns, det går ju inte att säga något annat. Det är ju jättebra att ansvaret har förflyttats någonstans till gärningspersonen i stället.

Det tredje temat som togs upp var att det nu går att få fler åtal för våldtäkt än tidigare:

Det går ju att driva många ärenden som inte hade gått att driva som är bra ärenden, som ska drivas.

Ja, det är ju att vi kan lagföra fler.

Negativa konsekvenser av samtyckeslagen

Det var dock tydligt vid intervjuerna att utredarna i flera av grupperna – men inte alla – var mer engagerade när det kom till negativa konsekvenser av lagändringarna. Det som i första hand togs upp var att den medfört att deras arbetsbörda blivit mycket större, och att de var tvungna att lägga ner mycket tid på att utreda sådant som visade sig inte uppfylla kriterierna för en våldtäkt. När de talade om det här var de osäkra på om sådana synpunkter var legitima att framföra och de var mer osäkra på hur de skulle formulera sig:

Det är väl, om jag sticker ut hakan här, negativt att det tar ju våra resurser att höra alla dessa som kanske då inte är en våldtäkt då.

Ja, som det är nu kanske det anmäls fel och för mycket. Men det kanske blir bättre på sikt för att folk lär sig att hantera det⁶⁷. Man hoppas ju det.

Nackdelarna är väl, vi har pratat mycket om det, att det är ju väldigt gråzoner ibland. Alltså det är ju svårt att prata om de här grejerna kan jag tycka, för det kan vara lite kontroversiellt så.

Det kommer in väldigt mycket som inte är våldtäkter.

Ja, alltså det kommer ju också in anmälningar som ja..., som kanske är svårt att bevisa eller inte ens är våldtäkt. Utan det kanske mer är att målsäganden då liksom har tänkt i sitt huvud att man inte vill det här men ändå har gjort det och inte liksom visat eller sagt något och sen efteråt tänker "fast jag vill faktiskt inte det här" och så anmäler man för "jag samtyckte inte liksom typ i huvudet".

⁶⁷ Hänser till de nya lagreglerna om frivillighet.

Tingsrättsdomar 2023

Av det kriminalstatistiska avsnittet framgår att antalet åtal för våldtäkt ökade kraftigt när samtyckeslagen infördes för att därefter visa en något sjunkande trend. För att få en bild av vilken typ av gärningar som det ökade antalet åtal och fällande domar bestod av, granskade Brå i den förra uppföljningen samtliga 362 tingsrättsdomar från 2019 som avsåg fullbordad våldtäkt mot kvinna 18 år och äldre. Både de friande och de fällande studerades alltså. I denna studie har vi gjort motsvarande granskning av domar för 2023, dock med skillnaden att vi denna gången även inrymt fall där en man varit målsägande. Vissa jämförelser görs även med den genomgång av våldtäktsdomar från år 2017, som Brå gjorde i studien *Våldtäkt från anmälan till dom* (Brå 2019:9).

Antalet genomgångna domar från 2023 är 367 varav 7 rör våldtäkt mot en man.⁶⁸

De frågor som genomgången syftar till att besvara liknar dem i den förra rapporten, nämligen:

- I vilken utsträckning har lagändringarna medfört att nya typer av händelser, som inte tidigare utgjorde våldtäkt, leder till åtal och fällande dom för våldtäkt? Kan man se en förändring 2023 jämfört med 2019, när lagen var helt ny?
- Vilken karaktär har de ”nya” fallen som gått till domstol, det vill säga de där våldtäkten enligt åtalet inte skett genom våld eller hot eller av utnyttjande av särskilt utsatt situation?
- Under det första 1,5 året efter lagändringarna var det endast drygt hälften av de ”nya” våldtäkter som gick till domstol som ledde till en fällande dom. Har andelen åtal som leder till en fällande dom ökat och vad beror det i så fall på?
- Vilka straff utdelades för våldtäkt 2023 jämfört med 2019?

⁶⁸ Eftersom antalet domar där en man är målsägande är så litet bedömer vi ändå att domsmaterialet från 2023 är jämförbart med det från 2017.

Vad som är ”nya” fall framgår inte alltid av vilken del av lagbestämmelsen som anges i stämningen

Den första frågan vid läsningen av domarna har varit att se i vilken utsträckning de avser handlingar som inte var definierade som våldtäkt före lagändringarna 2018. Det ska alltså röra sig om brott där gärningen inte var en följd av våld eller hot, eller där gärningspersonen utnyttjade att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation. Att sortera ut sådana domar skulle vara ganska enkelt om man kunde utgå ifrån att åklagarna i sin stämningsansökan alltid angav att brottet avsåg 6 kap 1 § 4 meningen 1, 2 eller 3 punkten, i de fall där gärningen omfattade något av dessa kriterier⁶⁹. Men så är inte fallet. Det är vanligt att åklagaren i sin stämningsansökan inte anger att brottet avser våldtäkt enligt 1, 2 eller 3 punkten, trots att de i gärningsbeskrivningen tar upp att våldtäkten var en följd av våld eller hot, utnyttjande av särskilt utsatt situation eller allvarligt missbruk av person i beroendeställning. När Brå i några av dessa fall kontaktat åklagaren och frågat varför, har de vanligen svarat att det inte behövs någon sådan precisering av vilken del av våldtäktsparagrafen som åtalet rör. Det räcker, enligt dem, med att det framgår av stämningen. Så kan det vara, men enligt Brås mening skulle det bli lättare att följa hur antalet mål för olika typer av våldtäkter utvecklas, om gärningsbeskrivningen i stämningsansökan överensstämde med den lagtext som åklagaren åberopar.

Mot den bakgrunden har Brå uteslutande grundat sin klassificering av de åtalade brotten i ”nya” och ”gamla” fall på gärningsbeskrivningen i stämningsansökan.

Ett ytterligare problem, av motsatt slag, är att åklagarna ibland anger att det rör sig om en våldtäkt enligt 1 § 4 meningen 1, 2 eller 3 punkten, trots att deras beskrivning av vad som skett inte uppfyller kriterierna för sådana våldtäkter. Det kan till exempel röra sig om fall där lindrigt våld anges ha förekommit, men det framgår att våldet inte varit en förutsättning för att våldtäkten kunnat ske.⁷⁰ Åklagarmyndighetens utvecklingscentrum i Göteborg har uppmärksammat problemet, och publicerade under hösten 2024 en rättslig vägledning om sexualbrott som bland annat behandlar

⁶⁹ Där gärningen alltså var en följd av våld eller hot, utnyttjande av att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation eller att gärningspersonen förmår personen att delta genom att allvarligt missbruka att personen står i beroendeställning till gärningspersonen.

⁷⁰ I dessa fall har Brå inte kodat det som ett ”gammalt” fall utan som ett ”nytt”.

utformningen av gärningsbeskrivning och hänvisning till lagrum i stämningsansökan (Åklagarmyndighetens utvecklingscentrum 2024).

Brås klassificering av ”nya” respektive ”gamla” fall grundar sig alltså på den bedömning av ärendets karaktär som Brå gjort, efter telefonkontakt med berörd åklagare i osäkra fall.

Antalet ”nya” fall har ökat sedan 2019

Under de två första åren efter lagändringarna 2018 ökade antalet våldtäktsdomar markant, både sådana som avsåg ”nya” fall och sådana fall där den åtalade gärningen var straffbar som våldtäkt redan före 2018. År 2017 var antalet domar som rörde fullbordad våldtäkt mot vuxen kvinna 208; år 2019 hade antalet ökat till 362. År 2023 ligger antalet domar på ungefär samma nivå som 2019, 360 stycken. Därutöver var det 7 domar som avsåg en fullbordad våldtäkt mot en vuxen man. Men fördelningen mellan ”gamla” och ”nya” fall har förändrats; antalet domar som rör ”nya” fall har nästan fördubblats, från 76 till 121.⁷¹ Det är en ökning med 45 domar medan antalet domar som rör ”gamla” fall minskade från 286 till 246.⁷² Av de ”nya” domarna avsåg 26 oaktsam våldtäkt.

Andelen åtal där brottet skett genom våld har minskat

Om man studerar hur åtalen i domarna 2023 fördelar sig på olika typer av våldtäkter kan man konstatera att andelen som rör utnyttjande av särskilt utsatt situation eller utnyttjande av beroendeställning har minskat sedan 2017⁷³ – från 36 till 26 procent. Utnyttjande av beroendeställning fanns inte som egen punkt i våldtäktsparagrafen före 2018, utan var tidigare en egen brottsrubricering i lagen, och de fallen utgör endast 3 procent av samtliga fall år 2023 (10 fall). I Brås redovisning har dessa fall slagits ihop med de fall som rör utnyttjande av att en person befann sig i en särskilt utsatt situation.

⁷¹ Som ”nya” fall räknas alla fall där domen blivit oaktsam våldtäkt samt alla övriga fall där åtalet inte omfattar våld eller utnyttjande av särskilt utsatt situation.

⁷² Omfördelningen av ”nya” och ”gamla” hänger delvis samman med att det fanns en viss eftersläpning när det gällde de nya lagreglernas effekt i så motto att närmare en fjärdedel av domarna 2019 rörde våldtäkter som skedde före lagändringarna.

⁷³ I Brås första studie om samtyckeslagen (Brå 2020) där domar från 2019 studerades, gjordes ingen sådan uppdelning av de ”gamla” fallen.,

Andelen av åtalen i domarna som rör en våldtäkt med våld har minskat kraftigt, från 64 till 41 procent.⁷⁴ *Antalet* åtal i tingsrättsmål som rör en våldtäkt som skett genom våld har dock ökat något, från 133 år 2017 till 151 år 2023.

Tabell 15. Fördelningen i domarna mellan olika typer av våldtäkt år 2017 och 2023. Andelar i procent.

Typ av våldtäkt	2023 (n=367)	2017 (n=208)
Med våld	41	64
Särskilt utsatt situation eller beroendeställning	26	36
Enbart brist på frivillighet, uppsåt	26	0
Enbart brist på frivillighet, oaktsamhet	7	0
Totalt	100	100

I de sju fall där målsägande var en man var det vanligast att den åtalade händelsen skett med våld (i fem fall). De andra två fallen var ”nya”, det vill säga omfattade varken våld eller utnyttjande av särskilt utsatt situation.

Oaktsam våldtäkt sällan förstahandsyrkande

Det var 26 fällande domar som avsåg oaktsam våldtäkt, men i de flesta av dessa fall var oaktsam våldtäkt inte förstahandsyrkandet i åtalet. Det är, liksom 2019, ovanligt att åklagare väcker åtal för oaktsam våldtäkt som förstahandsyrkande (4 åtal).⁷⁵ Däremot har det blivit mycket vanligt att ha oaktsam våldtäkt som andrahandsyrkande; i 43 procent av domarna hade åklagaren oaktsam våldtäkt som andrahandsyrkande.

En hel del av dessa andrahandsyrkanden görs i stämningsansökningar där förstahandsyrkandet avser våldtäkt enligt 4 meningen 1 eller 2 punkten, det vill säga att våldtäkten var en följd av antingen våld eller utnyttjande av att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation. Det kan vara rimligt när det gäller yrkanden enligt 4 meningen andra punkten, eftersom samma handling från den tilltalade i sådana fall kan bedömas både som våldtäkt och oaktsam våldtäkt, beroende på hur den tilltalade uppfattade situationen. Men det är mer svårbegripligt att oaktsam våldtäkt förs in som andrahandsyrkande när stämningen beskriver en våldtäkt som kommit till stånd genom utnyttjande av tydligt, påtagligt våld. Det kan, enligt Brås

⁷⁴ I en del av dessa fall omfattade våldtäkten både våld eller hot, och utnyttjande av särskilt utsatt situation.

⁷⁵ År 2019 var det endast två av domarna där förstahandsyrkandet var oaktsam våldtäkt.

mening, framstå som lite motsägelsefullt att åklagare väcker åtal för en gärning med två yrkanden, som avser helt olika scenarier. Men det illustrerar det faktum att en dom bygger på vad rätten funnit styrkt, vilket inte nödvändigtvis behöver sammanfalla med åklagarens förstahandsyrkande.

Andelen och antalet fällande domar för rena ofrivillighetsfall har ökat kraftigt

Före lagändringarna 2018 ledde i genomsnitt runt två tredjedelar av åtalen för våldtäkt till en fällande dom. År 2019 hade den andelen ökat till 70 procent. Den ökningen berodde dock inte på att andelen fällande domar i de ”nya” fallen var hög – tvärtom. Endast drygt hälften av domarna i de ”nya” fallen var fällande (54 procent). Ökningen avsåg i stället mål som gällde gärningar som var straffbara som våldtäkt redan före 2018. I den gruppen av mål hade andelen fällande domar ökat med 10 procentenheter, till 80 procent⁷⁶. Brå tolkade det som att de nya reglerna tycktes ha påverkat domstolarnas sätt att värdera vilken bevisning som krävs för en fällande dom generellt sett. Eftersom frågan om målsäganden deltagit frivilligt nu alltid är grunden för bedömningen i våldtäktsmål, kan det styrka ofrivilligheten om det finns förekomst av våld, eller om målsäganden varit kraftigt berusad och därmed i en särskilt utsatt situation, eller om målsäganden varit i en beroendeställning – även om det inte är bevisat att den tilltalade kunde genomföra de sexuella handlingarna just på grund av det.

År 2023 har andelen fällande våldtäktsdomar totalt sett ökat ytterligare något, till 75 procent. Andelen av domarna som rör ”gamla” fall som är fällande har dock minskat något, från 80 till 73 procent. Det som förklarar den totala ökningen är i stället att andelen av de ”nya” åtalade fallen som ledde till en fällande dom har ökat mycket kraftigt, från 54 till 78 procent. Det innebär att det inte längre är någon direkt skillnad på andelen fällande domar mellan ”gamla” jämfört med ”nya” fall. I reella tal rör det sig om totalt 274 fällande domar, varav 94 fällande domar för ”nya” fall 2023. Av de fällande domarna för ”nya” fall avsåg 26 oäktsam våldtäkt.

⁷⁶ Det gällde de domar 2019 som avsåg händelser som skett efter lagändringen den 1 juli 2018.

Tabell 16. Andelen fällande domar i mål med olika typer av våldtäkter, 2017, 2019 och 2023. Procent.

Andel fällande domar	2023 (n=367)	2019 (n=362)	2017 (n=208)
Totalt	75	70	65
Av de rena ofrivillighetsfallen	78	54	-
Därav oaktsam våldtäkt ⁷⁷	28	24	-
Av fallen med våld	75	80*	62
Av fallen med "SUS" ⁷⁸	71	80*	69

*Siffran 80 procent avser andelen fällande domar av samtliga "gamla" fall; uppdelade siffror finns inte tillgängliga.

Ökningen av andelen fällande domar i de rena ofrivillighetsfallen visar att det utvecklats en mycket större samstämmighet mellan åklagare och domstolar i första instans, när det gäller vad som krävs för en fällande dom för en våldtäkt enligt de nya reglerna om frivillighet. Hur det tar sig uttryck utvecklas närmare i kapitlet om lagtillämpningen.

Slutligen kan sägas att det fortfarande är ganska ovanligt att någon döms för mindre grov våldtäkt. Endast tio personer dömdes för det brottet 2023. Alla domarna handlar om mycket kortvariga handlingar som avbrutits när målsäganden visat att hon inte samtyckt. Sex av domarna rör fingrar i vagina.

20 procent av samtliga domar ändras i hovrätten

Hälften av de genomgångna tingsrättsdomarna från 2023 överklagades till hovrätten (188 domar).⁷⁹ Av dessa ändrades 70 domar i hovrätten, det vill säga nästan 20 procent av samtliga tingsrättsdomar.⁸⁰

Drygt hälften av de ändrade domarna, 36 domar, innebar att hovrätten ändrade tingsrättens dom från friande till fällande eller vice versa, eller ändrade till ett mindre eller grövre brott. Det betyder att 10 procent av samtliga 367 tingsrättsdomar 2023 ändrades i det avseendet. De ändrade domarna fördelade sig i stort sett lika mellan sådana där tingsrätten friat men hovrätten fällde, där tingsrätten fällt men hovrätten friat samt domar

⁷⁷ Det innebär att 28 procent av de fällande domarna för rena ofrivillighetsfall utgörs av domar för oaktsam våldtäkt.

⁷⁸ SUS = Särskilt utsatt situation. I fall där både våld och SUS anges i domen har det kodats som ett våldsfall.

⁷⁹ Brås uppföljning av om tingsrättsdomarna överklagats sträcker sig fram till den 15 november 2024. Det kan inte uteslutas att ytterligare ett par av tingsrättsdomarna kan komma att tas upp i hovrätten efter det datumet.

⁸⁰ Det kan jämföras med att i genomsnitt 34 procent av alla brottmålsdomar ändrades i hovrätten 2023.

(https://www.domstol.se/globalassets/filer/gemensamt-innehall/styrning-och-riktlinjer/statistik/2023/domstolsstatistik_2023.pdf)

där hovrätten valde att döma den tilltalade för en grövre eller mildare form av våldtäkt. Sammantaget ändrar alltså inte överklagandena till hovrätten den totala andelen fällande domar 2023 för våldtäkt. Dock kan sägas att om andelen domar som ändras i hovrätten har ökat efter att de nya reglerna om frivillighet infördes, skulle det ändå kunna vara ett tecken på att rättssäkerheten minskat på grund av de nya reglerna, eftersom förutsebarheten minskat. Den frågan diskuteras närmare i nästa avsnitt.

Därutöver ändrades 34 tingsrättsdomar i hovrätten genom att straffet antingen höjdes eller sänktes. Det var något vanligare att straffet sänktes än att det höjdes.

Vad utmärker de rena ofrivillighetsfallen?

Liksom i den första uppföljningen från 2019 så är det vanligaste att målen rör fall där parterna är bekanta med varandra; så är fallet i tre av fyra våldtäktsmål⁸¹. Innebörden av ”bekantskap” kan dock variera. Det kan vara allt från ytligt bekanta till en långvarig vänskap där parterna ibland har sex med varandra. En typ av relation som utmärker sig är den som kan kallas ”första dejtningssapp-dejten”, där parterna nu träffas för första gången efter att ha dejtat på nätet. Av de ”nya” fallen rör 15 stycken (11 procent) gärningar som hade den karaktären. Det är mindre vanligt i de ”nya” fallen att parterna har en nära relation (17 procent).⁸²

En inte obetydlig del av målsägandena tycks vara ungdomar, och en del av dem är sexuellt oerfarna. I en tredjedel av de ”nya” fallen anges det att målsäganden är i tonåren, och i 17 procent framgår det att de är 15–16 år. Det är minimisiffror, eftersom det inte alltid framgår hur gamla målsägandena är. I de flesta av dessa fall tycks även den misstänkte vara i skolåldern.⁸³

I den förra rapporten uppmärksammades att en stor del av de ”nya” fallen avsåg situationer där parterna frivilligt befann sig i samma säng när den aktuella händelsen inträffade. Bilden är densamma även 2023; i två tredjedelar av de ”nya” fallen befinner sig parterna i samma säng.⁸⁴ Det

⁸¹ Siffran var den samma 2019.

⁸² I en tredjedel av de ”gamla” fallen hade parterna en nära relation.

⁸³ Det vill säga att den misstänkte är till och med 18 år. I de fällande domar där den tilltalade är så ung att det påverkar straffmätningen så framgår det naturligtvis, men antalet fällande domar är inte så många.

⁸⁴ I 66 procent av de ”nya” fallen.

beror då ofta på att de har haft eller planerar någon form av intimt umgänge, men att situationen utvecklats till att den misstänkte begår sexuella handlingar som målsäganden inte uppfattar att han eller hon⁸⁵ deltog frivilligt i. Det är också vanligt att den åtalade gärningen begås när parterna befinner sig i samma säng efter en fest, utan att någon av dem uttryckt någon önskan om sexuellt umgänge.

Nästan vart tredje nytt fall avser uteslutande fingrar i vagina eller analt

Drygt hälften av de ”nya” fallen omfattar ett vaginalt samlag (56 procent), medan det i närmare en tredjedel av fallen uteslutande rör sig om att den tilltalade stoppat fingrar i målsägandens vagina eller analt. Det är en högre andel än i de mål som rör ”gamla” fall. Där är det 18 procent som uteslutande rör fingrar i vagina eller analt. I de ”gamla” fallen förekommer även ett par fall där den tilltalade fört upp ett föremål i målsägandens vagina eller analt.

Tabell 17. Fördelningen i domarna mellan olika typer av våldtäkt i ”nya”, respektive ”gamla” fall. År 2023. Andelar i procent.

Typ av våldtäkt	”Nya” fall (n=121)	”Gamla” fall (n=246)
Analt samlag	6	17
Vaginalt samlag	56	54
Oralt samlag	9	11
Penetrering med fingrar	29	18 ⁸⁶
Totalt	100	100

När målsäganden i ett rent ofrivillighetsfall berättar om vad som hände är det två situationer som är ungefär lika vanliga. I runt hälften av fallen beskriver hon att hon upprepade gånger sagt nej och visat att hon inte ville ha sex, men att den tilltalade inte lyssnade och att hon till slut gett upp och legat passiv. I de flesta övriga fallen beskriver målsäganden hur hon reagerat genom att bli helt orörig. Den passiviteten förklaras av målsäganden ofta som någon form av frysreaktion (”frozen fright”), men det är heller inte ovanligt att avsaknaden av en tydlig reaktion hänger samman med att hon vaknar av att den tilltalade försöker inleda någon form av sexuell handling och att hon inte förmår reagera i det nyvakna

⁸⁵ För enkelhetens skull kallar vi målsäganden för ”hon” eftersom kvinnor är målsägande i 96 procent av fallen.

⁸⁶ I denna siffra ingår även penetrering med ett föremål.

tillståndet. I några få fall överrumplas målsäganden av en kortvarig sexuell handling och hinner inte reagera.⁸⁷

Den tilltalades berättelse är typmässigt i stället att målsäganden inte på något sätt givit uttryck för att hon inte ville delta och heller inte varit passiv. Hennes agerande hade varit sådant att han tolkat det som att hon ville delta. Han kan till exempel berätta att hon stönat eller rört sig på ett sätt som visade att hon njöt.

Skillnader mellan "nya" anmälda våldtäkter och "nya" våldtäkter i domarna

Om man jämför de anmälda "nya" våldtäkternas karaktär med de "nya" våldtäkterna i domarna skiljer de sig främst i två avseenden. Det första är att det är vanligare i anmälningarna än i domarna att parterna har en nära relation, medan fall där parterna bara är bekanta är vanligare i domarna. Men oavsett om parterna i domsmaterialet har en nära relation eller bara är bekanta, är det vanligaste att de befinner sig i samma säng när gärningen begås.⁸⁸

Det andra är att två tredjedelar av de anmälda våldtäkterna rörde ett vaginalt samlag, jämfört med 56 procent i domarna. Våldtäkterna i domarna bestod i stället i högre utsträckning av att den tilltalade uteslutande fört in fingrar i målsägandens vagina eller analt. En förklaring till dessa skillnader är troligen att i de fall som enbart rör fingrar i vagina har parterna oftare inte haft någon tidigare intim kontakt. Det handlar inte sällan om fall där målsäganden överrumplas av någon de inte känner närmare, och de har inte på något sätt samtyckt till sex. I de fallen kan det vara lättare att styrka att målsäganden inte deltog frivilligt och därmed leder fler sådana handlingar till åtal och dom.

⁸⁷ | dessa fall är målsäganden helt vaken när övergreppet sker.

⁸⁸ | två av tre "nya" domar befinner sig parterna i samma säng när gärningen begås. Den uppgiften har endast kodats i domsmaterialet och ingår inte i kodschemat för anmälningar.

Tabell 18. Omständigheter kring våldtäkter som rör rena ofrivillighetsfall i de anmälda fallen 2022/2023 respektive domarna 2023. Andelar i procent.

Faktor	Anmälda "nya" fall (n=122)	"Nya" fall i domstol (n=121)
Ålder		
Målsäganden i tonåren	47	34
Parternas relation		
Parterna i nära relation	44	17
Parterna bekanta ⁸⁹	54	74
Parterna obekanta	3	8
Typ av sexuell handling		
Vaginalt samlag	65	56
Enbart fingrar	11	29
Enbart penis i mun	10	7
I samma säng när gärningen inleddes	-	66
Första dejten efter kontakt på dejtingsapp	11	12

Sammanfattning av kapitlet om tingsrättsdomar 2023

Sammanfattningsvis kan sägas att en tredjedel av våldtäktsdomarna i tingsrätten år 2023 avsåg rena ofrivillighetsfall⁹⁰ (121 av 367). Det innebär alltså att åklagaren inte åberopade vare sig att den åtalade händelsen var en följd av våld eller hot, eller att den skedde genom utnyttjande av att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation eller i en beroendeställning. En fjärdedel av domarna rör våldtäkt genom utnyttjande av särskilt utsatt situation, vilket är en viss minskning jämfört med före lagändringarna (29 procent år 2017). Andelen domar 2023 som rör en våldtäkt genom våld uppgår till 41 procent.

De "nya" fallen som tas upp i domstol rör oftast personer som är bekanta med varandra, men inte är i en parrelation. I minst en tredjedel av fallen är målsägarna i tonåren. I två av tre fall befinner sig parterna frivilligt i samma säng när den åtalade händelsen äger rum. I drygt hälften av de "nya" fallen rör det sig om ett ofrivilligt vaginalt samlag, men runt en tredjedel av fallen avser uteslutande fingrar i målsägandens vagina eller analt.

Det är ungefär lika vanligt i de "nya" fallen att målsäganden beskriver att hon upprepade gånger sagt nej och kroppsligt visat att hon inte ville delta, som att hon berättar om att hon stelnade till när hon märkte vad som höll på att hända och låg orörlig och tyst.

⁸⁹ I siffran över bekanta ingår här även "övriga relationer".

⁹⁰ I siffran ingår de fall där den tilltalade dömdes för oaksam våldtäkt.

Domstolarnas tillämpning av reglerna om frivilligt deltagande

I det här kapitlet och nästa studerar vi om tillämpningen av lagreglerna 2023 på något sätt skiljer sig från hur de tillämpades när lagen var helt ny. I det här kapitlet fokuserar vi på om det skett förändringar när det gäller vilka åtal som rör ”nya” fall som leder till en fällande dom. I nästa kapitel diskuteras tillämpningen av regeln om oaktsam våldtäkt.

På samma sätt som i Brå första uppföljning, utgår diskussionen i det här kapitlet från följande tre frågor:

- Har karaktären på de ”nya” fall som åklagarna åtalar förändrats?
- Har domstolarnas bedömning av vad som är straffbart som våldtäkt förändrats?
- Har domstolarnas bevisvärdering förändrats?

Brås första uppföljning var försiktigt positiv till hur de nya reglerna om våldtäkt tillämpades

När samtyckeslagen skulle införas var det många av remissinstanserna som kritiserade den. Bland annat ansåg Lagrådet att det var för otydligt hur bedömningarna om frivillighet skulle göras, och att den oklarheten skulle bidra till bristande rättssäkerhet.

I Brås första uppföljning av lagens tillämpning ett år efter införandet bedömde myndigheten att dessa farhågor i huvudsak inte besannats. Brås bedömning var att rättstillämpningen i stora drag tycktes fungera på det sätt som lagstiftaren avsåg. De allra flesta ”nya” fall som ledde till en fällande dom för våldtäkt var tydliga när det gäller ofrivilligheten, och händelseförloppet var oftast väl styrkt. Även de friande domarna var överlag begripliga utifrån de krav som lagen ställer på att det som skett måste vara tillräckligt väl styrkt och att den tilltalade måste ha förstått att målsäganden inte ville delta eller att det fanns en risk för det. Ett tecken på att tillämpningen av lagen ännu inte riktigt ”satt sig” var dock att närmare hälften av de nya åtalade fallen friades i domstol. Det tyder på att det inte fanns någon riktig enighet mellan domstolar och åklagare om vad som krävdes för en fällande dom enligt de nya reglerna om frivillighet.

Enligt Brås mening framträdde däremot större problem med att tillämpa det nya brottet oaktsam våldtäkt. I domarna som rör oaktsam våldtäkt var det, enligt Brås mening, svårare att se både var gränsen går mellan våldtäkt och inte straffbart beteende, och var gränsen går mellan våldtäkt och oaktsam våldtäkt.

Den skrivna domen ger inte hela bilden

Brås bedömning av domstolarnas avgöranden bygger enbart på vad som framgår av den skrivna domen. Det finns skäl att påpeka att en dom och dess domskäl inte är någon exakt beskrivning av hur rätten kom fram till sitt beslut. Från domen kan man få information om vilken bevisning som åklagaren åberopade, och oftast ett referat av både huvudbevisningen och stödbevisningen. Men domen ger ingen fullständig bild av rättegången, till exempel vilket intryck som parterna gav i rätten. Det är en brist eftersom deras trovärdighet kan vara avgörande för utslaget, och det kan inte uteslutas att bedömningen av trovärdigheten kan ha påverkats av deras uppträdande.

Därtill kommer att beslutet att fria eller fälla tas i överläggningar bakom stängda dörrar. Hur dessa överläggningar gått till och hur de "redigerats" i den skrivna domen går heller inte att veta. Slutligen varierar det i vilken utsträckning domarna redovisar och diskuterar de förhör som försvaret håller, och de invändningar som försvaret tar upp i huvudförhandlingen som kan försvaga den bevisning som åklagaren lagt fram.

Sammanfattningsvis kan Brås genomgång ge en viss bild av vad som styr rättens avgörande i våldtäktsmål, men för att komma närmare hela sanningen skulle man behöva delta både vid rättegångarna och i rättens överläggningar.

Större enighet mellan åklagare och domare om vad som är straffbart

Den bild som framträder vid genomgången av domar från 2023, är att det finns en större enighet mellan åklagare och domare än vid förra genomgången, när det gäller vad som är straffbart enligt de nya samtyckesreglerna. Vid Brås genomgång av domar som rör "nya" fall 2019 framstod det i en del av de friande domarna som ganska tydligt att den åtalade handlingen inte uppfyllde rekvisiten för en våldtäkt. Det tycktes som att åklagarna ville testa hur de nya reglerna om ofrivillighet skulle

tolkas genom att väcka åtal i en del osäkra fall. I flera fall handlade det om situationer där målsägandens sätt att uttrycka sin vilja inte varit så tydligt. Här refereras delar av domskälen i två sådana fall från 2019.

Fall 1.

I detta fall har parterna lärt känna varandra via en dejtningssapp och målet rör vad som hände under deras första möte. I domskälen anges bland annat följande:

Målsägandens uttryck för sin ovilja har i detta fall varit väldigt subtilt. Tingsrätten anser att målsägandens signaler inte har varit helt enkla att tolka eller förstå, vilket tingsrätten också anser framgår av den tilltalades berättelse. Därtill kommer att målsäganden vid några tillfällen agerat på ett sätt som gett den tilltalade signaler som kan ha fått honom att tro att hon deltog frivilligt. Innan det första vaginala samlaget har målsäganden berättat att hon hjälpte till när den tilltalade tog av hennes byxor. Hon har förstått vad som skulle hända och sagt åt honom att han ska vänta och ta det lugnt eftersom det var länge sedan. Hennes agerande och uttalande menar tingsrätten kan uppfattas som en vilja att delta. Så har också den tilltalade uppfattat målsägandens beteende.

Fall 2.

Även i det här fallet har parterna lärt känna varandra via en dejtningssapp, och målet rör vad som hände när de träffades för andra gången:

Det kan också anmärkas att varken målsäganden eller den tilltalade menat att hon uttryckligen samtyckt till samlag och då använt just det ordet. Vidare synes målsäganden under samlaget ha visat ett ansiktsuttryck som visade att hon knappast njöt av akten, vilket fick den tilltalade att be henne att vända på sig. Detta tyder ju på att hon inte medverkade frivilligt, liksom det förhållandet att hon var rätt passiv under hela händelseförloppet. Det verkar också ha varit svårt för den tilltalade att komma in i henne, vilket kan betyda att hon inte var sexuellt upphetsad och därmed inte samtyckte till samlaget. Det måste även sägas att målsäganden uppgivit sig ha varit rädd för den tilltalade, vilket hämmat hennes förmåga att säga ifrån.

Å andra sidan måste följande nämnas. Samtycke kan ges även till dåligt sex, vilket innebär att även bristande upphetsning och njutning från en part inte behöver betyda att samtycke saknas. Ett samtycke behöver heller inte vara uttryckligt utan kan ges på oerhört många sätt och behöver inte ens kläs i ord. I ett fast förhållande kan samtycke till sex ofta vara underförstått så länge inte någon av parterna säger ifrån. Vid parternas första möte i den tilltalades bostad samtyckte uppenbarligen målsäganden inledningsvis till samlag. Detta ångrade hon emellertid och den tilltalade respekterade det, om än motvilligt. När hon sedan kontaktade honom igen och frågade om en andra chans, är det en rätt naturlig tolkning att hon då menade en chans till samlag. Det var ju det som inte hade skett vid första mötet, trots att båda hade velat ha sex till en början.

Vidare har målsäganden förstått vad den tilltalade var ute efter när han mildt förde henne mot sovrummet och följt med utan att protestera eller sätta sig till motvärn. Väl inne i sovrummet har hon själv tagit av sig sin tröja och hoppat upp i sängen. Hon har dessutom själv hämtat en kondom och inte hindrat honom från att försöka komma in i henne. Hon har på fråga från honom om hon ville fortsätta svarat ja och hon har på anmodan av honom ställt sig på knä utan att han behövt vända på henne.

Brås bedömning, efter att ha gått igenom samtliga domar från åren 2019 och 2023, är att det är mindre vanligt 2023 med åtal i fall där målsägandens sätt att uttrycka att hon inte vill delta är så otydligt som i de exempel som getts här. Det kan vara en bidragande förklaring till att andelen av åtalen för ”nya” fall som lett till en fällande dom har ökat.

Fall där parterna tidigare haft frivilligt sex leder oftare till en fällande dom

I Brås första uppföljning framgick det i drygt hälften av våldtäktsdomarna 2019, som rörde rena ofrivillighetsfall, att parterna haft intim kontakt före övergreppet.⁹¹ Andelen är ungefär densamma 2023. Men det som förändrats är att den här typen av fall nu oftare leder till en fällande dom. De fällande domarna 2019 avsåg i huvudsak fall där det inte förekommit någon närmare fysisk interaktion före händelsen.⁹² I de fall det blev en friande dom 2019 på grund av att (rekvisiten) inte ansågs uppfyllda⁹³ hade parterna i samtliga fall interagerat intimt före den anmälda gärningen (Brå 2020:6, s 44). År 2023 har andelen fällande domar i sådana fall ökat markant, till 73 procent, och andelen fällande domar är ungefär lika hög som i fall där parterna inte haft intim kontakt tidigare.

Enligt Brås mening är detta ytterligare ett tecken på att det nu råder en större enighet mellan åklagare och domare om hur lagen ska tillämpas. I detta kan urskiljas två olika rättsliga bedömningar. Den ena avser fall där parterna haft sex tidigare, men inte samma dag eller kväll. De tidigare domarna antyder att domstolarna ställde högre krav på målsäganden att visa att hon inte ville delta vid detta senare tillfälle, annars ansåg domstolen inte att det kunde bevisas att den misstänkte kunde förstå det (och därmed hade uppsåt till brottet).

⁹¹ Det var en fördubbling jämfört med domarna 2017.

⁹² I några fall 2019 hade våldtäkten skett inom ramen för en dejt efter att parterna träffats via en dejtningssapp. I de fallen hade målsäganden tidigare gjort klart att hon inte ville ha sex när de skulle träffas.

⁹³ I motsats till de fall där den friande domen berodde på bristande trovärdighet eller bevisning.

Den andra rättsliga bedömningen rör frågan om hur flera sexuella handlingar efter varandra ska bedömas. Det gäller fall där målsäganden först deltagit frivilligt men sedan inte vill delta mer, och den tilltalade ändå fortsätter. Det fanns inga fall av det slaget som ledde till en fällande dom 2019, medan det finns flera fällande domar 2023 som rör den typen av fall.

Det kan, enligt Brås mening tolkas som att domstolarna nu i större utsträckning än inledningsvis har förstått och anammat lagens andemening – att kravet på samtycke i varje enskild sexuell situation är lika starkt oavsett vad målsäganden samtyckt till tidigare.

Men det förekommer också ett par fall där tingsrätten och hovrätten bedömt betydelsen av tidigare sexuell samvaro i närtid på olika sätt. Tingsrätten beskriver det som skett som ett sammanhängande händelseförlopp och frikänner den tilltalade:

Tingsrätten finner att utredningen sammantaget visat att målsäganden och tilltalad har haft sex med varandra i den tilltalades säng och att de därefter tagit en kortare paus i samvaron då den tilltalade inte kunde få utlösning. Den sexuella samvaron har därefter fortsatt genom att tilltalad utförde ett oralt samlag med målsäganden och därefter ett vaginalt samlag och avslutat med att föra upp ett finger i hennes anal. Den sexuella samvaron har skett under ett sådant sammanhängande händelseförlopp som målsäganden initialt lämnat sitt samtycke till och deltagit frivilligt i. Sett emot den korta sammantagna tiden och den paus som parterna tagit i sin samvaro samt vad som framkommit i övrigt kan tilltalad inte heller anses ha otillbörligt utnyttjat att målsäganden somnat till. Utredningen ger inte heller stöd för att hon därefter markerat att hon inte längre vill delta. Åtalet för våldtäkt är således inte styrkt utan ska ogillas.

Hovrätten anser däremot att det är två tydligt avgränsade skeenden där den tilltalade måste ha förstått att målsäganden inte deltog frivilligt i det senare:

Målsäganden har berättat att hon vaknade av att tilltalad utförde oralsex på henne samt att han därefter hade vaginalt samlag med henne och förde in ett finger i hennes anal. Som tingsrätten angett hade målsäganden och tilltalad dessförinnan haft frivilligt sex på visst sätt. Av målsägandens uppgifter följer dock att detta sex hade avslutats, att hon en stund senare lagt sig på mage bredvid tilltalad och att det då var uttalat mellan dem att de skulle sova. Det ska i sammanhanget särskilt poängteras att en person när som helst kan ändra sitt ställningstagande till att delta i sexuella handlingar (se NJA 2019 s. 668). Något samtycke till ytterligare sexuella handlingar har således inte förelegat. Målsäganden har följaktligen inte deltagit frivilligt i de handlingar som omfattas av åtalet. Det är visat att hon sov när de sexuella handlingarna inleddes.

–. –

Särskilt sett i ljuset av hur hon agerade under parternas tidigare sexuella samvaro talar de nu angivna omständigheterna för att tilltalad, fastän han var påtagligt berusad, har uppfattat att hon sov och inte deltog frivilligt. I vart fall har han förstått att det fanns en avsevärd risk för att det förhöll sig på det sättet.

Brås samlade bedömning är att rättspraxis har utvecklats mot att i större utsträckning betrakta sexuella handlingar som sker efter varandra under en längre samvaro som separata händelser, som ska bedömas var för sig.

Enbart muntlig bevisning accepteras oftare som tillräckligt för en fällande dom

Den tredje förändringen mellan 2019 och 2023 som, enligt Brås mening, framträder är att det i större utsträckning blir en fällande dom i mål där det enbart finns muntlig bevisning.

Hur stark bevisning som krävs för en fällande dom i ett våldtäktsmål är en ständigt aktuell fråga. Detta eftersom det ofta är svårt att få fram riktigt stark bevisning i våldtäktsärenden, då det rör sig om väldigt privata situationer, där det sällan finns vittnen som sett vad som skedde. Därför är det av avgörande betydelse hur domstolarna ser på värdet av muntlig ”stödbevisning”, det vill säga att det utöver målsägandens berättelse endast finns utsagor från personer som målsäganden berättat om händelsen för.

Högsta domstolen har vid ett flertal tillfällen tagit upp vad som krävs när det gäller bevisning för en fällande dom (se bland annat NJA 2009 s. 447 I och II, NJA 2010 s. 671, NJA 2017 s. 316). Den mest citerade domen är den från 2009, där det i domslutet bland annat sägs:

En alltigenom trovärdig utsaga från målsäganden kan i förening med vad som i övrigt har framkommit i målet - t.ex. om målsägandens beteende efter händelsen – vara tillräcklig för en fällande dom. [– – –] Det är dock ett rimligt krav att målsägandens berättelse till den del det är praktiskt möjligt blivit kontrollerad under förundersökningen, låt vara att brister i det avseendet inte utan vidare behöver leda till bedömningen att åtalet inte har blivit styrkt.

I nästa avsnitt beskrivs vilka konsekvenser lagändringarna fått för vilken bevisning som finns i målen, och hur andelen fällande domar med enbart muntlig bevisning har utvecklats.

Teknisk bevisning saknas oftare i dag i både friande och fällande domar

Att våldtäktsärenden även före lagändringarna ofta inrymde bevissvårigheter framgår i Brås tidigare genomgång av domar för våldtäkt år 2017 (Brå 2019 b). Riktigt stark bevisning noterades då i endast 12 procent av de 100 studerade fallen. I de fallen handlade det om vittnen som sett vad som hände, någon form av inspelning från händelsen eller ett erkännande. Brå kallade bevis med den styrkan för ”bevisnivå 1”. I 58

procent av domarna fanns det relativt stark bevisning, till exempel någon form av teknisk bevisning, som rättsintyg med skador, alkohol- och drogtest, larmsamtal eller annan ganska stark bevisning, som ett halvt erkännande (bevisnivå 2). I 30 procent av fallen utgjordes den bevisning som fanns, utöver målsägandens berättelse, endast av stödvittnen som inte bevittnat själva händelsen (bevisnivå 3).

Att det saknas teknisk bevisning bör generellt sett bli vanligare i och med införandet av en våldtäktslagstiftning som bygger på frivillighet. Det eftersom de rena ofrivillighetsfallen inte omfattar vare sig våld eller att målsäganden varit kraftigt berusad, och att det därmed typmässigt saknas bevisning i form av skadedokumentation eller alkohol- och drogtest. Det grundläggande bevistemat, det vill säga vad som ska bevisas, har i stället förflyttats från medlet (våld, hot, utnyttjande) till ofrivilligheten. Det skulle kunna medföra att bevisvärderingen görs något annorlunda efter lagändringarna, samt att olika former av teknisk bevisning blivit mindre vanliga.

Den hypotesen får också stöd av data. Andelen av samtliga våldtäktsmål där det endast fanns målsägandens utsaga och muntlig bevisning, i form av stödvittnen som inte bevittnat händelsen, har ökat från 30 procent 2017 till 43 procent 2023. Av målen 2023 som rör ”nya” fall är det hela 54 procent där det endast finns bevis på nivå 3.⁹⁴

I fall som omfattar våld eller särskilt utsatt situation är andelen som endast har bevisning på nivå tre lägre, men det är intressant att även i den typen av fall har andelen mål där det endast finns bevisning på nivå 3 ökat från 30 till 38 procent sedan 2017. Det kan tyda på att åklagare nu, i linje med de tidigare nämnda domarna i Högsta domstolen, i större utsträckning bedömer att det kan vara tillräckligt med muntlig bevisning för en fällande dom, och därför i större utsträckning väcker åtal i ärenden där det endast finns muntlig bevisning.

⁹⁴ I motsats till i nästa avsnitt ingår även oaktsam våldtäkt bland de ”nya” fallen. Med ”nya” fall avses alltså här både fall som rör våldtäkt enligt första meningen § 6 BrB, och fall som rör oaktsam våldtäkt (det vill säga där den tilltalade dömdes för oaktsam våldtäkt).

Tabell 19. Bevisnivån i domar för våldtäkt 2023 respektive 2017. Andelar i procent.

Bevisnivå	Samtliga fall 2023 (n=367)	"Nya" fall 2023 (n=121)	"Gamla" fall 2023 (n=246)	Samtliga studerade fall 2017 (n=100)
Nivå 1	16	12	18	12
Nivå 2	41	35	44	58
Nivå 3	43	54	38	30
Totalt	100	100	100	100

Andelen fällande domar som bygger på enbart muntlig bevisning har ökat

Den mest centrala frågan när det gäller bevisning i våldtäktsmål är dock vilken bevisning som krävs för att någon ska bli *fälld* för våldtäkt.

Brås första uppföljning visade att de fällande domarna 2019 för de "nya" fallen av våldtäkt (*exklusive* oaktsam våldtäkt⁹⁵) tycktes ha något svagare bevisning än de fällande domarna i Brås genomgång 2017. Närmare en tredjedel (31 procent) av de nya fällande domarna 2019 hade endast bevisning på nivå 3, det vill säga muntlig bevisning i form av stöd vittnen som inte själva sett vad som hände. I genomgången från 2017 var den andelen 16 procent. Däremot var andelen av de nya fällande domarna 2019 som hade stark bevisning (bevisnivå 1) högre än i domarna från 2017 (31 jämfört med 17 procent).⁹⁶ Urvalet när det gällde fällande "nya" domar var dock begränsat (26 domar), så resultaten måste tolkas med försiktighet.

Genomgången av domarna från 2023 visar att det nu blivit ännu vanligare än 2019 med fällande domar som bygger på enbart stöd vittnen som inte själva varit närvarande under själva våldtäkten. Det framgår av tabell 20. Här bör dock framhållas att antalet domar i de olika kategorierna är begränsat, så resultaten bör tolkas med försiktighet.

I tabell 20 ingår inte domar som rör oaktsam våldtäkt i kolumnen med de "nya" fallen. På samma sätt som i Brås första uppföljning redovisas de separat, se kapitlet Oaktsam våldtäkt.

⁹⁵ Dessa domar analyserades separat 2019, och därför analyserar Brå dem separat även den här gången.

⁹⁶ I 39 procent fanns det bevisning på nivå 2.

Tabell 20. Bevisnivån i fällande domar för våldtäkt 2023, 2019 respektive 2017. Oaktsam våldtäkt ingår inte i kolumnen för "nya" fall 2023. Andelar i procent.

Bevisnivå	Samtliga fall 2023 (n=272)	"Nya" fall 2023 (n=66)	"Gamla" fall 2023 (n=180)	"Nya" fall 2019 (n=26)	Samtliga studerade fall 2017 (n=69)
Nivå 1	21	20	24	31	17
Nivå 2	52	41	56	39	67
Nivå 3	28	39	21	31	16
Totalt	100	100	100	100	100

Tabellen visar att en dryg fjärdedel av alla fällande domar 2023 inte hade starkare bevisning än målsägandens utsaga samt stöd vittnen som målsäganden berättat om händelsen för (bevisnivå 3). Det är en ökning med 12 procentenheter jämfört med den andelen år 2017, alltså året innan samtyckeslagen infördes. Ökningen jämfört med 2017 förklaras främst av de "nya" fall där det blivit en fällande dom 2023 (I 39 procent av dem fanns endast muntlig bevisning⁹⁷). Men man kan även se en viss ökning av andelen fällande domar som rör "gamla" fall, där det endast finns muntlig bevisning (från 16 procent 2017 till 21 procent 2023).⁹⁸

En av förklaringarna till att antalet och andelen fällande domar har ökat både sedan före införandet av samtyckeslagen, och sedan Brås första uppföljning av lagändringarna, kan vara att antalet fall med enbart muntlig bevisning som går till åtal ökat. Dessutom leder en högre andel sådana åtal leder till en fällande dom.

Rättens argument för att muntlig bevisning räcker

Hur ser då den bevisningen ut i de fall där det blivit en fällande dom, trots att det bara finns målsägandens utsaga och stöd vittnen som själva inte sett vad som skett? Oftast handlar det om fall där samtliga av dessa omständigheter föreligger:

⁹⁷ Siffran omfattar inte de fällande domarna som rör oaktsam våldtäkt.

⁹⁸ När det gäller "gamla" fall jämförs 2017 och 2023, eftersom ingen genomgång av bevisnivån i domar som gällde "gamla" fall gjordes i vår första uppföljning 2019. När det gäller "nya" fall avser jämförelsen åren 2019 och 2023.

1. Målsäganden bedöms som både trovärdig och tillförlitlig genom att anmäla det som hänt relativt snart, ofta genom larmsamtal, ha en tydlig konkret berättelse om vad som hänt, vara tydlig med vad hon⁹⁹ minns och inte minns och vara konsekvent i sin beskrivning av vad som hänt. I flera av dessa fall är också den tilltalade mindre trovärdig, eftersom hans berättelse är tydligt motsägelsefull eller så har han ändrat sin berättelse vid flera tillfällen under rättsprocessen.
2. Målsäganden har i nära anslutning till händelsen i konkreta ordalag berättat för andra vad hon varit med om (polis, sjukvård, vänner eller anhöriga). Hon har beskrivit händelsen på samma sätt i de olika sammanhangen.
3. Målsäganden har enligt samlade vittnesmål visat tecken på traumatisering efter händelsen.

Det finns enstaka fällande domar med enbart muntlig bevisning där alla dessa kriterier inte är uppfyllda, men i de flesta fall är bevisningen av det slaget.

Det är intressant att konstatera att domarna inte sällan i domskälen utvecklar sin syn på varför de i fall av det här slaget tror att målsäganden talar sanning om vad som skett. Den typen av domskäl var sällsynt i Brås uppföljning av domar från 2019. Här följer ett par exempel på hur de argumenten kan vara formulerade¹⁰⁰:

Tingsrätten anser att det är osannolikt att målsäganden i princip omedelbart efter samlaget skulle vara så ledsen, berätta för flera personer att hon blivit våldtagen, dagen efter uppsökt akutvård för våldtagna samt senare anmäla X för våldtäkt om de förklaringar som försvaret har lyft fram skulle föreligga. Inte heller i övrigt har det framkommit någon annan tänkbar förklaring till målsägandens beteende än att hon utsatts för det som hon har berättat om. Tingsrätten anser alltså att det inte har framkommit något i målet som ger stöd för att målsäganden skulle hittat på sin berättelse.

... så framstår det som helt orimligt att målsäganden skulle polisanmäla en påhittad våldtäkt, genomgå undersökning på sjukhus, delta under förundersökning och rättegång samt därtill gå på regelbundna samtal hos psykolog i flera månader för att "förekomma" hans uppgifter (om att det var frivilligt).

⁹⁹ För enkelhetens skull används här ordet "hon", men det kan även vara fråga om att målsäganden är en man.

¹⁰⁰ Detaljer som rör händelsen har ändrats av sekretesskäl.

Tingsrätten kan inte se någon rimlig förklaring till varför målsäganden, om den tilltalades uppgifter om händelserna vore riktiga, omedelbart efteråt skulle vara chockad och gråta samt uppge att hon blivit våldtagen.

Olika syn i tingsrätt och hovrätt när det gäller målsägandens trovärdighet

Som redovisats i tidigare ändras 20 procent av samtliga domar ändras i hovrätten så är det 34 av tingsrättsdomarna från 2023 som ändrats i hovrätten på det sättet att hovrätten friat där tingsrätten fällt, eller hovrätten fällt den tilltalade för våldtäkt där tingsrätten friat.¹⁰¹ Det är alltså lika vanligt att ändringen innebar att hovrätten friade där tingsrätten fällt, som att domen ändrades från friande till fällande.

I de flesta av dessa fall beror ändringen på att hovrätten värderar målsägandens trovärdighet på ett annat sätt än tingsrätten. Ändringarna illustrerar tydligt att frågan om att fria eller fälla inte är någon exakt vetenskap utan i stor utsträckning en *värdering* av utsagor, och det torde gälla med särskild styrka i våldtäktsmål. Särskilt tydligt är detta när det gäller hur konsekvent målsäganden måste vara när hon vid olika tillfällen berättar om vad som hänt. I ett par fall, som redovisas nedan, har hovrätten ändrat en fällande dom i tingsrätten och friat den tilltalade på grund av att målsäganden inte bedömts som trovärdig, eftersom hon inte beskrivit vad som hänt på samma sätt varje gång, eller att hennes beskrivning innehåller motsägelser.

Fall 1.

Tingsrätten dömer den tilltalade och beskriver målsägandens trovärdighet på följande sätt:

Målsäganden har lämnat en berättelse som till övervägande del varit levande och klar, samt även i stora delar detaljrik. Tingsrätten har uppfattat henne som trovärdig. Hon förefaller inte överdriva och har inte heller dragit sig för att lämna uppgifter som kan framstå som ofördelaktiga för henne. Att ett samlag har ägt rum, får stöd av NFC:s uppgifter om att det påträffats sperma inuti Målsäganden. Hon har som ovan redovisats uppgett hur själva övergreppet gick till och att det föregicks av att X eskalade i humöret och blev alltmer våldsam. Hennes uppgifter om övergreppet får stöd av det hon i omedelbar anslutning uppgett till larmcentralen och till vad hon berättade för polismannen och sedan även till två vänner. Målsäganden har därefter hållit fast vid sina uppgifter. De är tillförlitliga och ska ligga till grund för den fortsatta bedömningen. Detta även om en del av hennes uppgifter framstår

¹⁰¹ Brås uppföljning av överklaganden till hovrätten sträcker sig till mitten av november 2024.

som svårförklarliga, exempelvis hennes påstående att den tilltalade skulle ha ringt 112. Något sådant samtal har bevisligen inte ägt rum.

Hovrätten friar den tilltalade och beskriver målsägandens trovärdighet på följande sätt:

Målsägandens berättelse om händelseförloppet innehåller en del specifika detaljer, men är som helhet inte klar och detaljrik. Detta gäller såväl hennes uppgifter om samlaget, som det hon har berättat om händelseförloppet före och efter samlaget. Vidare har hon i förhöret i tingsrätten lämnat olika uppgifter om vissa omständigheter, vilket väcker frågor om hur klara hennes minnesbilder av kvällen är. Under ärendets gång har Målsäganden också lämnat uppgifter som motsägs av utredningen i övrigt. Hon har till exempel på ett detaljerat sätt beskrivit att den tilltalade ringde 112 under det bråk som följde på samlaget samt att hon hörde och troligtvis även deltog i samtalet med larmoperatören. Hennes uppgift om detta samtal motsägs av inhämtade uppgifter från larmcentralen. Att målsäganden vid händelsen var påverkad av alkohol och narkotika är en omständighet som kan förklara de brister som finns i hennes berättelse.

Fall 2.

Tingsrätten dömer den tilltalade och beskriver målsägandens trovärdighet på följande sätt:

Det är tingsrättens bedömning att målsägandens berättelse är så detaljerad, sammanhängande och utförlig som man rimligen kan kräva i ett mål om våldtäkt som det motsvarande. Trots mängden detaljer har hennes berättelse enligt tingsrättens uppfattning varit i allt väsentligt fri från motsägelser och svårförklarliga moment. Det har inte heller framkommit annat än att berättelsen inte förändras över tid. Målsäganden har således varit konsekvent med att hon inte deltog frivilligt. Hennes berättelse är lång, levande och innehåller särpräglade detaljer som ger intryck av att vara självupplevda.

Hovrätten friar och beskriver målsägandens trovärdighet på följande sätt:

Vidare anser hovrätten, till skillnad från tingsrätten, att målsägandens berättelse inte har varit levande. Målsäganden har inte kunnat lämna en fristående berättelse, utan åklagaren har fått ställa många frågor till henne för att leda berättelsen framåt. I vissa delar motsägs också målsägandens uppgifter om händelseförloppet av annan bevisning. [– – –] Vittnet X har uppgett att hon vistades i samma sovrum som parterna under hela natten. Hon somnade och vaknade på morgonen och hade då varken hört eller sett något, vilket i sig framstår som något märkligt om målsägandens berättelse stämmer att den tilltalade flera gånger ropade målsägandens namn, att målsäganden flera gånger sa till honom att sluta och att hon slog huvudet i väggen eller taket. Målsäganden har på frågan om varför hon inte ropade till vittnet X och bad om hjälp svarat att hon var hes och hade ont i halsen, varför hon inte kunde få fram orden. Hovrätten anser att denna del av målsägandens berättelse inte är helt logisk och innehåller svårförklarliga moment.

Men det finns också fall där ändringen gått i motsatt riktning, så att hovrätten ändrat en friande dom till fällande. Ett sådant exempel är en dom

från Svea hovrätt i oktober 2024. Tingsrätten uppfattade i och för sig, liksom hovrätten, att målsäganden var trovärdig och tillförlitlig, men bedömde att stödbevisningen, i form av två vittnesmål, inte var tillräckligt entydig för en fällande dom¹⁰². Hovrätten ansåg däremot att det fanns tillräcklig stödbevisning och tog upp ett par av de faktorer som tingsrätterna ofta brukar anföra som stöd för en fällande dom (se avsnitt Rättens argument för att muntlig bevisning räcker):

Till skillnad från tingsrättens majoritet anser hovrätten att den bevisning som åklagaren har lagt fram är sådan att den ger ett tydligt stöd till målsägandens berättelse.

Vad gäller de kontakter som målsäganden har haft med andra direkt i anslutning till att händelsen har inträffat, där hon berättat om det hon har blivit utsatt för och om sitt mående efter händelsen, har både målsägandens anhörig och hennes vän X bekräftat att hon uppgett att hon blivit utsatt för en våldtäkt. I meddelandena till X har hon dessutom uppgett att våldtäkten ska ha skett när den tilltalade trodde att hon sov och att hon vaknade upp när han försökte ha sex med henne. Såväl målsägandens anhörig som X har bekräftat att målsäganden mådde dåligt i tiden därefter på ett sätt som skiljde sig åt från tiden före händelsen. Även den skriftliga utredningen i form av bl.a. anteckningar i sjukvårds-journaler, psykologutlåtanden och s.k. skärmdumpar stödjer målsägandens berättelse. — — —

Den tilltalades uppgifter har i centrala delar varit något knapphändiga. Särskilt hans uppgifter om vad som inträffade när han vaknade upp på morgonen i målsägandens bostad fram till att han lämnade lägenheten framstår som tillrättlagda och vaga. Hans uppgifter förtar inte målsägandens berättelse och värdet av den övriga bevisningen som åklagaren har lagt fram.¹⁰³

Sammantaget visar genomgången att olika domstolar kan få olika bild av både målsägandens och den tilltalades trovärdighet. Det kan få stor betydelse för utgången i målet, i synnerhet om det saknas annan tyngre bevisning. Problemet aktualiseras särskilt i de rena ofrivillighetsfallen, eftersom det i de flesta av de målen saknas bevisning utöver målsägandens utsaga och stödvittnen som inte själva sett vad som hände.

Tingsrättsdomar i rena ofrivillighetsfall som ändrats i hovrätten

Som framgick i tidigare avsnitt är det lika vanligt att hovrätten ändrar tingsrättens dom från friande till fällande som att den ändrar domen från fällande till friande. Med ”ändringar” avses här att domen ändrades från friande till fällande eller vice versa eller att domen ändrades till en grövre eller en mildare form av våldtäkt.

¹⁰² Rättens ordförande var skiljaktig det vill säga ansåg att den tilltalade borde fällas.

¹⁰³ Även i hovrätten var en ledamot skiljaktig och ville fria den tilltalade.

Men hovrättsdomarna kan ändå illustrera att de nya lagreglerna kan vara svårare för domstolarna att tolka än de gamla, och att synen på vad som är en våldtäkt enligt de nya reglerna kan variera mellan olika domare. Andelen av tingsrättsdomarna som ändras i hovrätten är avsevärt högre när det gäller ”nya” jämfört med ”gamla” fall – 28 procent jämfört med 16 procent. Det betyder att mer än en av fyra tingsrättsdomar som rör ”nya” fall ändras i hovrätten från fällande till friande eller vice versa, eller ändrades till en grövre eller en mildare form av våldtäkt. Inget av de studerade avgörandena i hovrätten, som rör våldtäkt, togs upp i Högsta domstolen.

I den studie om rättspraxis om våldtäkt som Brå gjorde före lagändringarna (Brå 2019) ingick inte någon genomgång av hovrättsdomar. Den studien ger därmed inget underlag för att bedöma om andelen tingsrättsdomar som ändras i hovrätten har ökat sedan lagändringarna. Frågan har dock tagits upp i en artikelserie i tidningen Expressen våren 2024. Där jämfördes antalet hovrättsdomar som rör våldtäkt från 2017 respektive 2023, och de fann att andelen av dessa domar där tingsrättens beslut ändrats hade ökat från 11 till 19 procent (Strindlöv, Expressen 20 maj 2024).

Mot den bakgrunden kan det vara av intresse att veta om ändringarna i hovrätten handlade om att de gjorde en annan bedömning i frågan om hur de nya samtyckesreglerna ska tolkas, eller om de hade en annan syn än tingsrätten på bevisningen i målet. I reella tal var det åtta domar om rena ofrivillighetsfall som ändrades i hovrätten från friande till fällande eller vice versa.¹⁰⁴ På samma sätt som när det gäller samtliga ändringar i hovrätten, så innebar ändringarna i hälften av fallen att tingsrättens dom ändrades från friande till fällande, och i andra hälften att domen ändrades från fällande till friande.

Av Brås genomgång framgår att i de fall hovrätten friade där tingsrätten fällt, så handlade det om att de hade olika syn på om målsäganden är trovärdig, och om övrig bevisning är tillräcklig. Två av dessa domar har beskrivits ovan.¹⁰⁵ Enligt Brås mening är det ändringar som hade kunnat ske även före lagändringarna, i mål där bevisningen enbart består av målsägandens berättelse och ett vittne som inte sett vad som skett. Men de nya frivillighetsbaserade reglerna kan ju i och för sig leda till att fler

¹⁰⁴ Fram till den 15 november 2024 hade totalt 188 av samtliga tingsrättsdomar 2023 överklagats till hovrätt.

¹⁰⁵ De två fall som beskrivs på s. 98–99, där hovrätten fällde när tingsrätten friade.

tingsrättsdomar ändras i hovrätten, eftersom lagändringen har medfört att fler fall med inte så stark bevisning går till åtal.

I de fyra fall där tingsrätten friat den tilltalade, medan hovrätten fällt honom för våldtäkt eller oaktsam våldtäkt, beror ändringen däremot på att hovrätten tolkar de nya reglerna på ett annat sätt än tingsrätten. Det första fallet gällde om det som skett nådde upp till lagens villkor (rekvisiten) för särskilt utsatt situation, eller om det enbart rörde icke frivilligt deltagande. Tingsrätten bedömde det som ett rent ofrivillighetsfall och friade den tilltalade, medan hovrätten ansåg att han utnyttjat att målsäganden befunnit sig i en särskilt utsatt situation på grund av berusning. I det andra fallet handlade oenigheten om ifall ett samtycke följt av sömn ska ses som ett sammanhängande skeende eller om det ska ses som våldtäkt om målsäganden vaknar av att den tilltalade på nytt har samlag med henne utan att inhämta samtycke till det. Tingsrätten uppfattade det som ett sammanhängande skeende och friade, medan hovrätten såg det som separata händelser och dömde den tilltalade för våldtäkt.

I det tredje fallet, där hovrätten fällde medan tingsrätten friade, var frågan om målsägandens agerande var sådant att den tilltalade borde inse risken för att hon inte ville delta i ett samlag; hon sade nej, men hjälpte honom samtidigt att få in penisen i hennes slida, eftersom det gjorde ont när han inte lyckades riktigt.

I det fjärde fallet var frågan om det som skett var att betrakta som tjatsex, och därmed inte olagligt¹⁰⁶, eller som våldtäkt. Tingsrätten bedömde det som tjatsex, medan hovrätten ansåg att beteendet var straffbart som våldtäkt genom utnyttjande av att målsäganden befann sig i en särskilt utsatt situation. Hovrätten ansåg att det inte kunde ses som tjatsex eftersom det fanns en obalans i makt mellan dem, med hänsyn till att målsäganden hade neuropsykiatriska funktionsnedsättningar och den tilltalade var betydligt äldre än målsäganden.

¹⁰⁶ Se prop 2017/18:177 s. 80.

Oaktsam våldtäkt

Införandet av det nya brottet oaktsam våldtäkt motiverades i förarbetena på följande sätt (prop. 2017/2018:177 s. 22):

Sexuella övergrepp är en allvarlig typ av brottslighet och även oaktsamma gärningar framstår som straffvärda. Också sådana beteenden kan orsaka påtaglig skada i form av framför allt psykiskt lidande för den som utsätts eller fara för sådan skada. De skador som brottsoffret drabbas av torde vara oberoende av om gärningen genomförs uppsåtligt eller av oaktsamhet. En kriminalisering av oaktsamhet bedöms också ha betydelse i praktiken för att motverka av samhället icke önskvärda beteenden.

Vid beredningen av de nya lagreglerna om våldtäkt var de flesta domstolar som var remissinstanser tveksamma till införandet av brottet oaktsam våldtäkt. Det gällde till exempel Svea hovrätt, Hovrätten över Skåne och Blekinge, Jönköpings tingsrätt, Göteborgs tingsrätt, Malmö tingsrätt och Domstolsverket. Som främsta skäl mot en sådan reglering tog de bland annat upp att en sådan lagregel riskerar att leda till betydande tolkningssvårigheter och bevisproblem, liksom en osäkerhet kring räckvidden av det straffbara området. Stockholms universitet (Juridiska fakultetsnämnden) ansåg att vissa oaktsamhetskriminaliseringar bör införas i 6 kap. brottsbalken. Nämnden avstyrker dock att sådana införs för det fall förslaget om den större reformen skulle genomföras och skriver (prop. 2017/2018:177 s. 22):

Att till de oklarheter som där redan finns lägga ett oaktsamhetsansvar vore potentiellt förödande ur rättssäkerhetssynpunkt.

Domstolsverket ifrågasatte om en kriminalisering av oaktsamhet verkligen var nödvändig, och om det inte var tillräckligt att den nedre gränsen går vid ett likgiltighetsuppsåt. Flera remissinstanser tog upp frågan om risken för så kallad nedsubsummering, det vill säga att det fanns en viss risk för att åklagare och domare ibland skulle komma att falla tillbaka på oaktsamhetsansvaret i fall där det hade funnits möjlighet att döma en person för uppsåtligt brott.

Brås bedömning i den första uppföljningen var att dessa farhågor i stor utsträckning besannats; de tillämpningsproblem som uppstått efter lagändringarna kom främst till uttryck i de fall där någon fälldes för oaktsam våldtäkt. Brå uppfattade i och för sig i ett par domar att det nya brottet om oaktsam våldtäkt fångat upp straffvärda handlingar som troligen annars inte hade kunnat dömas som våldtäkt. Det gällde till exempel ett fall

som rörde sexköp vid misstänkt människohandel, och ett fall där händelseförloppet låg nära utnyttjande av särskilt utsatt situation. Men i flera fall ställde sig Brå frågan om det inte i stället borde ha blivit en friande dom eller en fällande dom för våldtäkt (se Brå 2020 s. 87).

Den bild Brå får vid granskningen av de 26 fällande tingsrättsdomarna som rör oaktsam våldtäkt från 2023 liknar i stora drag den från 2019. Det finns några domar 2023 som framstår som väl motiverade och tycks träffa just sådana fall som lagstiftaren åsyftat. Men i majoriteten av fallen framstår en friande dom eller en dom för uppsåtlig våldtäkt som mer rimlig.

I det sammanhanget finns det skäl att lyfta fram att det som också utmärker de fällande domarna för oaktsam våldtäkt är att andelen av dem där det enbart finns muntlig bevisning är markant högre än i övriga fällande domar. I 12 av de 26 fällande domarna finns endast muntlig bevisning (46 procent).

Väl avvägda fällande domar för oaktsam våldtäkt

Det finns några domar för oaktsam våldtäkt som enligt Brås mening fångar den typ av fall som lagstiftaren kan ha haft i åtanke. De framstår som väl avvägda, både när det gäller valet mellan oaktsam våldtäkt och våldtäkt, och valet mellan en fällande och en friande dom. Det handlar om händelser av främst tre slag

Den första typen handlar om par som tidigare haft frivilligt sex med *våldsinslag*. I ett sådant fall hade målsäganden anmält till polisen att hennes partner haft samlag med våld mot hennes vilja. Den tilltalade anförde att de brukade ha sex med våldsinslag och att han uppfattade att målsäganden var med på det. Målsäganden nekade till att hon samtyckt till det våld som riktats mot henne vid det aktuella tillfället, även om de haft sex med våldsinslag tidigare. Rätten dömde den tilltalade för oaktsam våldtäkt med motiveringen att i de fall någon utsätter den andra parten för våld i samband med samlag så måste det ställas särskilda krav på att den utsatta uttryckligen samtyckt till det.

Den andra typen av fall är de där den tilltalades agerande ligger nära gränsen för utnyttjande av någon som befinner sig i en särskilt utsatt situation, men inte bedöms helt nå upp till det. Det handlar då om att det är en stor åldersskillnad mellan parterna och där unga, ibland mycket oerfarna, tjejer varit inblandade. De har varit rädda för vad som skulle hända om de sade nej och har inte vågat vara tydliga med att de inte ville ha

sex. Enligt rätten borde de tilltalade insett risken för att målsägarna inte klarade av att tydligt säga nej.

I den tredje typen av fall handlar det om hur vaga kroppsliga signaler från en sovande målsägande ska bedömas. I ett av dessa fall har parterna varit ganska berusade på en fest och flörtat med varandra. Hon har sedan lagt sig och somnat. Han har då inlett sex med henne och uppfattat att hon rört sig på ett sätt som indikerade att hon var vaken och samtyckte. Rätten dömer den tilltalade för oaktsam våldtäkt med följande motivering:

Även om det således inte kan uteslutas att X inte direkt avsett att genomföra samlaget mot målsägandens vilja, utan kanske snarare hyste en förhoppning om att hon var med på det, så har han inte gjort tillräckligt för att försäkra sig om detta. Hans agerande är därvid att beteckna som grovt oaktsamt.

I det här fallet har domstolarna identifierat ”gränsområden”, där en gärning som rätten uppfattar som straffvärd, inte helt når upp till lagens villkor (rekvisiten) för våldtäkt, men inte faller inom ramen för brottet mindre grov våldtäkt.

Domar för oaktsam våldtäkt som kan diskuteras

Runt två tredjedelar av de fällande domarna för oaktsam våldtäkt kan dock enligt Brås mening diskuteras från juridisk synpunkt. Även här kan ett par typfall identifieras. I en typ av fall framstår domen som en effekt av att domstolen känner en viss sympati med den tilltalade och inte uppfattar att handlingen är så klandervärd att den förtjänar tre års fängelse. Detta trots att den såvitt Brå kan bedöma, uppfyller rekvisiten för en våldtäkt. Den andra typen av fall är sådana där bevisningen är svag och rätten verkar vara osäker på vem av parterna de ska tro på.

Rättens sympati med gärningspersonen påverkar den juridiska bedömningen

I ett sådant fall rörde det sig om en tilltalad som var berusad när händelsen ägde rum. Parterna är ett par där han har sex med målsäganden efter en fest mot hennes vilja. Hon säger nej och att det gör ont, men han verkar inte uppfatta vad hon säger och fortsätter. Rätten dömer till oaktsam våldtäkt med följande motivering:

Rätten finner således styrkt att X haft samlag med och i övrigt handlat mot målsäganden på sätt som påstås i åtalet. Har X då handlat med uppsåt? I sitt berusade tillstånd kan han ha varit förvirrad om målsägandens signaler, och inte till fullo förstått att han handlade mot hennes vilja. X visste att han var berusad. Att då inte avbryta sina

närmanden och vänta tills han var vid sina sinnens fulla bruk innebär normalt en sådan likgiltighet att rätten normalt hade prövat om X i den aktuella situationen varit likgiltig i förhållande till följderna av sitt agerande. Målsägandens uppgift om att hon uppfattade att X inte riktigt verkar ha uppfattat att hon inte deltog frivilligt talar dock för att det snarare rört sig om ett medvetet risktagande av allvarligt slag. Rätten stannar således vid att X ska dömas för oaktsam våldtäkt.

I det här fallet kan man fundera över om inte en fällande dom för våldtäkt hade varit möjlig. Den skrivna domen skulle kunna uppfattas så att berusningen här ses som ett slags förmildrande faktor. Man kan då ställa frågan: ska ett tillstånd av berusning verkligen innebära att den tilltalade inte förstod målsägandens tydliga signaler om att hon inte ville delta? Och i vidare mening: ställs det några ytterligare krav på målsäganden om att visa att hon inte vill delta i fall där gärningspersonen är berusad än i andra fall?

I ett annat fall överrumplade en äldre berusad kvinna en ung man, som bodde i samma hus men som hon inte kände, och hade oralt samlag med honom. Rätten dömer henne för oaktsam våldtäkt:

X agerande vid tillfället framstår som impulsivt och förvirrat. Hennes uppgift om att detta inte är ett normalt beteende för henne måste godtas. Sammantaget tillåter utredningen inte slutsatsen att X skulle ha handlat på samma sätt om hon insett att målsäganden inte deltog frivilligt. Genom sitt handlande har hon dock visat likgiltighet för risken att målsäganden inte ville delta, och har handlat som hon gjorde ändå. X har därmed varit grovt oaktsam beträffande den omständigheten att målsäganden inte deltog frivilligt.

Enligt Brås mening är inte det som anförs i domskälen något som fritar kvinnan från att ha begått ett uppsåtligt brott.

I ett tredje exempel har parterna sin första dejt efter att ha mötts via en dejtningssapp. Målsäganden berättar att hon visat att hon inte ville ha sex genom att hon försökt knuffa bort den tilltalade och sagt att det gjorde ont när han senare ändå hade samlag med henne. Därefter hade hon varit helt passiv. När han skulle gå sade han att han hoppades att hon inte skulle anmäla honom för våldtäkt. Så fort han lämnat hennes lägenhet ringde hon och berättade för sin mamma och en vän vad som hänt. Den tilltalade, som tycktes ha en neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, beskrev dejten som lyckad för sin vän, men att målsäganden varit väldigt passiv. Båda hans vittnen beskrev honom som en väldigt snäll kille. Rätten dömer honom för oaktsam våldtäkt och inte för våldtäkt med följande motivering:

Det är inte styrkt att hennes åtgärder var så entydiga att X måste ha insett att hon inte var villig att delta i hans agerande. Åtalet för uppsåtlig våldtäkt kan därför inte bifallas. Däremot finner tingsrätten att omständigheterna var sådana att X borde ha insett att målsäganden inte deltog frivilligt. Han ska därför dömas för oaktsam våldtäkt.

Det kan inte uteslutas att rätten tog hänsyn till hans funktionsnedsättning när den dömer honom för oaktsam våldtäkt¹⁰⁷ och inte till våldtäkt, trots att hennes sätt att uttrycka ofrivilligheten enligt vad som framgår av domen når upp till vad som normalt krävs för våldtäkt. Domen överklagades till hovrätten som uppfattade att målsägandens signaler inte gick att missförstå och ändrade domen till våldtäkt:

Av målsägandens uppgifter har framkommit att hon inte deltog frivilligt. Det har vidare framkommit att hon inte heller agerade på ett sätt som kunde tolkas som uttryck för samtycke. I stället sa hon i det inledande skedet att hon inte ville, hon försökte knuffa bort X och sa att det gjorde ont. Därefter var hon passiv. X har därmed förstått att målsäganden inte samtyckte till att ha sex med honom. Det framgår också att så var fallet genom att han innan han lämnade målsägandens bostad sa till henne att hon inte skulle anmäla honom. Åtalet är därmed styrkt och X ska dömas enligt gärningspåståendet för våldtäkt.

I ytterligare ett fall, där den tilltalade fälls för oaktsam våldtäkt, argumenterar rätten på ett sådant sätt i domskälen att det är svårt att begripa varför domen blev oaktsam våldtäkt och inte våldtäkt. Detta eftersom hennes sätt att uttrycka att hon inte ville delta framstår som tydligt och svårt för den tilltalade att missförstå. I ett av dessa fall tar rätten i domskälen först upp att målsäganden är osäker på om det var den tilltalade eller hon själv som tog av henne trosorna. Men därefter beskrivs hur hon berättat att:

hon upprepade gånger försökte få X att avsluta det sexuella umgänget, bland annat genom att säga att hon måste gå och att hon skulle upp tidigt morgonen efter, att göra rörelser med sina axlar och försöka få bort hans händer, men att hon upplevde att hon inte fick något gehör eller någon reaktion; att X vare sig lyssnade eller hörde.

Trots att hennes sätt att uttrycka att hon inte längre ville delta framstår som tydliga i domskälen, kommer rätten i nästa stycke fram till att man inte kan dra slutsatsen att den tilltalade förstått att målsäganden inte ville ha något sexuellt umgänge med honom och skriver som följer:

Däremot måste han ha insett risken för att så varit fallet. Det kan härvid nämnas att han och målsäganden träffats för allra första gången utanför nattklubben och att de några minuter efter sitt möte tagit en taxi tillsammans till hans lägenhet. Det har vidare framkommit att målsäganden och X inte någon gång pratat om att de skulle ha sex med varandra vare sig innan eller när de kom fram till lägenheten. Till detta kommer målsägandens agerande under tiden det sexuella umgänget pågick, inte minst då X tagit grepp om hennes hals. Målsäganden har då försökt få bort hans hand. Hon har även rört sina axlar för att markera att hon inte ville.

¹⁰⁷ Ordföranden och en nämndeman var skiljaktiga och ville döma till våldtäkt.

Osäkerhet om vad som ägt rum

I andra fall som kan diskuteras redovisar rätten problem med att värdera vad som skett på ett sätt som i stället talar för en friande dom. I ett sådant fall rörde det sig om ett par, där bägge har psykisk ohälsa och de pratar mycket med varandra om det. Vid ett tillfälle när de har sex börjar det göra ont för målsäganden och hon säger då att hon inte vill, men han slutar ändå inte. Hon stannar dock kvar hos honom och de har sex med varandra även nästa dag. Hon säger vid förhör att detta utåt sett var frivilligt, men innerst inne ville hon inte. Rätten dömer den tilltalade för oaktsam våldtäkt med följande motivering:

Det kan möjligtvis uppfattas som svårförklarligt att hon stannade kvar hos X ytterligare en natt och att de hade sex med varandra vid åtminstone ett tillfälle under tiden som hon var kvar hos honom. Målsägandens beskrivning av denna del av händelseförloppet tyder dock på att hon kan ha drabbats av någon form av s.k. fawn-reaktion, dvs. en reaktion som innebär att ett brottsoffer anpassar sig för att vara gärningsmannen till lags. Inte heller framstår hennes uppgift om att hon mådde psykiskt dåligt och därför förträngde det inträffade som osannolik.

Slutligen kan sägas att de allra flesta fällande domar för oaktsam våldtäkt inte överklagas. Utöver det överklagande som redovisades i föregående avsnitt, överklagades endast en ytterligare dom 2023. Även i det fallet ändrade hovrätten domen till våldtäkt.

En dom i Högsta domstolen år 2022

I Brås förra studie redovisades den då enda domen i Högsta domstolen om oaktsam våldtäkt ("övernattningen" NJA 2019 s. 668). Sedan dess har ytterligare en dom om oaktsam våldtäkt avgjorts i Högsta domstolen (NJA 2022. s 37). Domen handlade om vad som krävs för att *omedveten* oaktsamhet ska bedömas som grov. Det går inte att utifrån domen dra några säkra slutsatser om vad som krävs för att dömas för oaktsam våldtäkt för omedveten oaktsamhet. Men eftersom antalet avgöranden i Högsta domstolen som rör oaktsam våldtäkt är så litet, kan det ändå finnas skäl att här redovisa hur instanserna på olika nivåer resonerat.

Parterna var vänner men hade vid flera tillfällen träffats med huvudsyfte att ha sex. De hade aldrig diskuterat hur de ville att sexet skulle vara, men det brukade inledas med att målsäganden självant utförde oralsex på den tilltalade.

Den aktuella kvällen hade de först frivilligt sex som blev hårdare än vanligt. Vid ett tillfälle när målsäganden satt på honom tog han ett strypgrepp. Det

gillade hon inte, så hon tog försiktigt på hans axel för att visa att hon inte ville och då slutade han omedelbart. I övrigt markerade hon inte att hon inte ville delta i de sexuella handlingarna. Efter genomfört samlag somnade de båda.

Målsäganden beskrev vad som sedan inträffade på följande sätt:

Hon vaknade sedan till av att den tilltalade tog hennes hand till sitt könsorgan. Eftersom hon var trött och blev överrumplad, hängde hon inte riktigt med. Men hon ville inte göra honom upprörd eller skapa problem, så hon tänkte att han skulle få oralsex och utlösning och sedan fortsätta sova, men det blev mer. Hon kände nu inte igen honom, det hela verkade väldigt aggressivt. Det kan ha varit så att han var mycket upphetsad. Han tog hennes hår som en boll i ett hårt grepp och tryckte kraftigt ner hennes huvud till könsorganet. Hon sög men gjorde det inte självmant utan han styrde själv helt. Han fick använda kraft och när han någon gång lättade lite på greppet så blev hon passiv. Hon försökte stanna upp med huvudet men han hade kontroll över det och han satt också vid något tillfälle gränsle över hennes bröst. Hon var passiv och rädd för att han skulle bli arg om hon sade till. Det var nästan som att hon inte ville att han skulle förstå att hon inte var med på det, och hon är inte heller säker på att han förstod. Efter oralsexet försökte han tränga in i henne vaginalt flera gånger innan det lyckades, också då var hon passiv. Det gjorde så ont att hon somnade.

Den tilltalade angav att han inte riktigt kom ihåg allt som hände eftersom han var kraftigt berusad, men att han aldrig använt våld mot målsäganden eller varit aggressiv. Han skulle ha avbrutit handlingarna om hon sagt ifrån på något sätt, som hon gjorde tidigare under kvällen. Han berättade att han inte vid något tillfälle förstått att målsäganden inte ville ha sex, men att han i efterhand förstått att han kanske var oförsiktig.

Tingsrätten frikände den tilltalade, eftersom det inte kunde anses bevisat att han insett att det fanns en risk att målsäganden inte deltog frivilligt. Hovrätten ansåg däremot att den tilltalade *borde* ha insett att det fanns en sådan risk. Eftersom han inte förvissade sig om att hon ville delta var handlandet att bedöma som omedveten oaktsamhet, som också utgör grov oaktsamhet.

Högsta domstolen konstaterar att åklagaren inte gjort gällande att den tilltalade faktiskt misstänkt att målsäganden inte deltog frivilligt och skriver att det allmänt sett finns ett begränsat utrymme att bedöma omedveten oaktsamhet som grov. Oaktsamheten måste, som framgår av förarbetena,

framstå som påfallande klandervärd. Högsta domstolen diskuterar för och emot att den tilltalade borde förstått att målsäganden inte vill delta. För att han borde förstått talar att hon i hög grad var passiv och att ett visst mått av handgriplighet förekom. Mot att han borde förstått talar att de inte någon gång under sin relation talat om hur de ville att sexet skulle vara och att hon tidigare under kvällen markerat att hon inte var med på de sexuella handlingarna och att han då omedelbart slutat. Högsta domstolen friar den tilltalade, eftersom

det finns inte något tydligt stöd i utredningen för att omständigheterna var sådana att tilltalad borde ha förstått att hon denna gång inte deltog frivilligt i oralsexet och samlaget. I vart fall kan den oaktsamhet som må ha förelegat inte anses som så påfallande klandervärd att den ska bedömas som grov och föranleda straffrättsligt ansvar.

Den tilltalade frias med följande motivering:

Det förhållande att målsäganden i hög grad var passiv, tillsammans med den handgriplighet som förekom, talar med viss styrka för att den tilltalade borde ha förstått att hon inte deltog frivilligt. Samtidigt fanns det utöver detta inte några andra tecken på att hon nu inte var med på de sexuella handlingarna, till skillnad från hur det nyligen hade varit när han hållit kring hennes hals.

Domen diskuteras i ett examensarbete på juristprogrammet vid juridiska institutionen i Lund (Anna Johannesson *Oaktsamhet. Vad utgör grov oaktsamhet?* 2022).

Johannesson menar att det i och för sig är rimligt att domstolen tar en viss hänsyn till att målsägande tidigare tagit den tilltalade på axeln för att visa att hon inte ville delta, och att det därmed var svårt för honom att inse att hon vid det senare tillfället inte deltog frivilligt. Men Johannesson framhåller att det enligt både förarbeten och tidigare praxis inte finns något krav på att målsäganden aktivt ska invända mot de sexuella handlingarna. Hon framhåller att det finns påtagliga skillnader mellan det första sexuella umgänget under kvällen och det som är aktuellt i målet. I den första situationen handlade det om ett frivilligt samlag där målsäganden deltog aktivt, medan de aktuella händelserna inleddes när hon sov. Under det sexuella umgänget, som innehöll flera olika moment, deltog hon inte aktivt över huvud taget och den tilltalade var tvungen att använda ett visst mått av våld för att trycka ner målsäganden vid oralsexet. Johannesson saknar en närmare beskrivning från Högsta domstolen kring hur man resonerat kring betydelsen av dessa skillnader. Hon hade också önskat sig en tydligare vägledning från Högsta domstolen kring vilken omedveten oaktsamhet som är så påfallande klandervärd att den ska anses som särskilt grov.

Åklagare och försvarares syn på reglerna om bristande frivillighet

Liksom i den första uppföljningen har Brå inhämtat synpunkter på de nya reglerna från åklagare och försvarare. I motsats till i förra studien har ingen enkät skickats ut till domare. Det eftersom antalet våldtäktsmål per år är så pass få att domare har en begränsad erfarenhet av mål som rör de nya reglerna om frivillighet och i den förra studien hade de flesta av domarna inte några direkta synpunkter. Brå har övervägt att den här gången intervjua ett urval av domare, men avstått, eftersom de provintervjuer som gjordes tydde på att svaren skulle bli mycket kortfattade och allmänna.

Synpunkter har den här gången även inhämtats från utredare inom polisen. De synpunkterna redovisades i kapitlet Polisen syn på utredningsarbetet efter lagändringarna.

På samma sätt som i den förra studien finns det skäl att tolka resultaten med viss försiktighet, med tanke på att antalet svarande är förhållandevis lågt och att det kan finnas en viss skevhet i vilka som väljer att besvara Brås frågor. Det är rimligt att tänka sig att de som har starka åsikter, till exempel om lagändringarnas konsekvenser, är mer benägna att svara på enkäten. Den sortens bias torde dock vara densamma både i den förra studien och i den här.

Åklagare är fortsatt positiva

Frågorna till åklagare ställdes främst genom telefonsamtal, men i ett par fall inkom synpunkter per e-post. De frågor som ställdes var i huvudsak vad de såg som positivt respektive negativt med samtyckeslagen, till exempel när det gäller rättssäkerhet, samt om de hade några synpunkter på skärpningen av minimistrafvet i augusti 2022. Totalt var det 17 åklagare, med erfarenhet av mål som rör de nya reglerna, som lämnade synpunkter.

När åklagare intervjuades i den förra studien år 2019 var nästan alla positiva till lagändringarna. Det som främst lyftes fram var att lagen hade en viktig normativ funktion genom att tydliggöra att ”det räcker att säga nej”. Andra tog upp att det nu var lättare att få till stånd ett åtal och en fällande dom.

Svaren i denna studie fem år senare visar att åklagarna är fortsatt positiva till ändringarna. De flesta av dem lämnar mycket korta svar, men ingen av de intervjuade har en övervägande negativ uppfattning utan alla tycker att reglerna fungerar bra. De allra flesta tycker att reglerna är lätta att tillämpa och att de medfört att det är lättare att få en fällande dom.

Några svarande uppfattar dock att gränsdragningarna mellan vad som är lagligt och olagligt har blivit svårare, liksom gränsdragningen mellan oaktsam våldtäkt och våldtäkt:

”Det är en svårare gräzon än tidigare när det gäller var den straffbara gränsen går”

Flera uppfattar att svårigheterna är särskilt stora när det rör sig om ungdomar och nämner ”tjatsex” som ett område där gränsdragningsproblem kan uppstå:¹⁰⁸

”Det gäller särskilt hur ungdomar kommunicerar med varandra, vad som är ”tjatsex” och vad som är uttryckt ovilja respektive att ångra sig efteråt.”

”När det handlar om ungdomar som båda är berusade och inte så erfarna känns ett åtal inte alltid rätt.”

De flesta tar slutligen upp att även om de nya reglerna inte är svåra att tillämpa, så är det fortfarande svårt att få någon fälld för våldtäkt, eftersom det sällan finns någon stark bevisning:

”I huvudsak är det samma problem som tidigare, att det ofta är ord mot ord utan annan bevisning.”

Många försvarare är fortfarande negativa till de nya reglerna om frivillighet

I Brås första uppföljning (Brå 2020) skickades en enkät ut till offentliga försvarare för att inhämta deras perspektiv på lagändringarna. Den besvarades av 29 personer. För att få en uppdaterad bild av försvarares synpunkter har Brå skickat ut en enkät även den här gången. I stora drag innehåller den nya enkäten samma frågor som i den förra studien. Enkäten skickades till 238 advokater som varit förordnade som offentlig försvarare i något av de mål som ingår i projektets datamaterial, och av dessa har 50 besvarat enkäten (21 procent). På samma sätt som i den förra enkätstudien hade nästan alla svarande även erfarenhet av att biträda målsägande i våldtäktsmål.

¹⁰⁸ Enligt förarbetena till lagen är ”tjatsex” inte olagligt.

Försvarens uppgift i processen är att företräda den tilltalades intressen. Det innebär att han eller hon i sin roll som försvarare i hög grad har klientens rättssäkerhet för ögonen. Rättssäkerhet förutsätter, förutom förutsebarhet, att rättsväsendet följer principer som oskuldspresumtion, proportionalitet och allas likhet inför lagen. Försvarna fick därför först en övergripande fråga om hur de upplever att lagändringarna påverkat rättssäkerheten, och därefter ställdes frågor om de olika aspekterna av rättssäkerheten. För samtliga frågor fanns möjligheten att utveckla svaret genom ett fritextsvar.

Utöver frågor om rättssäkerhet ställdes även frågor om bevisvärdering och om den skärpning av minimistrafken som skett sedan förra uppföljningen. Svaren som rör straffskärpningen redovisas i nästa kapitel.

Försvarna är fortsatt kritiska

I den första uppföljningen var försvarna den yrkesgrupp inom rättsväsendet som var mest negativ till ändringarna. Samma bild framträder även i den nya enkätstudien. Trots att lagen varit i kraft i snart sju år, är de som besvarat enkäten fortfarande lika kritiska. De uppfattar att lagändringarna lett till att rättssäkerheten försämrats.

Av tabell 21 framgår att 84 procent av de svarande anser att rättssäkerheten för den tilltalade har försämrats. Det är en viss ökning jämfört med förra studien.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Här bör dock framhållas att frågan i den nya enkäten är något annorlunda formulerad än i den förra. I den förra enkäten var frågan: Rättssäkerhet bygger på principer som oskuldspresumtion, proportionalitet, förutsebarhet och allas likhet inför lagen. Hur uppfattar du att rättssäkerheten påverkats av ändringarna i lagen?

Tabell 21. Rättssäkerhet bygger på principer som oskuldspresumtion, proportionalitet, förutsebarhet och allas likhet inför lagen. Hur uppfattar du att rättssäkerheten för den tilltalade påverkats av ändringarna i lagen? Andelar i procent (n=50/29).

Svarsalternativ	2024	2020
Förbättrats kraftigt	0	0
Förbättrats något	0	10
Har inte förändrats	16	14
Försämrats något	36	45
Försämrats kraftigt	48	31

Försvararna som svarade att ändringarna lett till försämringar motiverade det bland annat med att det är svårt att tolka frivillighetsrekvisitet) och att det blivit svårare att förutse utfallet i målet. Två av dem lyfter i sitt fritextsvar fram följande:

Förutsebarheten i våldtäktsmål är snart sagt omöjlig i de fall målsäganden inte uppenbart ljuger eller det finns objektiv utredning som styrker brott, bland försvarare är det allmän sanning att bedömningarna i sexualbrottsmål är lite av ett lotteri. Det största problemet är att den tilltalade inte sällan måste visa varför han blivit anklagad (vilket är omöjligt).

Oskuldspresumtionen är satt ur spel i de fall målsäganden i och för sig är trovärdig. Det saknas (inte bara i våldtäktsmål) tydlig proportionalitetsbedömning, allt är i praktiken proportionerligt i praxis och enligt åklagare.

Förutsebarheten anses ha minskat

En av frågorna syftade mer direkt till att ta reda på om försvararna anser att förutsebarheten i lagen har minskat efter ändringarna. Det är på samma sätt som i den första uppföljningen en stor majoritet (80 procent) som anser att förutsebarheten har, eller i viss mån har minskat.¹¹⁰ En av dem som svarade att förutsebarheten har minskat utvecklade sitt svar på följande sätt:

Det är svårt att veta vad som krävs i den givna situationen och det är dessutom oklart hur samtycket ska styrkas – alltså hur man vid en senare anklagelse ska bevisa att samtycke de facto fanns eller att det till och med var på målsägandens initiativ.

Försvararna tillfrågades också i vad mån de uppfattade att lagändringarna har medfört att den rättsliga bedömningen i större grad styrs av den

¹¹⁰ I den första uppföljningen var andelen 90 procent.

enskilda domarens normer. Mer än två tredjedelar av de svarande (72 procent) upplever att det är så, eller i viss mån är så. Det är en ökning sedan förra uppföljningen då andelen var 49 procent. Förra gången var det hälften av försvararna som svarade nej eller vet inte på frågan, nu är det endast 26 procent som inte anser att den rättsliga bedömningen i större grad styrs av den enskilda domarens normativa ställningstaganden, eller att de inte vet.

En försvarare tar i sitt fritextsvar upp att det generellt sett är stor åldersskillnad mellan å ena sidan domare och nämndemän, å andra sidan de inblandade parterna, och att domarna därmed kan styras av normer som skiljer sig från ungas normer när det gäller sexuellt agerande:

Det skiljer ofta mycket i sexuella preferenser mellan två personer i 18–20 - årsåldern jämfört med domare och nämndemän som är 50 år och uppåt. Kompissex är exempelvis något som är otänkbart för en 50-åring men för en 18-åring är det inget konstigt.

Oskyldig tills motsatsen har bevisats?

För att närmare studera försvararnas syn på hur rättssäkerheten har påverkats ställdes också ett par frågor om den så kallade oskuldspresumtionen, som innebär att den misstänkte ska anses oskyldig till dess motsatsen har bevisats. Det är alltså åklagarens uppgift att presentera underlag som styrker att den misstänkte har begått den våldtäkt som han eller hon är åtalad för. Om övervägande fokus i stället riktas mot den misstänktes beskrivning och högre krav ställs på denne att bevisa på vilket sätt målsäganden deltog frivilligt, benämns det som omvänd bevisbörda. I enkäten fick försvararna därför frågan om de varit med om att omvänd bevisbörda har tillämpats i våldtäktsmål. Drygt två tredjedelar (70 procent) svarade ja, och de flesta av dem ansåg att det var en följd av lagändringarna. Andelen som svarar att de efter lagändringarna varit med om mål där de uppfattat att bevisbördan legat på den tilltalade, har ökat markant sedan 2020.

Tabell 22. Har du varit med om att ändringarna i lagen påverkat oskuldspresumtionen på så sätt att omvänd bevisbörda tillämpats? Andelar i procent (n=50/29).

Svarsalternativ	2024	2020
Ja	58	38
Ja, men det var så redan innan lagändringarna	12	17
Nej	30	45

Två försvarsadvokater som svarade *ja* på frågan utvecklar sina svar på följande sätt:

Det ankommer numera i praktiken på en misstänkt/tilltalad att förklara hur samtycke har säkerställts samt varför målsäganden har anmält brott om något brott inte har skett. Omvänd bevisbörda har med andra ord uppstått.

Jag upplever ofta att det handlar om att misstänkt måste försvara och motbevisa det målsäganden påstått i stället för att utredningen ska ge tydligt stöd åt det målsäganden påstått.

Majoriteten av försvararna upplever att beviskraven sänkts

När det gäller våldtäktsmål och framförallt de rena ofrivillighetsfallen består bevisunderlaget till stor del av parternas egna beskrivningar av händelsen. Det finns sällan ögonvittnen eller annan avgörande teknisk bevisning som kan styrka händelseförloppet. Den stödbevisning som finns utgörs oftast av enbart vittnen som fått höra vad som skett men inte själva sett händelsen. Det gäller särskilt i rena ofrivillighetsfall. Mot den bakgrunden tillfrågades försvararna om de uppfattar att beviskraven i våldtäktsmål har förändrats efter lagändringarna.

Tabell 23 visar att mer än två tredjedelar av försvararna anser att beviskraven i våldtäktsmål har sänkts sedan lagändringarna, och 22 procent menar att de är oförändrade. Andelarna är ungefär desamma som år 2020.

Tabell 23. Uppfattar du att beviskraven i våldtäktsmål har förändrats efter lagändringarna? Andelar i procent (n=50/29).

Svarsalternativ	2024	2020
Nej, beviskraven är desamma	22	24
Ja, beviskraven har sänkts	68	69
Ja, beviskraven har höjts	0	0
Vet ej	10	7

I fritextssvaren tar flera svarande upp att bristen på bevis är ett av problemen när de nya reglerna ska tillämpas. Flera uttrycker att beviskraven alltid varit låga i våldtäktsmål, särskilt i jämförelse med andra våldsbrott mot person, och att detaljer därmed kan bli avgörande för utgången i målet. Två försvarare utvecklar sina svar på följande sätt:

Jag anser att beviskraven kraftigt sänkts i dessa mål och det gör det väldigt svårt som försvarare då domstolarna dömer på bevisning som borde ha ett mycket lågt bevisvärde

och som inte hade accepterats i andra typer av mål och man upplever som försvarare att man blir satt i ett läge där man ska "motbevisa" saker som är omöjligt att göra.

Bevisningen i sexualmål skulle många gånger inte leda till fällande dom i andra mål. När den stödbevisning som krävs endast består av andrahandsuppgifter eller ganska vaga rättsutlåtanden så får jag anse att risken för att oskyldiga döms är väsentligt högre i denna typ av mål.

Rekvisiten för oaktsam våldtäkt uppfattas fortfarande som svåra att tillämpa

I den första uppföljningen tog Brå särskilt upp de problem som myndigheten iakttagit när det gällde tillämpningen av den nya regeln om oaktsam våldtäkt, så som räckvidden för det straffbara området och gränsdragningen mellan likgiltighetsuppsåt och grov oaktsamhet. Två tredjedelar av de svarande ansåg att gränsen mellan likgiltighetsuppsåt och grov oaktsamhet var otydlig (Brå 2020, s. 87). I den nya studien är den andelen ännu något högre (82 procent). En av de svarande anger följande i sitt fritextsvar:

Det är en mycket svår gränsdragning och grov oaktsamhet är mycket nära likgiltighetsuppsåt. Mycket svåra bedömningar för vad den misstänkte insåg, borde inse och hur hen agerat om hen förstått att målsägandens samtycke återkallats eller aldrig funnits.

När det kommer till gränsdragningen mellan grov oaktsamhet och oaktsamhet som inte är straffbar svarade 76 procent att den inte är tillräckligt tydlig, vilket är ungefär samma andel som i den första uppföljningen (72 procent).

Dom för oaktsam våldtäkt som kompromiss?

När Brå i sin första uppföljning analyserade domar om oaktsam våldtäkt uppfattade myndigheten att det förekom fall där oaktsamhet föreföll användas som en kompromiss när parternas utsagor skilde sig så starkt från varandra att det var svårt att klargöra händelseförloppet. I den förra enkäten ställdes dock ingen fråga om det. I en ny fråga i enkäten 2024 fick försvararna en fråga om de varit med om något sådant. En dryg tredjedel av de svarande (36 procent) angav att de hade det. Två som hade den erfarenheten utvecklar sina svar enligt följande:

Skulle säga att det även sker där domstolen tycker att tre år blir orimligt långt. Nedsusumering¹¹¹ förekommer.

Man faller tillbaka på det för att det finns en öppning till det i lagstiftningen och jag tycker att många gånger är det varken bevisat eller utrett.

Frågor att pröva i Högsta domstolen

I den förra enkäten fick försvararna frågan om det fanns någon typ av fall som de skulle vilja att Högsta domstolen tar upp för att förtydliga innebörden av lagändringarna. Det vanligaste svaret var att det fanns behov av vägledning när det gäller bedömningen av oaktsam våldtäkt. Flera tog också upp att straffvärdet behövde tydliggöras för sådana våldtäkter som var straffbara redan före lagändringarna. Samma fråga ställdes i den nya enkäten. Det som flest tog upp som önskemål var att Högsta domstolen skulle ta upp mål med frågor som rörde bevisvärdering. Flera ville också få fler tydliggöranden när det gäller gränsen för oaktsam våldtäkt, särskilt när det gäller ungdomar. Men det fanns även de som önskade att Högsta domstolen tog upp fall som rör återkallat samtycke, gränsen för tjatsex och fall där båda är berusade på gränsen till ”särskilt utsatt situation”:

Vad krävs från målsäganden att visa/säga för att visa att hon/han inte längre samtycker när inget hot eller våld förekommit. (alltså när samtycket återkallas)? Tjatsex - var går gränsen för sk. tjatsex och likgiltighet och uppsåt?

Vad har den misstänkte för skyldigheter att ta reda på ev. funktionshinder, påverkan av droger, alkohol etc. (möjligheter att samtycka hos målsäganden)? Tydliggöra gränsen för oaktsamhetsbrott.

Mål där ungdomar har sex, typiskt exempel är i skolan eller på en hemmafest - dessa mål brukar handla om vad tilltalad borde ha förstått (likgiltighet, grov oaktsamhet eller oaktsamhet).

Bevisvärdering. En vanlig situation är att stödbevisning är förenlig med både tilltalad och målsägandes version.

Jag hade även velat se mer praxis på hur bevisvärdering vid påståenden om våld och något angående hur långtgående den tilltalades förklaringsbörda faktiskt är vid påståenden om våldtäkt.

Det vore önskvärt med förtydligande kring hur misstänkt / tilltalad kan visa att samtycke förelåg, även om det uppenbarligen blir svårt för Högsta domstolen att bevilja prövningstillstånd i en fråga som antyder en omvänd bevisbörda.

En man och en kvinna, båda parterna är lika berusade i närheten av eller till och med i särskilt utsatt situation, varför är det enbart mannen som gjort sig skyldig till våldtäkt då?

¹¹¹ Nedsusumering innebär här att domare ibland dömer för oaktsam våldtäkt i fall där det hade funnits möjlighet att döma en person för uppsåtligt brott.

Försvvararnas samlade bedömning

I enkäten ställdes slutligen en fråga om hur försvvararna ser på lagen från ett helhetsperspektiv. Närmare hälften (46 procent) svarade att de ser ändringarna som övervägande negativa eller mycket negativa. Det var 44 procent som svarade att de varken ser positivt eller negativt på ändringarna, och tio procent är mycket positiva. Tyvärr är svaren inte helt jämförbara med dem från 2020, eftersom svarsalternativet ”övervägande positiv” av misstag föll bort i enkäten 2024.

Tabell 24. Från ett helhetsperspektiv, alltså inte bara från den tilltalades synvinkel, hur ser du på ändringarna i lagen? Andelar i procent (n=50/29).

Svarsalternativ	2024	2020
Mycket positiv	10	3
Övervägande positiv	*	17
Varken positiv eller negativ	44	35
Övervägande negativ	34	35
Mycket negativ	12	10

*Svarsalternativet ”övervägande positiv” föll av misstag bort i enkäten 2024.

Återkommande i fritextsvaren lyfter de svarande fram upplevelsen av att rättssäkerheten minskat, och att arbetet som försvvarare i våldtäktsmål har försvårats. När det gäller de rena ofrivillighetsfallen beskrivs otydligheterna framförallt handla om vad som innefattar ett inhämtande av samtycke eller ett givande av samtycke. Den otydligheten gör det svårt för både klienter och försvvarare att veta om den aktuella handlingen var brottslig eller inte. Ett par tog också upp att deras uppfattning var att det ofta är missförstånd eller otillräcklig kommunikation som ligger till grund för den åtalade gärningen.

Det finns ingen måltyp som engagerar så mycket som sexualbrott och särskilt våldtäkt. Såväl de tilltalades som målsägandenas liv raderas. Aldrig stöter man heller på så många oförstående misstänkta där det – oavsett utgång i brottmålet – inte går att förstå vilket uppsåt de faktiskt haft.

Även för målsäganden är rättsosäkerheten ett allvarligt problem. Bristande frivillighet handlar ofta om att två unga personer druckit lite, är relativt oerfarna sexuellt och är för blyga för att fråga varandra. Brottet blir då bristande kommunikation, inte bristande respekt för den andres sexuella självbestämmande.

Lagen har syftat till att täppa till tidigare luckor. Samtidigt så innebär det att ungdomar som söker tillfälliga sexuella förbindelser riskerar långa straff enkom för att de uppfattar

en situation annorlunda än sin tillfälliga partner. Jag är osäker på om det är rätt väg att gå. Det måste finnas utrymme för ungdomar att begå misstag utan att riskera att låsas in i flera år.

Röster från andra än rättsväsendet

Liksom i den första uppföljningen av de nya reglerna om ofrivillighet har Brå kontaktat flera frivilligorganisationer som arbetar med att stödja kvinnor som utsatts för våldtäkt. De organisationer av det slaget som den här gången lämnat synpunkter på de nya reglerna och tillämpningen av dem är Unizon och Fatta. De är fortfarande mycket positiva till de nya reglerna och uppfattar att de har haft stor betydelse för de kvinnor som utsatts. De nya reglerna tydliggör att kvinnor har rätt att kräva att all sexuell interaktion är frivillig, vilket lett till att de utsatta i mindre utsträckning känner skamkänslor för det som hänt och tar på sig skulden för det.

Men representanten för Fatta betonar också att lagstiftningen inte är enkel att tillämpa. Det är komplexa frågor där det kan finnas olika gränsdragningsproblem. Det är ofta ord mot ord. Representanten framhåller dock att det inte är troligt att målsägande hade gått igenom rättsprocessen om våldtäkten inte ägt rum, samtidigt som misstänkt kan vara genuint ovetande om att målsäganden inte deltog frivilligt.

Mot den bakgrunden tar hon upp vikten av att de som arbetar inom rättsväsendet får mer utbildning i hur lagreglerna ska tillämpas, så att praxis på tingsrättsnivå blir mer enhetlig.

När det gäller andra förbättringsområden lyfter Unizon fram vikten av att utredningarna om våldtäkt inte drar ut på tiden. Den ovissa väntan som utredningen innebär för kvinnorna innebär en stor påfrestning, och det är angeläget att den tiden inte blir längre än nödvändigt.

Liksom i den förra studien tar både Unizon och Fatta upp betydelsen av att innebörden av de nya reglerna om frivillighet verkligen sprids så mycket som möjligt ute i samhället, både i skolan och bland dem som är äldre. Enligt dem finns där fortfarande mycket att göra.

Namninsamling om att oskyldiga döms för våldtäkt

Under november 2024 startade ett antal kvinnor, vars söner dömts för våldtäkt, en namninsamling. De uppfattar att deras söner är oskyldigt dömda utan någon bevisning. I uppropet tas inte bara samtyckeslagen upp, utan även en dom från Högsta domstolen 2008 (NJA 2009 s 447) som

anges ha lett till att alltför svag bevisning ligger till grund för en fällande dom:

Vi är många som ifrågasätter godtyckligheten i att döma någon för våldtäkt utan att det är "ställt utom allt rimligt tvivel". Det började redan med NJA 2009 s 447 och senare kom Samtyckeslagen. Tillämpningen av samtyckeslagen behöver ses över!

Fler fall av domar behöver beviljas resning i Högsta domstolen för att minimera att oskyldiga döms för detta brott. Vi ser att en särskild kommitté tillsätts för att gå igenom samtliga fall för de som har dömts sedan NJA 2009, för att kunna ge upprättelse för de som faktiskt blivit dömda utan något som helst bevis på deras skuld.

Samhällsmässigt är det dessutom en kostsam nota att betala för att frihetsberöva oskyldiga om man räknar in (orättvis) tid på anstalt, förlorande av arbete för dömd, frivård mm.

I samband med uppropet har sex kvinnor, vars söner dömts för våldtäkt, per mejl kontaktat Brå och fört framkritik mot lagens tillämpning. Till exempel anges följande i ett av mejlen:

När samtyckeslagen används på ett sådant sätt att trovärdigheten hos målsägande inte ens får ifrågasättas och unga män fälls utan klara bevis, förlorar lagen sitt syfte och skadar snarare än skyddar.

Denna lag är tänkt att skydda människor från sexualbrott, men i verkligheten har den fått allvarliga konsekvenser för rättssäkerheten och likvärdigheten i rättssystemet, särskilt för unga män. (mejl till Brå från Kada Karlsson 2024-11-18)

Enligt en av kvinnorna som tog kontakt med Brå, hade 175 personer skrivit på namninsamlingen den 21 november 2024 (mejl till Brå från Jenny French 2024-11-21).

Straffen för våldtäkt

I detta kapitel besvaras frågan om i vilken effekt som skärpningen av minimistraflet, som infördes den 1 augusti 2022, fått på straffmätningen i domstol. En beskrivning ges också av hur olika delar av rättsväsendet ser på straffskärpningen.

Två typer av straffskärpningar.

Straffen för våldtäkt har skärpts på två sätt de senaste åren. Den första skärpningen kom 2018 med införandet av samtyckeslagen. Lagändringarna innebar att mindre allvarliga gärningar blev straffbara som våldtäkt, samtidigt som minimistraflet för våldtäkt förblev oförändrat. Konsekvensen blev då att de straff som dömdes ut för gärningar, som var straffbara som våldtäkt redan före lagändringarna, oftast fick ett strängare straff än minimistraflet. År 2019 hade det utdömda straffet för sådana våldtäkter blivit i genomsnitt två månader längre än det var 2017 (Brå 2020). Den andra skärpningen skedde den 1 augusti 2022, då ministraflet för våldtäkt höjdes från två till tre år.

I den utredning som föregick skärpningen av minimistraflet (SOU 2021:43), uttrycktes farhågor för att straffskärpningen skulle komma att leda till att domstolarna i högre skulle välja att bedöma brotten som mindre grova, och därmed tillämpa den lindrigare straffskalan.

Majoriteten av remissinstanserna avstyrkte förslaget att höja minimistraflet – men det infördes ändå

En majoritet av remissinstanserna avstyrkte eller ifrågasatte förslaget att höja minimistraflet för våldtäkt, bland annat Domstolsverket, Fatta, Hovrätten över Skåne och Blekinge, Lunds tingsrätt, Stockholms universitet (Juridiska fakultetsnämnden och Kriminologiska institutionen), Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (Roks), Solna tingsrätt, Sveriges advokatsamfund, Uppsala universitet (Juridiska institutionen), Åklagarmyndigheten och Örebro tingsrätt. De anförde bland annat att den skärpta synen på våldtäkt redan fått genomslag i lagstiftningen, och att en höjning av minimistraflet för våldtäkt vore oproportionerlig i förhållande till motsvarande straff för misshandel. En höjning av straffminimum för våldtäkt skulle riskera att urholka principerna om proportionalitet och ekvivalens, inte bara i förhållande till

andra brott utan också inom brottskategorin. Som exempel på att proportionaliteten skulle urholkas nämner flera att minimistraflet skulle bli dubbelt så högt som minimistraflet för grov misshandel. Remissinstanserna tog, liksom utredningen, också upp att det fanns en risk att domstolarna i fall där de ser en diskrepans mellan straffvärdet i det enskilda fallet och straffskalan för våldtäkt kan komma att rubricera gärningen som oaktsam våldtäkt eller mindre grov våldtäkt (prop. 2021/2022:231 s.45). Bland annat Brå pekade på möjligheten att i stället för att höja minimistraftefferna använda befintliga straffskalor fullt ut.

Mot den bakgrunden är det av stort intresse att följa domstolarnas praxis år 2023 jämfört med år 2019, för att se om straffskärpningen har realiserats på det sätt som lagstiftaren tänkt.

Straffnivåerna 2023 jämfört med 2019

Av kriminalstatistiken framgår att den utdömda fängelsestraffen 2019 för våldtäkt av normalgraden uppgick till 26,5 månader. År 2023 hade den genomsnittliga strafftiden ökat till 37 månader, enligt kriminalstatistiken. Den genomsnittliga utdömda strafftiden för oaktsam våldtäkt var 10 månader både 2019 och 2023.

Dessa siffror överensstämmer i stort sett med dem som framkommer i Brås genomgång av domar från 2023. Den uppföljning som Brå nu gjort visar att medianstraffet var 38 månader för dem som dömts till fängelse för en våldtäkt av normalgraden som begåtts efter straffskärpningen den 1 augusti 2022.¹¹² I stort sett alla som dömdes till fängelse för enbart en våldtäkt utan våld eller utnyttjande av särskilt utsatt situation, det vill säga ett rent ofrivillighetsfall begånget efter straffskärpningen, fick ett treårigt straff. Det tyder på att höjningen av minimistraftefferna bidragit till att domstolarna inte uppfattar att det finns något direkt utrymme att variera straffnivån för de rena ofrivillighetsfallen, även om fallen skiljer sig en del när det gäller hur länge brottet höll på och vilken grad av hänsynslöshet gärningspersonen visade. Bristen på variation torde hänga samman med att det lägsta tänkbara straffet ligger så pass högt.

Det var endast två personer, som dömdes för ett rent ofrivillighetsfall och fick ett längre fängelsestraff än tre år. I det ena fallet var målsäganden 17 år och gärningspersonen en avsevärt äldre man som hade varit en sorts

¹¹² Siffrorna blir inte exakt desamma eftersom Brå valt måttet medianstraff medan kriminalstatistiken avser genomsnittlig strafftid.

pappafigur för henne. Övergreppet var heller inte helt kortvarigt. Han dömdes till fyra års fängelse i tingsrätten, och domen fastställdes i hovrätten.

I det andra fallet ansåg tingsrätten att det faktum att våldtäkten utgjordes av ett samlag, och inte bara fingrar i vagina, och att målsäganden varit tydlig i sina protester, motiverade ett strängare straff än straffminimum, och dömde den tilltalade till tre år och sex månader. Även i det fallet fastställdes domen av hovrätten.¹¹³

Medianstraffet för våldtäkter som skett genom våld eller utnyttjande av särskilt utsatt situation var något högre än i de rena ofrivillighetsfallen. För våldtäkter av normalgraden med våld var medianstraffet 39 månader, och för våldtäkter av normalgraden med utnyttjande av utsatt situation var medianstraffet 38 månader¹¹⁴. Fängelsestraffens längd vid ”gamla” fall varierade dock i högre grad än när det gällde ”nya” fall. I vissa fall utdömde rätten minimistraff trots förekomsten av våld eller särskilt utsatt situation, och av domskälen kan man då utläsa att minimistraffet setts som tillräckligt utifrån brottets straffvärde, även om det inte var ett rent ofrivillighetsfall. Sedan fanns det andra fall där domstolen bedömde att liknande omständigheter, i form av ringa våld eller utnyttjande av särskilt utsatt situation, var kraftigt försvårande och lade på flera månader utöver minimistraffet.

Av de 26 personer som dömdes för oaktsam våldtäkt var det närmare 40 procent, tio personer, som fick en annan påföljd än fängelse. Det vanligaste var att de fick skyddstillsyn i kombination med en till två månaders fängelse. I åtta av dessa tio fall angav rätten att den misstänktes ungdom hade beaktats vid straffmätningen. De som uteslutande fick ett fängelsestraff fick ett medianstraff på 8 månader, och fem personer som dömdes för mindre grov våldtäkt fick ett medianstraff på 12 månader.

¹¹³ Den utdömda påföljden i tingsrätt och hovrätt i det här fallet skiljer sig alltså från gängse praxis. Att det rörde sig om ett vaginalt samlag har inte bedömts som en försvårande omständighet i något annat av de studerade fallen. Att det enbart rört sig om fingrar i vagina har i stället setts som en förmildrande omständighet i de fall det rört sig om en kortvarig beröring.

¹¹⁴ Det avser fall där det inte ingår andra brott i domen.

Tabell 25. Medianstraffet 2023 för olika typer av våldtäkter begångna efter 1 augusti 2022, och där straffet blivit fängelse. Antal månader.

Median strafftid 2023	Antal månader
Våldtäkt med våld	39
Våldtäkt genom SUS/UAB*	38
Rena ofrivillighetsfall	36
Oaktsam våldtäkt	8
Mindre grov våldtäkt	12

*SUS = utnyttjande av särskilt utsatt situation, UAB = utnyttjande av beroendeställning.

Summering av vilka effekter straffskärpningen fått

I Brås uppdrag ingår att bedöma i vad mån straffskärpningen realiserats i praxis, eller om domstolarna hittat vägar att mildra straffen. Här bör dock påpekas att 2023 var det första helåret efter straffskärpningen, och att det kan vara svårt att dra säkra slutsatser efter så kort tid. Med det sagt visar Brås genomgång att straffskärpningen i huvudsak *blev* realiserad under det året, även om det finns enstaka fall där domstolen dömt till ett mildare straff än vad som blivit fallet med en mer strikt lagtolkning.

Det handlar om ett par fall som enligt Brås mening uppfyller rekvisiten för våldtäkt, men där domstolen uppenbarligen uppfattat att gärningens straffvärde inte är så högt som tre års fängelse. I de fallen har domstolen i stället landat på att gärningen ska klassas som oaktsam våldtäkt eller mindre grov våldtäkt. Ett av de fallen har redovisats i kapitlet Oaktsam våldtäkt.

Det finns också några fall där domstolen frångått praxis att lägga på ett par månader på minimistraffet, trots att våldtäkten inneburit våld eller utnyttjande av särskilt utsatt situation. Men den övergripande bilden är ändå att domstolarna i den stora majoriteten av fällande domar under 2023 skärpte straffen för våldtäkt på det sätt som lagstiftaren avsett.

Det kan i det sammanhanget vara värt att notera att skärpningen av minimistraffet för våldtäkt av normalgraden lett till att skillnaden i strafftid för oaktsam våldtäkt ökat kraftigt jämfört med för våldtäkt av normalgraden. Enligt kriminalstatistiken var det 16,5 månaders skillnad i genomsnittlig strafftid för de två typerna av brott år 2019. År 2023 hade skillnaden ökat till 27 månader. Det är en anmärkningsvärt stor skillnad, med hänsyn till att de straffbara gärningarna i de fällande domarna 2023 för oaktsam våldtäkt inte direkt skilde sig från dem som rörde våldtäkt av normalgraden, utan våld eller utnyttjande av särskilt utsatt situation (rena

ofrivillighetsfall). Skillnaden var endast bedömningen av om gärningspersonen haft uppsåt, likgiltighetsuppsåt eller varit grovt oaktsam, en bedömning som inte är så enkel att göra.

Rättsväsendets syn på straffskärpningen

Frågor om synen på skärpningen av minimistraffen har ställts till poliser, åklagare och försvarare. Den samlade bilden från deras svar är att den stora majoriteten av dem som har en uppfattning i frågan, är kritiska till reformen.

Svaren från poliser

Det sista temat i gruppintervjuerna rörde hur deltagarna såg på att minimistraffet har höjts. Här varierade svaren. I flera grupper uppfattade man inte att straffskärpningen påverkat polisens arbete och hade inga direkta synpunkter på den. Ett par intervjuade sade spontant att skärpningen var bra, eftersom våldtäkt är ett grovt brott och då ska det vara ett kännbart straff. Men det var också flera som var negativa till skärpningen, eftersom den uppfattades leda till en mindre skillnad i utdömda straff mellan våldtäkter av olika allvarlighetsgrad:

Man kan tycka att tre års fängelse är mycket i ett fall, ja som sagt, där han inte förstått, eller liksom han borde förstått så klart men inte gjort det. Jämfört med ett fall där du har våld och det blir tre år och nio månader, alltså det är ju en ganska stor skillnad mellan de brotten.

Det är ju ändå en stor skillnad i brottet våldtäkt, från överfallsvåldtäkt till en våldtäkt i nära relation som kan vara fruktansvärd, men det är ju ändå två skilda brott kan jag tycka.

I en grupp som även arbetade med grov kvinnofridskränkning tog man också upp att straffen för grov kvinnofridskränkning och våldtäkt inte står i proportion till varandra:

Vi jobbar ju med de grova kvinnofridarna, där man slår och behandlar sin kvinna som ett svin alltså, man betar sig under flera år. Det är ingen av dem som får tre år. Då får du ju slå kvinnan sönder och samman då, om du ska hamna där.

I ett par grupper, där man som helhet var positiv till införandet av samtyckeslagen, tyckte man inte att de rena ofrivillighetsfallen borde kallas våldtäkt utan sexuellt övergrepp, och kunna ge ett mindre strängt straff än våldtäkt:

Lagen är ju bra men den kanske skulle ner några trappsteg.

Svaren från åklagare

I intervjuerna med åklagare ställdes ett par frågor om deras syn på straffskärpningen 2022. Den första frågan var generell om deras åsikter om straffskärpningen, och den andra var inriktad på hur de ser på straffminimum för våldtäkt i förhållande till andra våldsbrott.

Flera av de svarande uppfattar att skärpningen inte står i proportion till brottets grovhet. Några efterfrågar en mer nyanserad straffskala, med ett lägre straffminimum för våldtäkter som inte omfattar våld eller särskilt utsatt situation, eftersom skillnaden mellan olika typer av våldtäkter är stor.

Svaren från försvarare

På frågan hur försvararna ser på straffminimum i proportion till andra våldsbrott var det 28 av 49 som ansåg att straffminimum för våldtäkt är för högt. Flera påpekar återigen att det är stor skillnad mellan de situationer som ryms i våldtäktsbegreppet, och att straffmätningen därför är onyanserad.¹¹⁵ En annan menar att straffet är rimligt, men att fler fall borde kunna bedömas som mindre grova brott när åtalet inte innefattar våldsinslag. Tre försvarare formulerar sig på följande sätt:

Det blir ibland väldigt orimliga straffvärden för handlingar, som jämfört med andra inte är lika klandervärda (kortvarig penetration med ex. finger under frivilligt "hångel", med tveksam frivillighet kring just det momentet kontra ex. regelrätt samlag med någon som är paralyserad av skräck = samma straffvärde i princip, tre års fängelse).

Kombinerat med rättsosäkerheten får detta orimliga konsekvenser. Fall med hot, våld och särskilt utsatt situation borde ha kvar minimistraffet tre år medan fallen med bristande frivillighet borde ha ett minimistraff på ett år.

Minimistraffet för våldtäkt är rimlig men min uppfattning är att med tanke på att det är väldigt många olika situationer som hanteras som våldtäkt och mycket ryms i begreppen samlag och jämförligt med samlag bör fler fall kunna bedömas som mindre grova brott t.ex. när det inte är fråga om våldsinslag och det endast är fråga om likgiltighetsuppsåt.

En annan poängterar att händelserna kan innefatta felbedömningar och att straffskärpningen därför slår fel:

Jag förstår skälet för höjningen, men straffskärpningen slår oerhört fel. Många gånger handlar det om tidigare ostraffade personer som kan göra felbedömningar, där målsäganden förts velat men sedan ändrat sig och situationen inte varit helt klar, handlar om många olika handlingar m.m. och då får det oerhörda konsekvenser. Vi har ofta pratat om hur fel skärpningen slår.

¹¹⁵ Det var 13 som svarade att straffminimum är lagom, 1 som svarade att straffminimum är för lågt och 7 som svarade vet ej.

Straffen i Sverige jämfört med i andra länder i Europa

Det är ett mycket stort antal länder i Europa som infört en samtyckeslag de senaste åren. Hösten 2024 hade 22 europeiska länder, inklusive Sverige, en legal definition på våldtäkt som byggde på samtycke eller bristande frivillighet. Det kan därför vara av intresse att studera vad minimistrafvet för våldtäkt av normalgraden är i dessa länder jämfört med i Sverige. Den frågan belyses i det här kapitlet.

Minimistrafvet enligt lagtexten är oftast lägre än i Sverige

En genomgång av lagtexten i de olika länderna i Europa som har en samtyckeslag tyder på att de flesta länder har ett lägre minimistrafv för våldtäkt än i Sverige.¹¹⁶ Det finns dock även de som enligt lagtexten tycks ha ett högre minimistrafv. Det bör betonas att det inte alltid är någon enkel uppgift att utifrån lagtexten i ett land fastställa vad minimistrafvet faktiskt är i praktiken. Det kan finnas undantag och specifikationer som är svåra att utläsa eller hitta. Mot den bakgrunden har Brå kontaktat rättssakkunniga i länder med en samtyckeslag och bett dem berätta mer om hur lagstiftningen är utformad. Särskild vikt har lagts vid att få kontakt med rättssakkunniga i länder som enligt lagtexten har ett strängare eller lika högt minimistrafv som Sverige. De åtta länder där Brå lyckats få kontakt med en rättssakkunnig är Belgien, England och Wales, Skottland, Kroatien, Spanien, Finland, Slovenien och Danmark. Trots ansträngningar har Brå inte lyckats få fram några uppgifter om straffpraxis i Luxemburg, Ukraina och på Malta.

På grundval av det underlaget uppfattar Brå att länderna i Europa som har en samtyckeslag fördelar sig som tabell 26 visar när det gäller minimistrafv¹¹⁷:

¹¹⁶ Ett par länder tycks sakna minimistrafv.

¹¹⁷ När det gäller länder som enligt lagtexten har ett högre minimistrafv än Sverige anges i tabellen också om det finns faktorer som inskränker vad som definieras som våldtäkt, eller som ökar möjligheterna till straffreducering.

Tabell 26. Straffminimum för våldtäkt enligt lagtexten i 21 europeiska länder med samtyckeslag i jämförelse med Sverige.

Högre straffminimum i lagtexten än i Sverige	Lägre straffminimum i lagtexten än i Sverige, eller avsaknad av minimistraff	Samma straffminimum i lagtexten som i Sverige
Belgien, men vid rena ofrivillighetsfall görs en "korrigerig" till sex månaders minimistraff.	Cypern	Kroatien, men med större möjlighet än i Sverige att döma till ett lägre straff p.g.a. omständigheter i det enskilda fallet.
	Danmark	
England och Wales, men för våldtäkt krävs att penetreringen skett med penis. Därutöver finns stora möjligheter att döma till ett lägre straff p.g.a. omständigheter i det enskilda fallet.	Finland	Malta. Uppgifter saknas om praxis.
	Grekland	
	Irland	
	Island	
Luxemburg. Uppgifter saknas om praxis.	Montenegro	Ukraina. Uppgifter saknas om praxis.
Skottland, men för våldtäkt krävs att penetreringen skett med penis. Därutöver finns stora möjligheter att döma till ett lägre straff p.g.a. omständigheter i det enskilda fallet.	Nederländerna	
	Nordirland	
	Portugal	
Spanien, men lagtillämpningen är restriktiv och det finns stora möjligheter att döma till ett lägre straff p.g.a. omständigheter i det enskilda fallet.	Schweiz	
	Slovenien	
	Tyskland	

Tabell 26 visar att 5 av de 21 länderna med samtyckeslag enligt sin lagtext har ett högre minimistraff än Sverige och att 3 länder har samma straffminimum som Sverige.

Av tabellen framgår dock att i de länder som enligt lagtexten har ett strängare minimistraff än Sverige, så finns det flera faktorer som gör att straffen i praktiken blir lägre än i Sverige. En faktor är att definitionen på våldtäkt i ett par av länderna (England och Wales samt Skottland) är snävare, eftersom fingrar i vagina eller anus inte räknas som våldtäkt. Om

det rör sig om penetrering med fingrar ses det som ett lindrigare brott och minimistraflet är 1 år.

I de länder där minimistraflet enligt lagtexten är strängare än i Sverige, och Brå har kunnat inhämta uppgifter om praxis, så är också möjligheten att ta hänsyn till förmildrande omständigheter betydligt större än i Sverige. Exempelvis kan ett erkännande vid huvudförhandlingen resultera i en straffreducering med så mycket som en tredjedel i England och Wales. I Spanien ses berusning som en förmildrande omständighet, som kan leda till ett lägre straff än vad som anges i lagtexten.

Även i Kroatien, som har samma minimistraflet som Sverige enligt lagtexten, är möjligheterna att ta hänsyn till förmildrande omständigheter stora. I Belgien, slutligen, är minimistraflet för våldtäkt enligt lagtexten tio år. Men lagen innehåller också regler om att straffsatserna kan ”korrigeras” om åklagaren bedömer att det inte rör sig om ett grovt brott (som kräver en rättegång med jury) utan ett lindrigare. Så sker i de allra flesta våldtäktsfall (Criminal Code art. 80). Straffskalan är då i stället 6 månader till 10 år.

I länder som har lägre minimistraflet än Sverige är det inte ovanligt med 1 års fängelse som minimistraflet, men det kan också vara lägre än så, som i Belgien och Danmark.¹¹⁸ Av det som går att utläsa av lagtexten tycks Nederländerna, Cypern, Irland och Grekland sakna minimistraflet.

Sakkunnigas bedömning av faktisk straffpraxis

Som framgår ovan går det inte att få någon bild av faktisk straffpraxis enbart från lagtexten i olika länder. Därför har de rättssakkunniga som kontaktades även fått ta ställning till vad straffet skulle bli i tre fiktiva rättsfall om det varit i deras land.¹¹⁹ Särskild vikt har lagts vid att försöka få in svar från länder som enligt lagtexten verkar ha ett högre eller lika högt minimistraflet för våldtäkt av normalgraden som i Sverige. Fem sådana svar har under hösten 2024 inkommit – från England och Wales, Skottland, Spanien, Kroatien och Belgien. Därutöver har svar inkommit från Danmark, Finland och Slovenien. Den svarande från Danmark är en

¹¹⁸ Straffminimum i Danmark är 1 år och 2 månader för rena passivitetssituationer, och 2 år och 6 månader om handlingen skett med våld. Dessa straffnivåer avser våldtäkt genom samlag. Om det är fråga om annat sexuellt umgänge är straffnivån lägre, i praxis 7–8 månader.

¹¹⁹ Fallen liknar tre fall som lett till en fällande dom i Sverige, men de har ändrats något för att inte kunna identifieras.

åklagare med mycket stor kunskap om mål av det här slaget. De övriga är forskare inom området.

I de följande avsnitten redovisas svaren för vart och ett av de tre fallen.

Bedömningarna av vad straffet skulle bli i fall nr 1

Det första fallet var formulerat på följande sätt:

En man och en kvinna i tjugooårsåldern var på sin första dejt i hans lägenhet. De hamnade i sängen där han låg bakom henne, och han höll henne. Han var mycket angelägen om att ha sex, men hon sa nej. Han förde trots det in sin penis i hennes vagina och hade samlag i någon minut. Hon fortsatte säga nej och han slutade. Han använde inte våld eller hot. Efteråt bad han om ursäkt för vad han gjort.

Svar från länder där minimistraflet enligt lagtexten är strängare än i Sverige

Flera av de rättssakkunniga skriver att det inte går att ge några konkreta svar på vad straffet skulle bli i de tre fallen, eftersom det inte framgår tillräcklig mycket om sådant som kan utgöra förmildrande omständigheter i deras respektive länder. Forskaren från England ger följande svar:

Utgångspunkten för straffmätningen är här fängelse i 5 år. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att en straffreduktion är möjlig på domstolsstadiet beroende på en rad faktorer (t.ex. tidigare fällande domar, ånger osv.) Om den tilltalade erkänner på domstolsstadiet kan han dessutom få en straffreduktion (med upp till en tredjedel av straffet). Observera att detta är en uppskattning som är baserad på den information som lämnats i det ovanstående fallet.

Han och bilägger också ett utdrag ur de riktlinjerna för dömande när det gäller våldtäkt som finns i England ("sentencing guidelines")

<https://www.sentencingcouncil.org.uk/offences/crown-court/item/rape/>

Den rättssakkunnige från Skottland ger ett liknande svar det vill säga att det finns ett stort utrymme för att döma ut ett lägre straff för våldtäkt än straffminimum på grund av omständigheter i det enskilda fallet.

På samma sätt skriver den svarande från Kroatien att domstolen där har en betydande handlingsfrihet i valet av påföljd, och att det därför inte går att säga vad utfallet skulle bli enbart på grundval av uppgifter om gärningspersonens agerande och målsägandens reaktion. Hon hänvisar i det sammanhanget till artikel 48, paragraf 2 och 3 i den kroatiska strafflagen. Enligt den kan minimistraflet underskridas om till exempel

offret har försonats med gärningspersonen eller gärningspersonen försökt reparera den skada som brottet åsamkat offret. Det formuleras på följande sätt i lagen:

Domstolen kan utdöma ett lindrigare straff än det som föreskrivs för ett visst brott också i fall där det finns *särskilda förmildrande omständigheter*, i synnerhet om gärningspersonen har försonats med offret, om han eller hon helt eller till stor del har reparerat den skada som offret åsamkats genom den straffbara gärningen eller om han eller hon har gjort allvarliga försök att reparera nämnda skada, förutsatt att syftet med straffet också kan uppnås genom ett lindrigare straff.

Enligt det tredje stycket i artikel 48 kan straffet också mildras om åklagaren och den tilltalade kommit överens om det:

Domstolen kan utdöma ett lindrigare straff än det som föreskrivs för ett visst brott även när åklagaren och den tilltalade har kommit överens om detta.

Svaren från Kroatien och Skottland avser alla tre fallen och behandlar inte varje fall separat.

Den svarande från Belgien skriver att det är osannolikt att en tidigare ostraffad person som inte använder våld och ber om ursäkt efteråt döms till fängelse i ett fall som det här. Det troligaste är att han får villkorlig dom med skyddstillsyn.

Den rättssakkunnige från Spanien avstår också från att göra bedömningar i de enskilda fallen, men betonar att det finns möjligheter att utdöma ett avsevärt lägre straff än straffminimum (som är fyra år). En förmildrande omständighet är till exempel att den tilltalade var berusad vid händelsen. Den statistik över våldtäktsdomar från 2023, som hon förmedlar, tycks bekräfta detta. En stor del av de dömda har fått straff på ett till två år. Därtill kommer att det inte var fler än 35 personer som dömdes för våldtäkt totalt sett år 2023, i ett land som har fem gånger så många invånare som Sverige. Enligt den rättssakkunnige beror det låga antalet på att domarna uppfattar straffminimum som mycket högt och därför ställer höga krav på bevisningen för en fällande dom.

Svar från länder med lägre minimistraff enligt lagtexten än Sverige

Den svarande forskaren från Finland betonar att det är svårt att ge några säkra svar, eftersom den finska lagstiftningen är ny och det ännu inte finns några domar från överrätterna. Hon skriver att minimistraffet för våldtäkt är ett år, men att man då måste ta i beaktande att brottet mindre grov våldtäkt inte finns i Finland. Hennes bedömning, efter diskussion med en

erfaren domare, är att straffet skulle bli mellan 1 år och 6 månader och 1 år och 8 månader.

Den svarande från Slovenien skriver också att det är svårt att säga något säkert om utfallet eftersom det ännu inte finns några domar från högre instans som rör rena ofrivillighetsfall. Baserat på tidigare straffpraxis bedömer hon att det skulle bli ett *villkorligt* fängelsestraff på 10 till 12 månader med en tvåårig övervakningsperiod.

Den svarande från Danmark, en mycket erfaren åklagare, bedömer att straffet där skulle bli 2 år och 6 månader eller 3 år. Hon bilägger i sitt svar även en dom i ett liknande fall i Danmark, där straffet blev 2 år och 6 månader.

Bedömningarna av vad straffet skulle bli i fall nr 2

Det andra fallet var formulerat på följande sätt:

En ung man och en kvinna träffas för en dejt efter att ha haft kontakt en tid på en dejtingssajt. Hon kommer till hans lägenhet och de har frivilligt vaginalt sex. Efter en stund för han in sitt finger i hennes anus. Hon tyckte inte om det och försökte visa det med kroppen, men sa ingenting. För att komma därifrån steg hon upp ur sängen och satte sig på golvet. Där för han in sin penis i hennes mun. Hon satte händerna för munnen för att skydda sig, men han tog bort dem och fortsatte. Han använde inte våld eller kraft under händelsen. Därefter reste hon sig upp och lämnade lägenheten.

Den svarande från England skriver att om man inte tar hänsyn till de möjligheter som finns att få straffreduceringar, så skulle handlingen där han för in ett finger i hennes anus ge två års fängelse och handlingen där han för in sin penis i hennes mun mot hennes vilja ge fem års fängelse. Enligt den svarande skulle rätten troligen inkludera straffet för den mindre grova handlingen i straffet för den grövre handlingen och därmed utdöma ett straff på fem års fängelse.¹²⁰

¹²⁰Han hänvisar till följande riktlinjer: https://www.sentencingcouncil.org.uk/wp-content/uploads/public_guide_totality_for_web.pdf

Enligt den svarande från Danmark skulle domen i det här fallet bli 7 månaders fängelse, eftersom det inte rör sig om ett samlag. Om det hade varit ett vaginalt samlag hade straffet blivit 1 år och två månader.¹²¹

Den svarande från Finland betonar att enligt finsk lag skulle det faktum att han tog bort hennes händer när hon satt dem framför sin mun betraktas som våld. Att det rörde sig om två olika händelser skulle också påverka straffet. Hon bedömer att straffet skulle bli någonstans mellan 2 år och 2 månader och 2 år och 4 månader.

Den svarande från Slovenien uppfattar även i detta fallet att det skulle bli en villkorlig dom, med en övervakningsperiod på två år.

Den svarande från Belgien skriver att bedömningsgrunderna är desamma som i det första fallet, vilket innebär att utöver fängelse i sex månader till 10 år så har domaren möjlighet att döma till samhällstjänst, skyddstillsyn, fotboja eller villkorlig dom. Valet beror på omständigheterna i fallet.

Bedömningarna av vad straffet skulle bli i fall nr 3

Det tredje fallet beskrevs på följande sätt:

Målet avsåg ett ungt par som båda hade neuropsykiatriska funktionsnedsättningar som påverkade deras förmåga att interagera med andra. De hade frivilligt vaginalt sex men slutade när hon sa att hon var trött och inte ville fortsätta. Han stannade kvar i henne med sin penis efteråt men hade inte erektion. Efter en stund fick han emellertid ny erektion och började röra sin penis i hennes vagina. Han fortsatte i några minuter men kände att det inte var ok eftersom hon inte gav någon positiv respons. Hon var mycket upprörd efteråt och berättade det för sin mor, som polisanmälde det.

Den svarande från England slår fast att händelsen uppfyller kriterierna för en våldtäkt, och att utgångspunkten för straffmätningen därmed skulle vara fängelse i 5 år. Men han uppfattar också att den tilltalades funktionsnedsättning skulle kunna medföra att straffet reduceras eller att åklagaren beslutar att inte åtala¹²²:

¹²¹ Även här bifogar hon en dom som rör ett liknande fall från Roskildefestivalen, där straffet blev 7 månader.

¹²² I engelsk rätt krävs att en person är tillräcklig för att han eller hon ska kunna ställas inför rätta. Se till exempel Horder (2020) : Ashworths Principles of Criminal Law

En annan faktor som skulle kunna vara relevant här när det gäller omfattningen av den tilltalades funktionsnedsättning är ifall åklagaren skulle anse att det låg i allmänhetens intresse att åtala honom. Det skulle vara till stor hjälp att känna till hans ålder och funktionsnedsättningens omfattning för att bättre kunna bedöma domen.

I Finland skulle straffet, enligt den svarande, troligen bli detsamma som i det första fallet, det vill säga någonstans mellan 1 år och 6 månaders fängelse och 1 år och 8 månaders fängelse.

Den danska svarande uppfattar att straffmätningen skulle ha 1 år och 2 månader som utgångspunkt, men hon har inte hittat någon helt jämförbar dom.

Den svarande från Slovenien skriver att hon inte är säker på om en domstol skulle uppfatta den tilltalade som skyldig till brott. Om de skulle döma honom skulle det definitivt bli ett villkorligt fängelsestraff på kanske 1 till tre månader med en övervakningsperiod på ett år.

Den svarande från Belgien skriver att rätten troligen tar hänsyn till funktionsnedsättningen och att det är mer troligt att påföljden blir skyddstillsyn med behandling än ett fängelsestraff.

Summering av Brås slutsatser av den europeiska jämförelsen

Sammanfattningsvis blir bilden av den studie som Brå har gjort av lagtext och praxis i andra länder med en samtyckeslag, att de straff för våldtäkt utan våld som utdöms i Sverige tillhör de högsta i Europa. I de flesta länder med samtyckeslag är straffminimum påtagligt lägre än i Sverige – både i lagtexten och i praktiken. Ett års minimistraff är vanligt, men det förekommer också minimistraff på månader. Ett fåtal länder har högre straffminimum för våldtäkt, men i inget land utöver Sverige är minimistraffet för fingrar i vagina eller anus så högt som tre års fängelse.

I de länder som har högre straffminimum än Sverige finns också större möjligheter att ta hänsyn till förmildrande omständigheter i det enskilda fallet, och då kunna utdöma ett lägre straff. I flera länder läggs särskild vikt vid om den tilltalade bett om ursäkt och på det sättet, eller något annat sätt, försökt reparera skadan.

Det som också framgår är att samtidigt som domstolarna i övriga europeiska länder med en samtyckeslag kan döma till lägre straff än i Sverige för rena ofrivillighetsfall, så är också straffmaximum ofta högre än i

Sverige. Skillnaden i straff för en mindre allvarlig våldtäkt av normalgraden och en mer allvarlig våldtäkt av normalgraden är större än i Sverige.

Avslutande diskussion

Brå har haft i uppdrag av regeringen att göra en förnyad uppföljning av hur de nya reglerna om frivillighet fungerar. En ny uppföljning har setts som motiverad utifrån att den första gjordes endast ett och ett halvt år efter lagändringarna, som en tidig signal om hur de nya reglerna tillämpades (Brå 2020). I den nya uppföljningen har det varit möjligt att följa tillämpningen under en längre tid, och därmed få en säkrare bild av vilka effekter lagändringarna fått. Därtill kommer att minimistraflet för våldtäkt skärpts sedan den första uppföljningen; en förändring som det också finns skäl att följa upp. Förhoppningsvis kan den nya uppföljningen ge värdefull kunskap inte bara för regeringen och rättsväsendet i Sverige, utan även för beslutsfattare i de många europeiska länder som just infört eller är på väg att införa någon form av samtyckeslagstiftning. I det här kapitlet diskuteras de resultat som framkommit i rapporten.

Våldtäkter utan våld står för ökningen av antalet anmälningar

I samband med att de nya reglerna om frivillighet infördes ökade både antalet anmälningar och åtal som rör våldtäkt. Att anmälningarna ökade bedömdes som en följd av dels den pågående #metoo-rörelsen, dels den nya "samtyckeslagen". Den uppåtgående trenden bröts 2021 och har fluktuerat under de senaste åren.

Genomgången av anmälningar 2022/2023¹²³ visar att ökningen av antalet anmälningar efter lagändringarna i huvudsak utgörs av rena ofrivillighetsfall, som inte var straffbara som våldtäkt före den 1 juli 2018. Som en följd av det har andelen anmälningar där målsäganden uppger ha våldtagits genom våld har sjunkit från 45 procent 2016 till 33 procent 2022/2023. Uppräknat till alla anmälningar innebär det även en viss minskning av *antalet* våldtäkter som anges ha skett genom våld.¹²⁴ Det går inte att från Brås material uttala sig om i vad mån det speglar en reell minskning av antalet våldtäkter genom våld som sker i samhället, eller om det snarare handlar om variationer i anmälningsbenägenheten. Det som skulle tala för det senare är att andelen kvinnor som i Brås stora årliga

¹²³ Genomgången avser anmälningar med ett avslutande beslut under perioden 1 juli 2022 – 30 juni 2023.

¹²⁴ Skillnaden mellan antalet anmälda våldtäkter som skett genom våld i Brås urval från 2016 respektive 2022/2023 är signifikant på nivå 00,1.

frågeundersökning (NTU) anger att de utsatts för en våldtäkt med tvång under 2023 är ungefär densamma som 2016 (NTU 2024). Det är ändå intressant att konstatera att den kraftiga ökningen sedan 2014 av kvinnor som uppger att de utsatts för ett sexualbrott inte alls avser våldtäkter som skett genom våld utan andra typer av händelser.

Utsatta män gör mycket sällan en polisanmälan

Brås undersökning omfattar även anmälningar om våldtäkt mot en man, vilket är något som inte studerats tidigare. Det som då framkommer är att mäns anmälningsbenägenhet är mycket lägre än kvinnors. Enligt NTU är det drygt fem gånger vanligare att kvinnor anger att de våldtagits det senaste året jämfört med män, medan det är drygt 18 gånger vanligare med polisanmälningar om en våldtäkt mot en kvinna än en våldtäkt mot en man.¹²⁵

Anmälningarnas karaktär skiljer sig också markant från dem där kvinnor är målsäganden. Så mycket som en tredjedel av anmälningarna har polisen bedömt sakna verklighetsförankring och därför direktavskrivit. Av de övriga fallen är rena ofrivillighetsfall mindre vanliga än i fall där målsäganden är en kvinna, liksom fall där våldtäkten anges ha skett genom våld. Det vanligaste är fall där målsäganden uppger att han blivit så berusad att han somnat eller blivit medvetlös och då våldtagits.

Det låga antalet anmälningar, liksom deras karaktär, tyder på att det kan vara ännu mer skamfyllt för en man att bli utsatt för en våldtäkt än en kvinna. Att bli våldtagen strider mot vad som förväntas av en man – han ska inte ha sex med en man (vilket oftast är fallet i anmälningarna), och han ska klara av att försvara sig mot våld eller hot. Han ska absolut inte vara passiv om han utsätts för något han inte vill delta i. Det kan förklara karaktären på många av de fall som anmäls: i fall där den utsatte sov eller var medvetlös fråntas han ansvar för det som hänt och det blir mindre skamfyllt att berätta om det. Anmälningarna säger däremot inget om vilken typ av övergrepp som i realiteten är vanligast när män utsätts för våldtäkt.

¹²⁵ Jämförelsen avser uppgifter från NTU 2024 och Brås urval av handlagda anmälningar 2022/2023.

Dessutom kan det vara så att det finns en dubbel skam som är kopplad till sexuell läggning, och det är tänkbart att män som har sex med andra män inte öppet vill avslöja sin sexuella läggning.¹²⁶

Sammanfattningsvis innebär det att män som utsatts för våldtäkt i mycket liten utsträckning uppfattar en rättslig process som möjlig eller önskvärd, och att anmäla ett rent ofrivillighetsfall tycks vara särskilt långt borta.

Mer resurser för polisutredningar – men brotten är fortfarande svåra att klara upp

Antalet anmälningar ökade efter lagändringarna, men antalet åtal ökade ännu mer under åren 2018 och 2019. Dessa ökningar kan ses som en direkt följd av att de nya reglerna innebär att fler typer av gärningar nu definieras som våldtäkt i lagens mening. Därefter har antalet åtal planat ut. Antalet åtal har ökat mer än antalet anmälningar, vilket innebär att andelen uppklarade brott ("personuppklaringsprocenten") har ökat. År 2017 klarades 7 procent av de anmälda brotten upp, jämfört med mellan 11 och 13 procent per år efter lagändringarna.

Man skulle kanske förvänta sig att antalet åtal för våldtäkt skulle ha fortsatt öka även efter 2020, eftersom polisens resurser för att utreda våld i nära relation och våldtäkter har ökat markant mellan åren 2018 och 2023. För de flesta regioner har personalresurserna ökat med 50–80 procent. Brås utredning visar att polisen *har* ökat sina utredningsinsatser när det gäller anmälda våldtäkter.¹²⁷ Antalet förhör som görs i utredningar har ökat. Det görs fler alkohol- och drogtestar, och förekomsten av eventuella skador dokumenteras bättre. Eventuella spår av dna säkras i de flesta fall där anmälan gjorts nära inpå den anmälda våldtäkten.

De utredare inom polisen som intervjuats har också visat ett stort engagemang i utredningar av våldtäkt, ett engagemang som i minst lika stor omfattning gäller rena ofrivillighetsfall som "gamla" fall.

Men trots det leder de allra flesta utredningar fortfarande inte till något åtal. Uppklaringsprocenten har ökat något, men fortfarande leder närmare

¹²⁶ Frågan har tagits upp ibland annat dessa sammanhang: <https://sverigesradio.se/avsnitt/chemsexvagen-i-gayvarlden-tillslaget-del-1-3>, <https://www.tv4play.se/program/ff191ae5998b95ef2b38/kalla-fakta-valdtagen-av-en-annan-man>

¹²⁷ Resultatet att polisens utredningsinsatser ökat bygger på de utredda anmälningarna om våldtäkt mot kvinna, eftersom anmälningar om våldtäkt mot en man inte har studerats tidigare.

90 procent av anmälningarna inte till något åtal. Trots mer utredningsinsatser är det sällan bevisen är tillräckligt starka för ett åtal – ord står mot ord.

Antalet fällande domar för rena ofrivillighetsfall har ökat kraftigt

Ett centralt resultat i Brås nya studie är att antalet fällande domar för våldtäkter som varken skett genom våld eller utnyttjande av särskilt utsatt situation har ökat kraftigt – från 38 år 2019 till nästan 100, år 2023. Ökningen förklaras i huvudsak av att andelen av åtalen för rena ofrivillighetsfall som leder till en fällande dom har ökat.¹²⁸ År 2019 ledde endast 54 procent av åtalen för sådana fall till en fällande dom, jämfört med 78 procent år 2023.

Att andelen fällande domar ökat tycks ha främst två förklaringar. Den första är att domstolarna i mindre utsträckning uppfattar tidigare sexuell interaktion i nära anslutning till den anmälda händelsen som ett underförstått samtycke även till fortsatt sex. Det andra är att muntlig bevisning oftare tycks anses som tillräckligt för en fällande dom, om målsäganden uppfattas som trovärdig. Frågan är då hur man ska se på det. Är det en utveckling som är positiv och i linje med prejudikat från Högsta domstolen och lagstiftarens intentioner, eller är det ett ökande hot mot rättssäkerheten?

Hur länge sträcker sig ett samtycke?

Brås genomgång tyder alltså på att det i dag är vanligare än 2019 att det blir en fällande dom i rena ofrivillighetsfall där parterna haft frivilligt sex i anslutning till den anmälda händelsen. Ofta handlar det om att parterna först haft frivilligt sex men att kvinnan sedan somnar. Hon vaknar av att mannen vill ha sex igen, och hon uttrycker då att hon inte vill delta genom att vara passiv.

Att frivilligheten vid varje enskild sexuell handling ska bedömas separat är en grundläggande utgångspunkt i den nya frivillighetsbaserade våldtäktslagstiftningen. Att man velat ha sex tidigare under kvällen ska inte

¹²⁸ En viss del av ökningen skulle också kunna tänkas bero på att antalet anmälningar om våldtäkt ökat sedan 2019, och att en större del av dem är åtalbara. Eftersom Brås studie från 2019 inte omfattade någon genomgång av våldtäktsanmälningar går det inte att säga om så är fallet.

ha någon betydelse för bedömningen av om man deltog frivilligt senare under natten. Det formuleras på bland annat följande sätt i förarbetena:

Frivilligheten måste föreligga då den sexuella handlingen företas. Det förhållandet att en person i förväg angett att han eller hon vill delta i en sexuell handling innebär inte att en senare genomförd sexuell handling ska anses vara frivillig. Det frivilliga deltagandet måste även föreligga under hela den sexuella handlingen (prop 2017/18 s. 29).

Förändringen när det gäller fällande domar i fall där parterna haft frivilligt sex i anslutning till den anmälda händelsen kan tolkas som att domstolarna nu i större utsträckning tolkar lagen i enlighet med dess andemening.

Samtidigt kommer man inte ifrån att den här typen av fall kan innebära en del gränsdragningsproblem när det gäller i vad mån det som hänt under kvällen eller natten ska ses som ett sammanhängande skeende eller som enskilda separata händelser. När kan den aktiva parten utgå från att den andra parten fortfarande deltar frivilligt om hen först aktivt samtycker och sedan blir passiv, och när måste den aktiva på nytt försäkra sig om att deltagandet är frivilligt? Även om en praxis tycks ha utvecklats som innebär att en nytt skeende bedöms inledas om målsäganden somnat efter att ha frivilligt sex, så fanns det även tingsrätter som 2023 tolkade lagen på annat sätt. Det framgår av Brås genomgång där tingsrätten friade i ett fall eftersom den uppfattade att det rörde sig om ett sammanhängande skeende där målsäganden inledningsvis samtyckt till sex och sedan inte markerat något annat. I det fallet ändrade dock hovrätten domen och fällde honom.

Brås bild efter genomgången av domarna 2023 som rör fall av det här slaget, är trots allt att de fällande domarna överlag inte avser svårbedömda gränsfall, utan händelser som tydligt kan separeras från varandra. Enligt Brås mening vore det dock värdefullt om Högsta domstolen för att tydligare slå fast rättsläget kunde ta upp något våldtäktsfall som rör frågan om ifall flera olika sexuella handlingar, där målsäganden anger att hon inte samtyckt till samtliga, ska ses om ett sammanhängande skeende eller som separata handlingar där en av dem kan vara en våldtäkt.

Synen på när muntlig bevisning räcker har blivit mer enhetlig

Den avgörande svårigheten vid tillämpningen av våldtäktslagstiftningen är att målsägandens berättelse sällan stärks av någon starkare bevisning än stödviitnen som inte iakttagit den anmälda händelsen. Det vanligaste är att den enda form av bevis som finns utöver målsägandens utsaga är ett andrahandsvittne, som målsäganden berättat om händelsen för. I den

första uppföljningen uppfattade Brå att det fanns olika syn bland domstolarna på i vad mån sådan bevisning var tillräcklig för en fällande dom. I vissa fall blev det en fällande dom. I andra fall ställdes beviskraven, enligt Brås bild, så högt att det i praktiken tycktes krävas teknisk bevisning för en fällande dom. Den bild Brå får från den nya genomgången är att det utvecklats en mer en enhetlig praxis i detta här avseende, där en målsägande som bedöms som trovärdig i kombination med ett stöd vittne oftare leder till en fällande dom. Andelen fällande domar med enbart bevisning i form av andrahandsvittnen har ökat, och utgör nu en dryg fjärdedel av samtliga fällande domar för våldtäkt och nästan hälften av de fällande domarna för rena ofrivillighetsfall.

Ökningen tycks i stor utsträckning handla om att domstolarna utvecklat en mer enhetlig praxis om när målsäganden ska anses vara trovärdig. Det rör sig om fall där målsäganden omedelbart efter händelsen gjort en polisanmälan, och då lämnat konkreta uppgifter och direkt berättat om det skedda för någon utöver polisen. Hon eller han ska också ha hållit fast vid sin berättelse i olika sammanhang och visat tecken på traumatisering efteråt. I flera fällande domar av det här slaget har rätten uttalat argumenterat för varför det vore orimligt att under dessa omständigheter inte tro på målsäganden.

Försvare upplever att lagen och dess tillämpning är rättsosäker

Det som Brå i föregående avsnitt beskrivit som en positiv utveckling uppfattas dock inte på det sättet av alla. Svaren på Brås enkät till försvare visar att de fortfarande ser de nya lagreglerna som rättsosäkra, och att problemen med tillämpningen snarare blivit tydligare för dem än minskat sedan lagen infördes. Hur åklagare ser på utvecklingen är svårare att uttala sig generellt om, eftersom det är ett mindre antal som intervjuats, och de flesta svarade mycket kortfattat. Det var dock några av de intervjuade åklagarna som lyfte fram att de nya frivillighetsbaserade lagreglerna hade gjort att gränsdragningen mellan vad som var lagligt och olagligt blivit svårare. Synpunkter från domare har inte inhämtats i den här studien.

År 2020 var det en knapp tredjedel av de försvare som besvarade Brås enkät som upplevde att lagändringarna kraftigt försämrade rättssäkerheten. År 2024 hade andelen som upplevde en kraftig försämring av rättssäkerheten ökat till nästan hälften, och 84 procent upplevde att den

försämrats kraftigt eller något.¹²⁹ De motiverade sina svar främst med att det är svårt att tolka frivillighetsrekvisitet, och att det blivit svårare att förutse utgången i målen.

Det finns, enligt Brås mening, mål där det finns uppenbara svårigheter att avgöra om och hur målsäganden uttryckt att hon eller han deltog frivilligt. Brås studie tyder dock på att möjligheten att förutse utgången i målet snarast har ökat sedan 2019. Detta eftersom praxis tycks ha blivit mer enhetlig både när det gäller hur passivitet ska värderas och i vilka fall muntlig bevisning räcker för en fällande dom. Bland annat som en följd av det har också andelen åtal som leder till en fällande dom ökat.

Är det ett tecken på bristande rättssäkerhet att andelen domar som ändras i hovrätten har ökat?

Om samsynen har ökat mellan åklagare och tingsrätter om vad som krävs för en fällande dom i rena ofrivillighetsfall, så ser man inte samma mönster när det gäller samsynen mellan tingsrätter och hovrätter om vad som är straffbart. Det framgår av en artikelserie av journalisten Jenny Strindlöv, inom ramen för en artikelserie i Expressen under våren 2024. Där framgick att andelen av de överklagade tingsrättsdomarna som ändrats i hovrätten ökat sedan lagändringarna 2018 (Strindlöv, Expressen 20 maj 2024). Av Brås studie framgår att ändringarna 2023 är särskilt frekventa när det gäller rena ofrivillighetsfall.

Enligt Brås mening kan man dock diskutera i vad mån de åtta ändrade domarna 2023 som rör rena ofrivillighetsfall, kan ses som ett tecken på ökad rättsosäkerhet. Fyra av dem rör klassiska bevisfrågor som var vanliga även före lagändringarna. De övriga fyra, där hovrätten ändrar domen från friande till fällande, rör grundläggande frågor om hur de nya reglerna om samtycke ska tolkas. Det gäller gränsdragningsfrågor som tas upp i förarbetena, men där förarbetena ändå har kritiserats för att vara alltför vaga. Det gäller vad som ska ses som tillåtet tjatsex, vad som är ett sammanhängande förlopp respektive separata händelser samt vad som är straffbart när målsäganden gett delvis motstridiga signaler. Det är möjligt att förarbetena kunde ha varit mer tydliga på en del av dessa punkter. Men man måste också räkna med att alla typer av straffbara handlingar inte kan förutses och behandlas i förarbetena till en ny lag. Därför är det enligt Brås

¹²⁹ Man bör dock vara medveten om att svarsfrekvensen var begränsad vid båda tillfällena. År 2024 skickades enkäten ut till 238 personer som varit försvarare i ett våldtäktsmål 2023, och 50 försvarare besvarade den.

mening värdefullt att det kommer upp mål där en överrätt kan tydliggöra lagens innebörd genom att ändra på ett domslut i tingsrätten. Det kan bidra till att en mer enhetlig rättspraxis utvecklas.

Fortfarande diskutabla domar som rör oaktsam våldtäkt

Liksom i Brås första uppföljning är oaktsam våldtäkt sällan förstahandsyrkandet i åklagarnas stämningsansökningar. Däremot har det blivit mycket vanligt att ha oaktsam våldtäkt som andrahandsyrkande; i 43 procent av samtliga våldtäktsdomar 2023 hade åklagaren oaktsam våldtäkt som andrahandsyrkande. Antalet fällande domar för oaktsam våldtäkt är fortfarande en liten andel av våldtäktsdomarna totalt, men antalet sådana domar har ändå mer än fördubblats sedan 2019 – från 12 till 26.

I den första uppföljningen uppfattade Brå att det var i domarna om oaktsam våldtäkt som problemen vid tillämpningen av de nya reglerna ställdes på sin spets. Det fanns i och för sig, enligt Brås mening, ett par fällande domar för oaktsam våldtäkt 2019 där man tydligt kunde se värdet av det införda oaktsamhetsansvaret. Det rörde sig då till exempel om sexköp vid misstänkt människohandel. Brå uppfattade dock att man i flera av de fall som lett till en fällande dom för oaktsam våldtäkt, kunde ställa sig frågan om det inte i stället borde ha blivit en friande dom, eller en fällande dom för våldtäkt.

Den bild Brå får vid granskningen av de 26 fällande tingsrättsdomarna som rör oaktsam våldtäkt från 2023 liknar i stora drag den från 2019. Det framstår fortfarande som att det kan vara mycket svårt att bedöma om en handling skett genom grov oaktsamhet, med uppsåt eller med likgiltighetsuppsåt. Det finns några domar som framstår som väl avvägda, där man kan förstå värdet med den nya lagregeln. I de fallen har domstolarna identifierat ”gränsområden”, där gärningen bedöms som straffvärd men inte helt når upp till rekvisiten för vad som är en våldtäkt, samtidigt som den inte faller inom ramen för brottet mindre grov våldtäkt. Enligt Brås mening fyller den nya möjligheten att döma till oaktsam våldtäkt en värdefull funktion vid den här typen av gärningar.

Men en majoritet av de fällande domarna för oaktsam våldtäkt är enligt Brås mening mer diskutabla. Här kan ett par typfall identifieras. I den ena typen av fall framstår domen som en effekt av att domstolen känner en viss sympati med den tilltalade, och inte uppfattar att handlingen är så

klandervärd att den förtjänar tre års fängelse, men att den heller inte kan betecknas som mindre grov våldtäkt i lagens mening. Den andra typen av fall är sådana där bevisningen är svag och rätten verkar vara osäker på vem av parterna de ska tro på eller sympatisera med. Som en form av kompromiss har rätten då dömt den tilltalade för oaktsam våldtäkt¹³⁰.

Det kan finnas skäl att i fortbildningssammanhang särskilt ta upp dessa frågor, så att inte reglerna om oaktsam våldtäkt överanvänds som en kompromiss i fall där det är oklart vad som faktiskt hänt.

Enligt Brås mening är otydligheten kring vad som ska betraktas som en oaktsam våldtäkt så pass stor, att det finns skäl för Åklagarmyndigheten att systematiskt, löpande följa vad som har lett till en fällande dom för oaktsam våldtäkt. Därmed kan det också bli tydligt vilka frågor som kan behöva prövas i Högsta domstolen.¹³¹

Straffmätning i enlighet med lagstiftarens intentioner

I beredningen av förslaget om skärpt minimistraff var det flera remissinstanser som uttryckte farhågor om att domstolarna på olika sätt skulle försöka undgå att döma till tre års fängelse i fall där de inte uppfattade att straffvärdet för våldtäkten var så högt. Som exempel nämndes att domstolarna skulle kunna komma att utvidga tillämpningsområdet för mindre grov våldtäkt och oaktsam våldtäkt i sådana fall.

Här bör än en gång påpekas att straffskärpningen varit i kraft mycket kort tid när Brås genomgång av domarna som rör våldtäkt gjordes. Genomgången av domarna från 2023 ger dock inget stöd för att straffskärpningen haft den effekten. Den tyder i stället på att domstolarna i den stora majoriteten av mål följt lagstiftarens intentioner när det gäller straffmätningen. Det finns endast ett par fall som enligt Brås mening uppfyller rekvisiten för våldtäkt, men där domstolen uppenbarligen uppfattat att gärningens straffvärde inte är så högt som tre års fängelse. I de fallen har domstolen istället landat på att gärningen ska klassas som oaktsam våldtäkt eller mindre grov våldtäkt.

¹³⁰ Dessa domar har inte ändrats i hovrätten, antingen för att de inte överklagats eller för att hovrätten fastställt tingsrättens dom.

¹³¹ Hittills har två fall som rör oaktsam våldtäkt prövats i Högsta domstolen, men det är tveksamt i vad mån de har lett till ökad klarhet när det gäller hur gränserna för oaktsam våldtäkt ska dras.

...men hur väl fungerar straffskalan?

Brå har alltså inte kunnat finna att domstolarna annat än undantagsvis frångått lagstiftarens intentioner vid straffmätningen efter att minimistraflet höjts. Men det finns dock, enligt Brås mening, ändå skäl att diskutera både hur välmotiverad straffskärpningen är, och hur väl den fungerar i praktiken.

När det gäller minimistraflet i relation till straffvärdet för rena ofrivillighetsfall framgår det, att en stor del av de åklagare och försvarare som Brå inhämtat synpunkter från, uppfattar att skärpningen av minimistraflet i vissa fall kan leda till orimligt höga straff. Detsamma gäller för de utredare inom Polisen som intervjuats.

En av de synpunkter som togs upp av utredarna som arbetar både med grov kvinnofridskränkning och våldtäkt var att straffen inte står i proportion till varandra. De som år 2023 dömdes för grov kvinnofridskränkning, ett brott som avser både våldsbrott och sexualbrott som begås under lång tid och är ägnade att allvarligt skada personens självkänsla, fick i genomsnitt ett fängelsestraff på 17 månader. Det kan jämföras med att genomsnittsstraffet för våldtäkt av normalgraden var 36 månader.

Det finns tyvärr ingen forskning om hur väl minimistraflet överensstämmer med det allmänna rättsmedvetandet i Sverige, men det kan inte uteslutas att många skulle uppfatta att tre års fängelse är för högt för en del av de handlingar som i dag definieras som våldtäkt i lagen.¹³²

När det gäller hur väl straffskalan i sin helhet fungerar vid straffmätningen i domstol framkommer också negativa synpunkter i Brås studie. När straffminimum höjts kraftigt samtidigt som brottets räckvidd ökat, så drar sig domstolarna för att i någon större utsträckning variera straffet i relation till olika försvårande omständigheter i varje enskilt fall.

I det sammanhanget kan det också finnas skäl att nämna att minimistraflet för våldtäkt i Sverige, nu i praktiken tycks vara det högsta bland de länder i Europa som har en samtyckeslag.¹³³ Den studie som Brå gjort tyder på att de straff som utdöms för rena ofrivillighetsfall oftast är minst två år kortare än de som utdöms i Sverige.

¹³² Det finns troligen också de som tycker att tre år fängelse är lagom eller till och med för kort.

¹³³ I den bedömningen ingår inte Ukraina, Malta och Luxemburg eftersom det inte varit möjligt att få fram uppgifter om straffpraxis därifrån.

Sammantaget finns det, enligt Brås mening, skäl att ifrågasätta om inte minimistrafvet för våldtäkt är alltför högt i förhållande till straffvärdet för rena ofrivillighetsfall.

Brås samlade bedömning om rättstillämpningen

Efter den nya studien om hur den nya frivillighetsbaserade våldtäktslagstiftningen tillämpas är Brås övergripande bedömning fortfarande att de nya reglerna fungerar väl i de flesta fall där någon fälls för uppsåtlig våldtäkt. Den slutsats som drogs i den första uppföljningen är enligt Brås bedömning fortfarande giltig:

I stora drag har dessa fällande domar avsett gärningar av just det slag som lagstiftaren åsyftat. Det är tydligt att målsäganden inte deltagit frivilligt, antingen genom att detta har uttryckts eller utifrån situationen i dess helhet. Det är också tydligt att den tilltalade måste ha insett det. Även de friande domarna framstår som rimliga utifrån vad rätten funnit styrkt (Brå 2020, s 86).

Lagen har lett till ett starkare rättsskydd för dem som utsatts för en sexuell handling utan sitt samtycke. Den ger också en tydlig signal från samhällets sida om att allt sex måste vara frivilligt. Men liksom i den första uppföljningen är Brås bild även den här gången att det nya brottet oäktsamt våldtäkt är svårtillämpat och innebär rättssäkerhetsproblem.

Generellt sett kan sägas att en hel del av de tillämpningsproblem som Brå tog upp i sin första studie inte har försvunnit. Bland dem som arbetar som försvarare tycks de snarare blivit tydligare. Det gäller till exempel vad som ska ses som tjatsex, vilka krav på inlevelseförmåga som ska ställas på unga oerfarna killar och vilka krav på uttrycksförmåga som ska ställas på unga tjejer som också är oerfarna. Med ganska knapphändiga förarbeten, och få prejudicerande domar från Högsta domstolen, kan det ibland vara en svår uppgift för domarna att tolka lagen.

De kritiska rösterna har också hörts starkare genom ett antal mammor med söner som dömts för våldtäkt. De mobiliserade sig under hösten 2024 mot lagens tillämpning och startade en namninsamling med krav på att tillämpningen av samtyckeslagen ses över.

Mot denna kritik om att lagen är för otydlig och rättsosäker, kan ställas de feministiska forskare som uppfattar att våldtäktslagstiftningen är för snäv och tandlös.¹³⁴ Den bygger enligt dem i allt för stor utsträckning på att båda

¹³⁴ Se avsnittet Forskningsartiklar om de nya reglerna om frivillighet.

parter är fria individer som kan – och gör -fria val. Därmed tar den inte tillräcklig hänsyn till att det kan vara svårt för kvinnor att uttrycka sin vilja när maktobalansen mellan män och kvinnor i vårt samhälle är stor. För att lagen bättre ska kunna ta hänsyn till den obalansen menar de att måste den göras om i grunden.¹³⁵ Feministiska forskare har också tagit upp att det tycks finnas en "himpathy"¹³⁶ i rätten för de manliga tilltalade, något som riskerar att påverka domsluten.

De olika kritiska synpunkter Brå redogör för här illustrerar väl de svårigheter som uppstår när man vill modernisera våldtäktslagstiftningen, och på så sätt signalera att allt sex måste vara frivilligt. Även om reglerna om frivillighet tycks gå att tillämpa utan större problem i många fall, innebär det i en del fall en svår balansgång mellan målsägarnas legitima skyddsintresse och grundläggande krav på rättssäkerhet för den tilltalade. Den balansgången är särskilt svår när det gäller att bedöma om en handling ska betraktas som oaktsam våldtäkt.

Är rättsprocessen helande och brottspreventiv?

Det är uppenbart från Brås studie att allt fler känner till att Sverige har fått en samtyckeslag, och att lagens innebörd är att allt sex måste vara frivilligt. Anmälningarna om våldtäkt har ökat, vilket visar att fler känner samhällets stöd i att uttrycka att de blivit utsatta för sex mot sin vilja, och att de genom en polisanmälan har möjlighet att få upprättelse för det. På flera sätt är det ett tecken på att lagen uppnått sitt syfte: kvinnors ställning har stärkts när det gäller rätten att kräva att allt sex måste bygga på frivillighet.

Samtidigt hoppas man naturligtvis att den signal som lagen vill ge kan få konkreta effekter på hur människor interagerar i sexuella situationer, så att den inte i första hand leder till att antalet anmälningar ökar. Därför behövs fortsatta informationssatsningar om lagens innebörd, i både skolor och i andra sammanhang. Sådana satsningar bör upplysa om lagens grundbudskap att allt sex måste bygga på frivillighet, så att det budskapet blir internaliserat bland unga. Men information bör också ges om lagens gränser, det vill säga att allt sex som är ofrivilligt inte går att straffa.

Det kan i det sammanhanget finnas skäl att uppmärksamma att parterna i ofrivillighetsfallen i stor utsträckning är unga människor, och en hel del är

¹³⁵ Det beskrivs dock inte närmare hur den grundläggande förändringen ska gå till.

¹³⁶ Ordet är en sammansättning av "he" och "sympathy".

skolungdomar. De har vanligen inte varit i kontakt med rättsväsendet tidigare, och står nu som målsägande och misstänkt för ett brott med mycket högt straff. Det är också ett brott som traditionellt innebär mycket stigma för båda parter. Samtidigt är det ett faktum att nio av tio anmälningar inte leder till åtal, och att en av fyra rättegångar inte leder till en fällande dom.

Det är mot den bakgrunden ytterst angeläget att båda parter blir bemötta på ett sådant sätt under processen att den inte gör mer skada än nytta. Det man önskar sig är att rättsprocessen både kan bidra till att stärka målsäganden och få den misstänkta att lära sig hur hen kan undvika att hamna i en liknande situation igen. I vilken utsträckning rättsprocessen får den effekten vet vi dock mycket lite om. Enligt Brås mening behövs det mer forskning om hur unga människor på kort och lång sikt påverkas av att ha gått igenom den rättsliga processen. I vilken utsträckning känner sig tjejen¹³⁷ som gjorde anmälan stärkt efter processen, oavsett om killen blev fälld eller inte? Vilka faktorer avgör om processen uppfattas som helande eller leder till mer traumatisering? Hur påverkar processen tjejens direkta och framtida syn både på samhället och på män?

Man skulle också vilja veta mer om hur den misstänkte killen påverkas av anmälan och rättsprocessen. Uppfattar de att de blev rättvist bemötta? I vilken grad har anklagelsen påverkat deras liv och beteende, både i fall där utredningen läggs ner och där de blir fällda? Hur har processen påverkat deras syn på samhället och på kvinnor?

Även om forskningen skulle visa på positiva effekter i de enskilda fallen, så illustrerar de studier som Brå gjort när det gäller rättsväsendets hantering av våldtäkt att rättsprocessen inte är någonting lätt att genomgå, vare sig för den misstänkte eller målsäganden.

¹³⁷ Frågorna avser även målsäganden som är män och misstänkta kvinnor, men sådana fall är mer ovanliga.

Brås önskemål

De synpunkter Brå lämnat i den avslutande diskussionen leder sammanfattningsvis till följande önskemål:

- Det är önskvärt med mer fler vägledande domar från Högsta domstolen om rena ofrivillighetsfall.
- Domare behöver fortbildas om vad oaktsam våldtäkt innebär, så att inte reglerna om oaktsam våldtäkt överanvänds som en kompromiss i fall där det är oklart vad som faktiskt hänt. Att reglerna om oaktsam våldtäkt tolkas enhetligt och i enlighet med lagstiftarens intentioner är särskilt viktigt med hänsyn till att skillnaden i utdömda straff mellan våldtäkt och oaktsam våldtäkt är så stor.
- Möjligheterna att få straffen att bättre avspegla variationen i straffvärde mellan olika typer av våldtäkter, inklusive oaktsam våldtäkt, bör utredas.
- Det behövs forskning om i vad mån straffen för gärningar, som ligger i den nedre delen av straffskalan för våldtäkt av normalgraden, ligger i linje med det allmänna rättsmedvetandet.
- Det behövs mer forskning om hur parterna påverkas av rättsprocessen.
- Det är angeläget med fortsatta samhällsinsatser för att nå ut med både samtyckeslagens budskap och lagens gränser.

Referenser

Amnesty (2024). *Sweden: Insufficient implementation of the Istanbul convention*. AI Index: TIGO IOR 10/2024.5125. London: Amnesty International Ltd.

Andersson, U. (2023). "Sexual Violence in Criminal Law: Presumptions, Principles and Premises in Relation to the Crime of Negligent Rape." Douglas, H., Fitz-Gibbon, K., Leigh Goodmark, L., Walklate, S. (red.). *The Criminalization of Violence Against Women. Comparative Perspectives*. Oxford: Oxford University Press.

Brottsförebyggande rådet. Brå (2019). *Våldtäkt från anmälan till dom*. Rapport 2019:9. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet. Brå (2020). *Den nya samtyckeslagen i praktiken*. Rapport 2020:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet. Brå (2024). *NTU 2024*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Domstolsverket (2024). *Domstolsstatistik 2023*. Sveriges domstolar, s. 31.

Horder, J. (2020). *Ashworths Principles of Criminal Law*. Oxford University Press.

Lernestedt, C. och Kagrell, M. (2023). "The Swedish move towards (in)voluntariness." Hörnle, T. (red.). *Sexual Assault: Law Reform in a Comparative Perspective*. Oxford University Press, Oxford, s. 163–184.

Martinsson, D. (2023). "The Legal Framework as A Way of Correcting Attrition in Sexual Offences: Lessons Learned from Sweden." Erbaş, R. (red.). *European Perspectives on Attrition in Sexual Offenses*. Lexington Books, London och Lanham, s. 113–139.

Proposition 2021/22:231. *Skärpt syn på våldtäkt och andra sexuella kränkningar*.

SOU 2021:43. *Ett förstärkt skydd mot sexuella kränkningar*. Stockholm, Elanders Sverige AB.

Strindlöv, J. (2024). *Så olika döms våldtäktsfall*. Publicerat i tidningen Expressen den 20 maj 2024.

Svedberg Andersson, W. och Bladini, M. (2021). "Autonomy and Beyond – Voluntariness in the Light of Lived Autonomy", Special issue Dead or Alive? Contemporary and Future Approaches to Nordic Critical Legal Theory. *Retfærd, Nordic Journal of Law and Justice*. Volume 3, 35–49.

Uhnöo, S., Erixon, S. och Bladini, M. (2021). "Capricious credibility – legal assessments of voluntariness in Swedish negligent rape judgements." *Nordic Journal of Criminology*, 22 (1), 3–22.

Uhnöo, S., Erixon, S. och Bladini, M. (2024). "The wave of consent-based rape laws in Europe." *International Journal of Law, Crime and Justice*. S. 77.

Uhnöo, S., Wettergren, Å. och Bladini, M. (2024). "It could be my son! 'Himpathy' and the male fear defence in rape trials." *Journal of Law and Society*. Volume 51, Issue 4, 562–585.

Wegerstad, L. (2021). "Sex Must Be Voluntary: Sexual Communication and the New Definition of Rape in Sweden." *German Law Journal*, 22(5), 734–752.

Åklagarmyndigheten (2024a). *Sexualbrott (del 1)*. Rättslig vägledning 2024:9. Åklagarmyndighetens utvecklingscentrum.

Åklagarmyndigheten (2024b). *Sexualbrott (del 2)*. Rättslig vägledning 2024:10. Åklagarmyndighetens utvecklingscentrum.

<https://www.sentencingcouncil.org.uk/offences/crown-court/item/rape/>

https://www.sentencingcouncil.org.uk/wp-content/uploads/public_guide_totality_for_web.pdf

Avgöranden i Högsta domstolen

NJA 2009 s. 447 I och II.

NJA 2017 s. 316.

NJA 2019 s. 668.

NJA 2022 s. 237.

Examensarbeten

Asplund, L. (2020). *Värdering av målsägandens utsaga i mål om våldtäkt. Före och efter samtyckeslagstiftningen*. Örebro universitet, Institutionen för juridik, psykologi och socialt arbete.

Jonsson, J. (2021). *Ömsesidighet eller våldtäkt? Våldtäktsbrottets gråzon – en rättslig analys*. Karlstads universitet, Fakulteten för ekonomi, kommunikation och IT, Avdelningen för juridik.

Johannesson, A. (2022). *Oaktsamhet. Vad utgör grov oaktsamhet?* Juridiska fakulteten, Lunds universitet.

Karhu, E. (2020). *Oaktsam våldtäkt – en analys av skuldbedömningen i praxis beträffande frivillighetsrekvisitet*. Umeå universitet, Samhällsvetenskapliga fakulteten, Juridiska institutionen.

Pedersen, S. (2023). *Att hjälpa utan att stjälpa. Ofrivillighetsbedömningen vid våldtäktsbrott när målsäganden har en psykisk funktionsnedsättning*. Lunds universitet, Juridiska fakulteten.

Bilaga 1.

Sammanfattningen från rapporten Den nya samtyckeslagen i praktiken (Brå 2020:6)

Den 1 juli 2018 ändrades lagstiftningen när det gäller våldtäkt, så att lagen nu bygger på avsaknad av frivillighet i stället för förekomst av våld, hot eller en särskilt utsatt situation. Lagen välkomnades av många som en viktig samhällelig signal, men det fanns också farhågor från främst jurister om att den skulle bli svår att tillämpa.

Brå har haft i uppdrag att följa upp tillämpningen av de nya lagreglerna. Med det syftet har vi gått igenom samtliga 362 domar från 2019 som rört fullbordad våldtäkt mot kvinna, liksom 37 hovrättsdomar och en dom från Högsta domstolen. Vi har också studerat kriminalstatistik och inhämtat synpunkter på hur tillämpningen av de nya reglerna fungerar från rättsväsendet och frivilligorganisationer.

Det är en tidig uppföljning som inte kan ge någon slutgiltig bild. Men det är ändå Brås förhoppning att rapporten ska vara av värde i diskussioner om lagens förtjänster, samt eventuella svårigheter och rättssäkerhetsproblem som kan uppstå när domstolarna ska tillämpa de nya reglerna.

Antalet anmälningar, åtal och fällande domar har ökat efter lagändringarna

Anmälningarna om våldtäkt har blivit fler sedan den nya våldtäktslagen trädde i kraft, men ökningen är inte större än under tidigare år. Det är ändå rimligt att tro att lagändringarna bidragit till att antalet anmälningar om våldtäkt fortsätter att öka från redan höga nivåer i spåren av metoo-rörelsen.

Det mest tydliga resultatet som framträder i uppföljningen är att antalet åtal och fällande domar för våldtäkt har ökat markant sedan lagändringen. Antalet fällande domar ökade från 190 domar 2017 till 333 domar 2019, en ökning med 75 procent. Det tyder på att den påverkat antalet lagföringar i betydligt större utsträckning än vad många trodde.

Den andel av de nya fällande våldtäktsdomarna som rör det nya brottet oaktsam våldtäkt är dock liten. Brå har endast identifierat tolv sådana domar. Ett skäl till det kan vara att domstolarna i de flesta fall inte uppfattar att regeln om oaktsam våldtäkt är applicerbar och därför istället

väljer att antingen fria den tilltalade eller döma till (uppsåtlig) våldtäkt.¹³⁸ En bidragande orsak till få sådana domar kan också vara att åklagarna nästan aldrig väljer att väcka åtal med oaktsam våldtäkt som förstahandsyrkande; 2019 skedde det endast i två fall.

Nya typer av fall har gått till domstol

Ett grundläggande motiv till lagändringarna var att stärka det straffrättsliga skyddet mot sexuella övergrepp. Den tidigare våldtäktsregleringen ansågs inte omfatta:

sådana fall där en sexuell handling har utförts mot en person som inte vill delta i den sexuella aktiviteten, men där det inte har förekommit något våld eller hot och målsäganden inte heller har ansetts befinna sig i en särskilt utsatt situation eller beroendeställning (prop. 2017/18:177 s. 22).

Som exempel på typer av utsatthet som nu fått ett starkare rättsligt skydd nämns så kallade överrumpningsfall och fall där den utsatta varit passiv under övergreppet.

En central frågeställning i Brås uppdrag var därför om lagstiftarens intentioner realiserats genom att fall som tidigare inte gick till åtal och fällande dom som våldtäkt nu gör det.

Mot denna bakgrund har samtliga tingsrättsdomar från 2019 om fullbordad våldtäkt mot kvinna analyserats. I samråd med ansvariga åklagare bedömde Brå att 76 av domarna avsåg fall som inte skulle ha lett till åtal och/eller fällande dom före lagändringarna. Av dessa har hälften friats, 26 lett till en fällande dom för våldtäkt och 12 till en fällande dom för oaktsam våldtäkt. I de fall en dom överklagats rör utslagen beslutet i sista instans.

Urvalet får ses som en minimiuppskattning. Sannolikt har lagändringarna haft betydelse för åklagarens beslut om att väcka åtal och domstolarnas skuldbedömning även i en del ytterligare fall som vi inte identifierat.

De nya fallens karaktär

Förutom skillnaden att den åtalade gärningen inte genomförts genom utnyttjande av våld, hot eller en särskilt utsatt situation, liknar de nya fallen på flera sätt dem som togs upp i domstol redan före lagändringarna. En

¹³⁸ Även om införandet av oaktsam våldtäkt inte lett till så många fällande domar, kan det ha haft effekt för antalet åtal, i så motto att åklagarna i vissa fall kanske skulle ha avstått från att väcka åtal om inte de kunnat åberopa oaktsam våldtäkt som andrahandsyrkande.

ytterligare skillnad är dock att de nya fallen mer sällan rör våldtäkter inom ramen för en nära relation. Den helt dominerande relationen är istället att parterna är bekanta med varandra.

Det rör sig i stor utsträckning om unga människor som festat under en helg och som framåt natten hamnar i en sexuell situation, som målsäganden uppfattar som ett övergrepp. Ibland har de haft sex, hånglat eller på annat sätt visat intresse för varandra tidigare under kvällen, ibland har de helt enkelt hamnat i samma säng efter en fest utan att syftet varit att de skulle ha sex.

Det kan ha förekommit ett visst mått av lindrigare våld i en del av fallen, men våldet har då inte varit någon förutsättning för att den sexuella handlingen kommit till stånd. Inte sällan har inledningsvis frivilliga samlag blivit ofrivilliga då gärningsmannen plötsligt blivit hårdhänt eller övergått till andra sexuella moment som målsäganden inte gått med på.

Genomgången visar att de nya fällande domarna i stor utsträckning avser just den typ av situationer som lagändringen avsåg att täcka, det vill säga överrumplingsfall och fall där målsäganden reagerat på övergreppet med passivitet.

Brå har analyserat hur rätten resonerat i de nya fallen när det gäller bevisvärderingen, frivillighetsrekvisitet och gärningspersonens uppsåt eller oaktsamhet.

Rättens bedömning av bevisningen

Redan före lagändringarna lades många våldtäktsärenden ner i brist på bevis, och när ett åtal inte ledde till en fällande dom berodde det ofta på bristande bevisning. Generellt sett kan man föreställa sig att bevissvårigheterna borde ha ökat ytterligare i de nya fallen, eftersom avsaknaden av våld, eller till exempel kraftig berusning hos målsäganden, gör att det typmässigt saknas bevisning i form av skadedokumentation eller promillemätning. Att förekomsten av skadebevisning minskat bekräftas också av domsgenomgången. År 2017 uppskattades att det fanns skadebevisning av betydelse i 37 procent av domarna (Brå 2019b) i de nya fallen har den siffran sjunkit till 13 procent.

Trots detta tyder genomgången av de 26 nya fällande domarna för våldtäkt att bevisningen i dessa fall är ungefär lika stark som i de fällande domarna från 2017. I nästan en tredjedel av fallen finns riktigt stark bevisning, som

en inspelning från händelsen, ett erkännande eller ett vittne som såg vad som hände. Det är nästan en dubbelt så stor andel som i de fällande domarna 2017. Å andra sidan är det en större andel fällande domar än tidigare med bevisning enbart i form av personer som målsäganden berättat vad som hänt för. Den andelen är 31 procent jämfört med 16 procent 2017. I övriga nya fall finns bevis i form av till exempel larmsamtal och någon form av ursäkt från den tilltalade.

I de fall som ledde till en dom för oaktsam våldtäkt är de objektiva rekvisiten ofta mindre väl styrkta. I 9 av de 12 fallen fanns det inte någon annan stödbevisning än personer som inte själva sett vad som hände, men fått det berättat för sig av målsäganden.

Rättens bedömning av frivilligheten

Den kritik som riktades mot lagändringarna från jurister rörde främst att det skulle bli svårt att bedöma om målsäganden deltagit frivilligt eller inte. Brå har gått igenom olika aspekter av denna fråga som aktualiseras vid rättstillämpningen. Det gäller vilken betydelse tidigare intim kontakt har haft för bedömningen, vad som bedömts som tillräckliga uttryck för ofrivillighet, vad som bedömts som uttryck för frivillighet och i vilka fall passivitet har tolkats som ett tyst samtycke och när det istället har setts som ett uttryck för ofrivillighet. Brå har också studerat förekomsten av fall där ett uttryckt samtycke inte ansetts tillräckligt för att deltagandet ska anses ha varit frivilligt, sett till situationen i dess helhet, det vill säga var gränsen går mellan så kallat tjatsex och våldtäkt.

Av genomgången framträder bilden att det, i de fall som lett till en fällande dom för våldtäkt, har framkommit tydligt att målsäganden inte ville delta. Hon har i en del fall blivit överrumplad; i andra fall har hon inte gett den tilltalade några signaler på att hon vill ha sex och reagerat med passivitet när händelsen sker, på grund av att hon blivit paralyserad.

Det är främst i de fall som lett till en dom för oaktsam våldtäkt, som det är mer osäkert hur målsägandens sätt att agera – eller inte agera – ska tolkas. Domarna illustrerar en rad olika tillämpningsproblem och i flera av dessa fall är utgången inte helt given.

Gränsen mellan likgiltighetsuppsåt och grov oaktsamhet

Tillkomsten av en frivillighetslag där det är mer otydligt vilka typer av sexuell interaktion som kan vara straffbara, har inneburit att domstolarna blivit tvungna att på ett annat sätt än tidigare ta ställning till vad den

tilltalade insett eller inte, och hur denna insikt påverkat dennes handlande. Genom att det dessutom tillkommit ett nytt brott – oaktsam våldtäkt – blir frågan om graden av insikt av ännu större betydelse. Dessa gränsdragningar aktualiserades inte på samma sätt med den tidigare våldtäktslagstiftningen.

Bedömningen av om den tilltalade haft ett likgiltighetsuppsåt består av två led. I det första ledet fastställs om gärningspersonen insett att det finns en risk att ett visst förhållande föreligger, såsom att den andre personen inte deltar frivilligt. I det andra ledet prövas om den tilltalade varit likgiltig inför denna omständighet (se till exempel Åklagarmyndigheten 2017, Borgeke och Månsson 2019). Om denne bedöms ha varit likgiltig inför denna risk, anses hen ha haft likgiltighetsuppsåt.¹³⁹ Vid medveten oaktsamhet har den tilltalade misstänkt eller anat att målsäganden inte deltar frivilligt, men har inte ställt sig likgiltig till att så verkligen varit fallet, utan har hoppats på motsatsen.

Genomgången av domarna, och då särskilt av dem som avser oaktsam våldtäkt, tyder på att domstolarna inte sällan har problem med både det första och det andra ledet i prövningen av likgiltighetsuppsåtet.

Den utdömda fängelsetiden har ökat

I kriminalstatistiken framgår att straffets längd för dem som i tingsrätt dömts till fängelse för en våldtäkt av normalgraden i genomsnitt ökade från 25,3 månader 2018 till 26,5 månader 2019. En jämförelse mellan tingsrättsdomar 2017 och 2019 pekar på att ökningen i utdömd fängelsetid framför allt gäller våldtäkter som var straffbara redan före lagändringarna. De utdömda fängelsestraffen för sådana gärningar bedöms ha blivit i genomsnitt två månader längre.

Synpunkter från rättsväsendet

Brå har genom enkäter till domare och försvarsadvokater samt intervjuer med åklagare och poliser inhämtat deras synpunkter på lagändringarna. Svaren från rättsväsendet visar att det finns en ganska stor variation mellan olika yrkesgrupper i synen på lagändringarnas konsekvenser. Åklagarna är de som har den mest positiva bilden. Sex av sju åklagare anser att ändringarna totalt sett medfört förbättringar. Det som främst lyftes fram i intervjuerna var att ändringarna har ett bra signalvärde och att det nu blivit

¹³⁹ För att likgiltighetsuppsåt ska anses föreligga krävs vanligen att den tilltalade uppfattat att det inte bara fanns en risk för en viss effekt, utan såg den risken som avsevärd.

lättare att få till stånd ett åtal och en fällande dom. De var också positiva till att brottet oaktsam våldtäkt införts, även om flera tog upp att det inte var helt klart vad som utgör ett sådant brott.

Även *domarna* framstår överlag som positiva eller i alla fall inte negativa. Här bör dock framhållas att deras syn i de flesta fall inte bygger på någon egen praktisk erfarenhet av sådana mål, utan mer på en allmän uppfattning. Runt en tredjedel av både åklagarna och domarna uppfattar dock att gränsen mellan likgiltighetsuppsåt och grov oaktsamhet är otydlig.

De svarande *poliserna* problematiserar i avsevärt större utsträckning ändringarna i lagen. Det tycker att de nya fallen har inneburit en rad ökade utmaningar för dem. Poliserna tar också i större utsträckning upp konsekvenserna av lagändringarna från den misstänktes perspektiv. De kan ibland känna en sympati inte bara för målsäganden utan även för den misstänkte.

Vad gäller de svarande *försvarsadvokaterna* är en majoritet av dem totalt sett negativa till lagändringarna. De uppfattar att deras arbete blivit svårare efter lagändringarna eftersom det är svårt att utläsa av lagen vad det är som är olagligt. Framför allt upplever de att lagändringarna inneburit en försämrad rättssäkerhet.

Synpunkter från frivilligorganisationer

Tre frivilligorganisationer¹⁴⁰ som arbetar med våldtäktsfrågor har lämnat skriftliga synpunkter. De är alla mycket positiva till att den lag som de kämpat för nu har införts. De betonar att den skickar en viktig normerande signal och bidrar till att brottsoffren i mindre utsträckning själva tar på sig skulden för vad som hänt.

Frivilligorganisationerna Fatta och Unizon lyfter bägge fram vikten av att sprida kunskap om vad den nya lagen innebär, både till rättsväsendet och till alla unga som nu ska leva efter den. De ser tecken på att representanter för rättsväsendet inte alltid har förstått vad den nya lagen innebär och ser det därför som viktigt att alla som är delaktiga i rättsprocessen, advokater, åklagare, poliser och domare, får utbildning i den nya lagens innebörd och vad som menas med frivillighet.

¹⁴⁰ Frivilligorganisationerna Fatta, Unizon och Storasyster.

När det gäller sexualundervisningen i skolan anser båda organisationerna att den i större utsträckning än i dag bör ta upp lagändringarna, så att de unga får diskutera och förstå vad samtycke innebär.

Brås bedömning

Även om ändringarna i lagen har varit i kraft under ganska kort tid kan man redan se att de haft effekt. Lagändringen har inneburit en förändring i så motto att en rad handlingar som tidigare inte var straffbara som våldtäkt nu har blivit det. Det har medfört en rad åtal och fällande domar för nya typer av handlingar. I stor utsträckning har alltså åsyftade förändringar uppnåtts. En positiv följd av lagändringen, som också lyfts fram av dem som möter personer som utsatts för ett sexuellt övergrepp, är att de i mindre utsträckning tar på sig skulden för det som hänt, och att de nu har möjlighet att få rättslig upprättelse genom att anmäla brottet.

Brås genomgång visar dock även att det finns en del gränsdragningsproblem, när lagen ska tillämpas. Sådana gränsdragningsproblem kan äventyra rättssäkerheten. I de flesta domar är detta inte ett problem; det är framförallt i domarna för oaktsam våldtäkt som svårigheterna aktualiseras. Därför är det av vikt att det kommer fler vägledande avgöranden i högre instanser. Det som framför allt behöver klargöras närmare är vad som ska ses som ett uttryck för frivillighet, när ett sådant kan bortses ifrån och hur gränsdragningen mellan likgiltighetsuppsåt och grov oaktsamhet ska göras.

Förhoppningsvis kan Brås studie var till nytta för fortsatta diskussioner kring hur lagen ska tolkas, både inom rättsväsendet, i vardagssammanhang och i utbildningar. Enligt Brås mening är det också angeläget att fortsätta att systematiskt följa tillämpningen av bestämmelserna om våldtäkt. I det sammanhanget finns det också skäl att även ta med effekterna av lagändringen för fall med manliga målsäganden. Innan en sådan analys är meningsfull att göra bör man dock vänta tills lagen varit i kraft något längre, eftersom det är mycket få män per år som är målsägande i våldtäktsmål.

Bilaga 2.

Intervjufrågor till poliser

Kan ni beskriva lite kort vad som ingår i era arbetsuppgifter?

Hur många anmälningar om våldtäkt hanterar ni per år?

Hur stor del av anmälningarna är fall som rör samtyckeslagen?

Har anmälningarna ändrat karaktär sedan lagändringarna?

Hur upplever ni att lagändringarna generellt har påverkat ert arbete?

Kan ni nämna något positivt med lagändringarna i ert arbete?

Kan ni nämna något negativt med lagändringarna i ert arbete?

Har ni fått någon vidareutbildning eller nya riktlinjer i samband med lagändringarna?

Är det enklare eller svårare att finna bevis sedan lagändringarna?

Behöver ni ställa andra typer av frågor i förhör jämfört med den tidigare lagstiftningen? Vid ja, hur har ni behövt omformulera er? Eller vilka frågor har tagits bort eller lagts till? Har ni några konkreta exempel?

Upplever ni att fokus på målsägande i dag är större, mindre eller oförändrat?

Tycker ni att åklagaren ger tillräckligt stöd för ert utredningsarbete?

Hur tydligt upplever ni att det nya rekvisitet "brist på frivillighet" är?

Upplever ni att rättssäkerheten har påverkats av lagändringarna? (Ex. är lagen möjlig att tolka på olika sätt?)

Tycker ni att åklagarna beslutar om åtal i rätt omfattning?

Hur ser ni på höjningen av straffminimum? Påverkar den ert arbete?

Har ni något att tillägga

Sedan den 1 juli 2018 ändrades lagstiftningen när det gäller våldtäkt, så att lagen nu bygger på avsaknad av frivillighet istället för förekomst av våld, hot eller en särskilt utsatt situation. Brå gjorde en första uppföljning kort efter att lagen trätt i kraft. När nu lagen tillämpats under längre tid har Brå, på nytt följt upp hur rättsväsendet tillämpar de nya reglerna om frivillighet. Denna gång ingår inte bara en analys av alla domar under ett år (2023) utan även en genomgång av anmälningar och förundersökningar rörande våldtäkt. En särskild fråga som tas upp är vilka effekter det fått att minimistraflet för våldtäkt skärptes från två till tre år den 1 augusti 2022. Bland annat jämförs minimistrafken i Sverige med dem i andra europeiska länder

Studien visar bland annat att så mycket som en tredjedel av polisanmälningarna om våldtäkt numera utgörs av den nya typen av gärningar, som varken inrymmer våld eller utnyttjande av särskilt utsatt situation. Anmälningar om våldtäkter som inrymmer våld har minskat inte bara andelsmässigt utan även i reella tal. En särskild tyngdpunkt i rapporten ligger på hur domstolarna tillämpar de nya lagreglerna om frivillighet och hur väl deras tillämpning ligger i linje med lagstiftarens intentioner. Den svåra avvägningen mellan å ena sidan ett brottsoffers rätt att få upprättelse genom en fällande dom, å andra sidan kraven på rättssäkerhet för den misstänkte tas också upp.

Studien har gjorts på uppdrag av regeringen. Förhoppningen är att den ska vara till nytta för både rättsväsendet och andra som är engagerade i frågan om samhällets reaktioner på misstankar om våldtäkt.



Brottsförebyggande rådet/National Council for Crime Prevention

Box 1386/Tegnérsgatan 23, SE-111 93 STOCKHOLM
Tel +46 (0) 8 527 58 400, registrator@bra.se, www.bra.se

urn:nbn:se:bra-1227